Fundusze Europejskie Pomoc Techniczna

Rzeczpospolita Polska

Unia Europejska Fundusz Spójności

Diagnoza problemu depopulacji oraz trendów wynikających z prognoz ludnościowych w województwie opolskim.

Przegląd, programów, działań i instrumentów realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, mających na celu przeciwdziałanie depopulacji

RAPORT CZĄSTKOWY I

Autorzy raportu:

dr hab. Andrzej Bukowski
dr Maciej Piotrowski
dr Michał Thlon
Magdalena Marciniak – Piotrowska
Artur Kowalczyk
Katarzyna Grudzień
Krzysztof Siewiera
Jakub Wróblewski
Rafał Stawiarz
Milena Maj

Zamawiający/Wydawca:

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego
ul. Piastowska 14
45-082 Opole
tel.: 77 541 64 10
e-mail: umwo@opolskie.pl

Wykonawca:

Bluehill Sp. z o.o.

ul. Stępińska 22/30
00-739 Warszawa
tel. 22 100 69 26
http://www.bluehill.pl

EPRD Biuro Polityki Gospodarczej i Rozwoju Regionalnego
ul. Szkolna 36a,
25-001 Kielce
tel. 41 345 32 71
http://www.eprd.pl

Opracowanie stanowi produkt badania pn. *Wpływ depopulacji na perspektywy rozwojowe województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego* będącego elementem projektu pn. *Programowanie działań minimalizujących skutki depopulacji na przykładzie województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.*

Spis treści

Wprowadzenie 4

1. Rozdział I – Charakterystyka demograficzna województwa opolskiego .....- 10 -

1.1. Profil depopulacyjny województwa opolskiego ..... - 11 -

1.2. Wskaźniki demograficzne ..... - 15 -

1.3. Ranking gmin ..... - 45 -

2. Rozdział II – Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych 52

2.1. Rynek pracy 54

2.2. Zdrowie 57

2.3. Polityka społeczna i rodzinna 59

2.4. Polityka senioralna / srebrna gospodarka 62

2.5. Edukacja i szkolnictwo wyższe 64

2.6. Kultura 66

2.7. Finanse i funkcjonowanie JST 68

2.8. Jakość życia 70

2.9. Środowisko naturalne 72

3. Rozdział III – Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji 74

3.1. Przegląd programów 75

3.2. Rekomendowane narzędzia dla województwa opolskiego 76

Podsumowanie 97

Wykaz źródeł 101

Wykaz tabel 104

Wykaz rysunków 105

Wykaz użytych skrótów 106

Wykaz załączników 107

Wprowadzenie

Cel raportu:

Niniejszy raport ma na celu zdiagnozowanie problemu depopulacji w województwie opolskim oraz wychwycenie trendów wynikających z prognoz ludnościowych, a także przegląd programów, działań i instrumentów realizowanych na różnych poziomach (lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim) prowadzących do przeciwdziałania i minimalizowania skutków depopulacji oraz powiązanych z nią procesów demograficznych, w tym starzenia się społeczeństwa.

Cele szczegółowe zostały zdefiniowane w sposób następujący:

1) Zdiagnozowanie problemu depopulacji na obszarze objętym badaniem (w ujęciu regionalnym i lokalnym) oraz trendów dla tego obszaru wynikających z prognoz ludnościowych – ujęcie syntetyczne;
2) Przegląd programów oraz działań i instrumentów realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, mających na celu przeciwdziałanie depopulacji;
3) Określenie stopnia możliwości i użyteczności wdrożenia założeń wybranych programów oraz działań i instrumentów (patrz pkt. b) w regionach objętych badaniem;

Pytania badawcze, na które odpowiada niniejsze opracowanie stanowią treść *raportu metodologicznego* oraz dodatkowo zostały załączone do niniejszego raportu w zakresie mu odpowiadającym.

Układ treści i zawartość rozdziałów:

Niniejsze opracowanie obejmuj trzy główne rozdziały merytoryczne.
Rozdział 1 (*Charakterystyka demograficzna województwa opolskiego*) stanowi analizę profilu demograficznego województwa opolskiego. W ramach pierwszej jego części na podstawie pogłębionej analizy danych statystycznych oraz literatury opracowano i scharakteryzowano *profil depopulacyjny województwa (1.1.)* kładąc nacisk m.in. na takie zjawiska jak suburbanizacja, odpływ ludności z peryferyjnych gmin wiejskich o charakterze rolniczym, względna równowaga demograficzna czy wieloletnia emigracja zagraniczna.

W drugiej części rozdziału 1 szczegółowej analizie poddano określone w założeniach projektu wskaźniki demograficzne prezentując sytuację województwa opolskiego na tle kraju, a także dokonując charakterystyki demograficznej województwa opolskiego w układzie gminnym. Ostatnią część tego rozdziału stanowi ranking gmin sporządzony z pomocą opracowanego wskaźnika syntetycznego.
Rozdział 2 (*Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych*) poświęcony został analizie korelacji opartej o wskaźniki w ramach następujących obszarów: rynek pracy, zdrowie, polityka społeczna i rodzinna, polityka senioralna/srebrna gospodarka, edukacja i szkolnictwo wyższe, kultura, finanse i funkcjonowanie JST, jakość życia oraz środowisko naturalne.
Poszczególnym obszarom analitycznym zostały dedykowane odrębne podrozdziały. Szczegółowe tabele źródłowe, na których oparta została analiza stanowią załącznik do niniejszego raportu.
Przedmiotem rozdziału 3 (*Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji*) jest przegląd programów, działań i instrumentów realizowanych na

różnych poziomach (lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim), które miały w zamierzeniu przeciwdziałać depopulacji. Pierwsza część rozdziału skupia się na wyjściu od wniosków opracowanych na podstawie analizy profilu demograficznego województwa (rozdział 1) i w oparciu o te wnioski zaprezentowaniu wybranych programów/narzędzi funkcjonujących w Polsce oraz poza granicami naszego kraju. Druga część rozdziału została poświęcona rozwiązaniom które, w oparciu o profil demograficzny i wyzwania stojące przed województwem, rekomenduje się do wdrożenia w ramach zarządzania zjawiskiem depopulacji i próby niwelowania jej skutków.
Ostatnią część raportu stanowi podsumowanie nawiązujące do celów tego etapu badania oraz najważniejszych wniosków.

W celu zidentyfikowania, na które pytanie badawcze odpowiada dany podrozdział przy poszczególnych tytułach zamieszczono graficzne odniesienie do numeru pytania badawczego:

Kontekst merytoryczny:

Cywilizacyjne i historyczne tło przemian demograficznych w regionie

Dokonując diagnozy województwa w zakresie profilu demograficznego należy mieć na uwadze, że obecna sytuacja społeczno-demograficzna regionu jest elementem szerszych przemian cywilizacyjno-gospodarczych zachodzących w skali kraju, kontynentu i całego świata, a także specyfiki wcześniejszych zdarzeń i procesów rozwojowych, w tym również ludnościowych, które zachodziły na badanym obszarze w ścisłym powiązaniu ze zjawiskami szerszej skali. Skrótowe choćby nakreślenie obu perspektyw umożliwi lepsze zrozumienie stanu dzisiejszego, zwłaszcza że wyjątkowość obecnej sytuacji demograficznej Opolszczyzny jest właśnie efektem bezprecedensowego splotu czynników szerszej skali jak i zjawisk zachodzących na tym obszarze w bliższej i dalszej przeszłości.

Mniej więcej od końca lat 70-tych ubiegłego wieku badacze obserwują nową logikę rozwoju kapitalizmu, ściśle powiązaną z równoległym rozwojem nowych technologii, w tym technologii informatyczno-komunikacyjnych (Internet, telefonia komórkowa)[1]. Logika ta polega na niemającej historycznego precedensu zdolności kapitału do przemieszczania się w czasie i przestrzeni w podążaniu za zasobami i potencjałami gwarantującymi zyskiwanie przewag konkurencyjnych: wysoko wykwalifikowanymi kadrami czy zamożnymi rynkami zbytu.

Logika globalnego kapitalizmu wywołuje rozmaite skutki polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe o charakterze terytorialnym, w tym przede wszystkim zjawisko kumulowania się zasobów i potencjałów rozwojowych w nielicznych centrach światowego wzrostu (metropoliach) i systematycznego wysysania tychże zasobów i potencjałów z pozostałych obszarów. W ślad za tym, pomiędzy krajami jak i w obrębie krajów powstają drastyczne różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, co wywołuje konsekwencje między innymi w postaci ruchu ludności, przemieszczającej się ze społeczno-gospodarczych peryferii do lokalnych, regionalnych i światowych centrów wzrostu. Światowe i regionalne metropolie współpracują i konkurują ze sobą ponad i poza obszarami, do których nie dochodzą owoce rozwoju, a gdzie z kolei kumulują się negatywne procesy

[1] Robinson W., I. 2004. *A Theory of Global Capitalism. Production, Class, and State in Transnational World.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press;Harvey D. (1989). *The Conditions of Postmodernity. An Inquiry into the Origins of Cultural Change*Oxford: Basil Blackwell; Castells M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers;

i zjawiska, w tym zjawisko depopulacji, stanowiące istotny czynnik tychże negatywnych sprzężeń. Z przedstawionymi procesami i zjawiskami ściśle wiąże się powstawanie właściwych owym trendom narracji i ideologii wyznaczających nowe wzorce, standardy i style życia (w tym modele rodziny i reprodukcji), a w konsekwencji nowe systemy dążeń i aspiracji życiowych, wpływających m.in. na decyzje prokreacyjne i migracyjne.

Obserwowane zjawiska depopulacji i powiązanego z nim starzenia się społeczeństwa na analizowanym obszarze są m.in. konsekwencją barier i problemów wdrażania przez kraje UE, w tym Polskę modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego, będącego odpowiedzią na deficyty modelu wyrównawczego, obowiązującego w krajach unijnych w poprzednim okresie[2]. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny opiera się na założeniu, że konwergencji (spójności) terytorialnej nie da się osiągnąć poprzez proste transfery wyrównawcze do regionów zapóźnionych. Zdaniem promotorów tej wizji rozwoju, najpierw trzeba wesprzeć rozwojowo centra krajowego wzrostu (metropolie, europole), uczestniczące w sieci globalnej wymiany i konkurencji, a dopiero potem czekać aż rozwój rozlewać się będzie kaskadowo na pozostałe obszary, powiązane z tymi centrami[3]. Już pierwsze symulacje wskazywały, że wdrożenie modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego nie doprowadzi do konwergencji międzyregionalnej, a zamiast tego pogłębi różnice rozwojowe[4]. Dziś jest to już oczywiste. Wiele wskazuje na to, iż przyjęto błędne założenie, iż ludzie na obszarach peryferyjnych będą cierpliwie czekać na owoce zakładanej „dyfuzji". „Ekonomia społecznej cierpliwości" rządzi się jednakże swoimi prawami. Z obszarów zapóźnionych społecznie i gospodarczo oraz oddalonych od centrów wzrostu globalnego kapitalizmu różnej rangi (światowej, makroregionalnej, krajowej i regionalnej) zaczęły uciekać w pierwszej kolejności młode, aktywne, przedsiębiorcze i najbardziej zdeterminowane jednostki, co systematycznie pozbawiało te obszary najważniejszego z potencjałów endogennych: kapitału ludzkiego, osłabiając tym samym jedno z podstawowych ogniw modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego: potencjały endogenne[5].

W nowym modelu zrównoważonego rozwoju regionalnego, który – miejmy nadzieję – wyprze liberalną wizję rozwoju zagnieżdżoną w modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnym, zasoby miejscowe, lokalne stanowią kluczowy czynnik równoważący wpływ negatywnych zjawisk zewnętrznych i podstawę dla budowania endogennego potencjału wzrostu, a jednocześnie stanowiący kluczowy czynnik zapewniający trwałość podstaw rozwojowych, w tym zrównoważony ruch naturalny i migracyjny ludności. Od siły powiązań lokalnych oraz zdolności lokalnych i regionalnych wspólnot oraz ich elit (społecznych, gospodarczych i politycznych) do integracji i przeciwstawiania się negatywnym skutkom globalnych trendów i procesów zależy w głównej mierze warunek stabilnego przetrwania w niesprzyjającym środowisku gospodarczym[6]. Do sięgnięcia i wykorzystania tych zasobów zachęcać będą przede wszystkim przygotowane przez nasz zespół rekomendacje.

Biorąc pod uwagę dłuższą perspektywę czasową, Opolszczyzna stosunkowo od niedawna doświadcza peryferyzacji społeczno-gospodarczej objawiającej się systematycznym obniżaniem większości syntetycznych wskaźników ekonomicznych, zwłaszcza na tle sąsiednich regionów: Dolnośląskiego,

[2] Barca F. 2009. An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report.
[3] Gorzelak G., Smętkowski J. 2005. *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
[4] Kudłacz T., Woźniak D. 2009. Konwergencja czy polaryzacja rozwoju regionalnego Polski w perspektywie 2020 r. w świetle projekcji modelu HERMIN, Zarządzanie Publiczne nr 1(7): 19-32.
[5] Churski P. 2014. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. Rozwoj Regionalny i Polityka Regionalna 1: 13-27.
[6] *Siła lokalności. Wspólnoty narodowe. Wspólnoty regionalne. Wspólnoty lokalne. Po XIII Kongresie Obywatelski.* 2019. Wspólnota i Solidarność nr 83. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. Gdańsk.

Wielkopolskiego i Śląskiego. Przez wieki był to region ważny gospodarczo i politycznie, stanowiący część większej całości - zamożnego i wyróżniającego się cywilizacyjnie na tle wielu innych makroregionów Europy Środkowej - Śląska. Co więcej, aż do połowy lat 90-tych ubiegłego wieku Opolszczyzna zaliczana była do regionów wysokorozwiniętych w skali kraju[7]. Wiele wskazuje na to, że obok czynników strukturalnych (przewaga rolnictwa i przemysłów okołorolniczych), które w zderzeniu z logiką kapitalizmu globalnego preferującą przemysły nowych technologii przyniosły Opolszczyźnie m.in. spadek atrakcyjności inwestycyjnej, a w konsekwencji kurczenie się lokalnego rynku pracy[8], na pogorszenie się sytuacji ekonomicznej regionu istotny wpływ miała także kumulacja niekorzystnych trendów o charakterze demograficznym, w tym przede wszystkim migracji, nie wspominając o spadku dzietności, towarzyszącemu nowemu kapitalizmowi. W powojennej historii Opolszczyzna doświadczyła czterech istotnych procesów o charakterze migracyjnym: ruchów ludnościowych, wywołanych powojenną zmianą granic, w tym odpływu części ludności niemieckiej i napływu polskiej ludności z Kresów, osiedlającej się głównie w południowo-zachodniej części województwa, masowych wyjazdów za granicę ludności pochodzenia niemieckiego, która na skutek układu polsko-niemieckiego z 1970 roku uzyskała podwójne obywatelstwo[9], a tym samym możliwość osiedlania się w Niemczech, swobodnego przemieszczania się ponad granicami po 1989 roku, w następstwie upadku bloku wschodniego i zniesienia „żelaznej kurtyny" i wreszcie pełnego otwarcia rynków pracy po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Na skutek tych ostatnich wydarzeń do starych wzorów migrowania (głównie z terenów wiejskich o przewadze ludności autochtonicznej), ukształtowanych po wspomnianym układzie polsko-niemieckim z 1970 roku dołączyły nowe, związane z tworzeniem się europejskiego rynku pracy i powiązanymi z tym rynkiem migracjami w postaci stałych, sezonowych i wahadłowych migracji wewnętrznych, zarówno z terenów wiejskich i miejskich do ościennych metropolii krajowych, jak i zewnętrznych, głównie z terenów wiejskich, zamieszkałych przez ludność nieautochtoniczną. Po 1989 roku Opolszczyzna ze swoją stolicą uległa logice „podwójnych nożyc": strukturalnych i terytorialnych. Jako region o charakterze rolniczym zderzyła się z rozwieraniem się nożyc rozwojowych pomiędzy regionami rolniczymi a uprzemysłowionymi, z kolei jako region o słabym ośrodku centralnym, sąsiadujący z jednej strony z aglomeracją śląską, z drugiej – dynamiczną, regionalną metropolią – Wrocławiem została poddana silnym procesom zasysania rodzimych zasobów pracy ze strony obu centrów wzrostu społeczno-gospodarczego.

Opolszczyznę nazywa się dziś „laboratorium demograficznym", „regionem migracyjnym", „regionem depresji demograficznej". Wszystkie te określenia odnoszą się do zjawiska kumulacji niekorzystnych trendów ludnościowych i ich wielorakich następstw w odniesieniu do czterech kluczowych zjawisk demograficznych, mających wpływ na wielkość populacji danego obszaru: urodzeń, zgonów, imigracji i emigracji (wewnętrznych i zewnętrznych)[10]. Region opolski charakteryzuje się najniższą płodnością kobiet w skali kraju, najszybszym tempem starzenia się populacji, wzrostową tendencją zgonów, znikomą imigracją oraz najwyższym w kraju, w dodatku wieloletnim i masowym odpływem ludności za granicę, co dotyczy zwłaszcza ludzi młodych (18-35 lat), w tym kobiet i ludzi wykształconych, a to z kolei ma wpływ na obniżenie się potencjału społeczno-demograficznego regionu, co znowu

[7] Heffner K. 2017. Zmiany cywilizacyjne w województwie opolskim w latach 2015-2050. Rocznik Ziem Zachodnich nr 1: 423-438.
[8] Heffner K. 2019. Rural Labor Markets and Peripherisation Processes in Poland, in: W. Leimgruber and C. Chang (eds.), *Rural Areas Between Regional Needs and Global Challenges*, Perspectives on Geographical Marginality 4, https://doi.org/10.1007/978-3-030-04393-3_4
[9] Solga B. 2017. Migracje zagraniczne mieszkańców województwa opolskiego w latach 1999-2015. Rocznik Ziem Zachodnich nr 1: 324-339.
[10] Fihel A., Janicka A., Kloc-Nowak W. 2018. The direct and indirect impact of international migration on the population ageing process: A formal analysis and its application to Poland. Demographic Research Vol. 38 (43): 1303-1338.

zwrotnie wpływa na rozwój gospodarczy. W ten sposób koło negatywnych sprzężeń społecznych, demograficznych i ekonomicznych domyka się. Gwoli uczciwości trzeba jednak przyznać, że notuje się także procesy i zjawiska częściowo niwelujące te niekorzystne trendy. Opolszczyzna wciąż jest regionem stosunkowo młodym, wieloletnie prognozy dotyczące wskaźników dzietności i oczekiwanej długości życia są pozytywne[11], migracje wśród wiejskiej ludności autochtonicznej ulegają stopniowemu wygaszeniu, obserwuje się nawet migracje powrotne spowodowane drastycznym spadkiem makroekonomicznej opłacalności migracji do Niemiec w sytuacji wieloletniego, intensywnego wzrostu gospodarczego w Polsce[12]. Przesłanki te sprawiają, że mimo generalnie niekorzystnej sytuacji społeczno-demograficznej pojawiają się nadzieje na odwrócenie negatywnych tendencji.

Kontekst i zakres czasowy:

Raport cząstkowy I stanowi drugi z czterech produktów badania pn. *Wpływ depopulacji na perspektywy rozwojowe województwa opolskiego* realizowanego w ramach projektu pn. *Programowanie działań minimalizujących skutki depopulacji na przykładzie województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.* Materiał wraz z założeniami został opracowany przez zespół ekspercki przy ścisłej współpracy z ekspertami z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego (wspomaganymi Zespołem Zadaniowym ds. badania w zakresie depopulacji oraz recenzentem naukowym Profesorem Krystianem Heffnerem), w okresie listopad 2018 – maj 2019.

[11] Rauziński R., Szczygielski K. 2016. Ludność, zatrudnienie, migracje wśród ludności wiejskiej Śląska Opolskiego w latach 1995-2017-2035. Studia Obszarów Wiejskich t. 41: 245-262.

[12] Jończy R., Rokita-Poskart D. 2014. Zmiany w zakresie zatrudnienia w Polsce i za granicą ludności autochtonicznej Województwa Opolskiego w okresie 2004-2010. Studia Ekonomiczne nr 196: 145-157.

Rozdział I

Charakterystyka demograficzna województwa opolskiego

1. Rozdział I – Charakterystyka demograficzna województwa opolskiego

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest **opis i analiza podstawowych zmiennych demograficznych województwa**, stanowiących układ odniesienia dla zjawiska depopulacji i powiązanych z nim tendencji demograficznych, w tym starzenia się populacji. W warstwie opisowej starano się ukazać wartości względne i bezwzględne zjawiska oraz jego dynamikę, uwzględniając dane z ostatnich 7 lat (2010-2017). Podstawowe procesy demograficzne ujęte zostały w **dwóch wymiarach**. W układzie krajowym demografię województwa ukazano na tle danych odnoszących się do **innych województw** i **średnich dla całego kraju**. W wymiarze wewnątrzregionalnym przedstawiono **zróżnicowanie podstawowych zmiennych demograficznych zagregowanych na poziomie gminnym**, będącym podstawowym szczeblem organizacji terytorialnej województwa.

Układ porównawczy w wymiarze krajowym i wewnątrzregionalnym posłużył jako **punkt wyjścia dla bardziej pogłębionych analiz.** Przeprowadzano je w dwóch, dopełniających się kontekstach interpretacyjnych. Pierwszy stanowią **makrostrukturalne ramy zjawisk i procesów społecznych**, **politycznych** oraz **gospodarczych**, rozgrywających się w skali globalnej i europejskiej, w tym zwłaszcza na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej, z którym Polska i jej regiony dzielą wiele wspólnych cech. W drugim kontekście interpretacyjnym starano się sprawdzić w jaki sposób owe **makrostrukturalne uwarunkowania odcisnęły swe piętno na tych miejscach i obszarach regionu, w których zjawisko depopulacji przybrało szczególnie niekorzystne wartości**. W ten sposób zamknięto kontekst wyjaśniający formułując ogólne hipotezy co do przyczyn i przebiegu depopulacji na terytorium województwa.

1.1. Profil depopulacyjny województwa opolskiego

C.1.1.2 C.1.1.5 C.1.1.6 C.1.1.7 C.1.1.8

Procesy depopulacyjne obserwowane na terenie województwa opolskiego wpisują się w szerszy kontekst procesów społeczno-demograficznych i gospodarczych odnotowanych również na innych obszarach kraju, Europy i świata, lecz region posiada także swoje specyficzne uwarunkowania.

Wśród czynników należących do pierwszej kategorii należałoby przede wszystkim wymienić tendencje typowe dla społeczeństw wysokorozwiniętych, gdzie malejącej dzietności kobiet towarzyszy wzrost przeciętnej długości życia. W Polsce czynnik ten jest dodatkowo wzmacniany przez przeciętnie gorszą sytuację socjalno-ekonomiczną ludności. Sprzyja to narastaniu niepewności ekonomicznej, co z kolei w warunkach społeczeństw postindustrialnych hamuje decyzje prokreacyjne. Kolejną cechą społeczeństw współczesnych jest wzrost znaczenia metropolii jako ośrodków życia społeczno-gospodarczego. Regionom pozbawionym dostatecznie silnego ośrodka miejskiego coraz trudniej będzie utrzymywać swoją populację ze względu na siłę przyciągania dynamicznie rozwijających się aglomeracji – w szczególności gdy tradycyjne dla regionu gałęzie gospodarki wykazują typową dla obecnej fazy kapitalizmu tendencję do zaniku.

Ostatnim z procesów, który najsilniej warunkuje depopulację na poziomie lokalnym w ośrodkach miejskich, jest proces suburbanizacji. Splot czynników społecznych, ekonomicznych, a także kulturowych sprawia, że pewna część ludności miejskiej, zwykle ta zamożniejsza, przesiedla się na obszar podmiejskich wsi, które tym samym sukcesywnie zmieniają swój charakter, stając się suburbiami.

Głównym czynnikiem specyficznym dla województwa opolskiego jest trwająca od niemal pół wieku i wciąż żywa tradycja migracji zagranicznych o statusie zawieszonym, co oznacza, że pewna część ludności województwa regularnie wyjeżdża w celach zarobkowych, lecz nie zrywa na trwałe kontaktu ze swoją lokalną społecznością. Często wiąże się to z trwaniem rodzin w stanie długotrwałej rozłąki.

Ponadto należy również wyróżnić kolejny czynnik, który wprawdzie nie jest zupełnie unikalny dla regionu, lecz w skali kraju nie stanowi uwarunkowania typowego. Jest nim obecność skupisk ludności popegeerowskiej, czyli dawnych robotników skolektywizowanych państwowych gospodarstw rolnych. Skupiska te występują przede wszystkim w południowozachodniej i zachodniej części województwa opolskiego, czyli na tych obszarach, które zostały zaludnione po wysiedleniu ludności niemieckiej wraz z zakończeniem II wojny światowej. Ludność ta szczególnie dotkliwie doświadczyła przemian przełomu lat 80. i 90., gdy gospodarstwa te były likwidowane. Wynikało to z kumulacji pewnych czynników: przede wszystkim z niskiego poziomu wykształcenia tej kategorii społecznej oraz przestrzennej izolacji terenów od regionalnych ośrodków życia gospodarczego.

W okresie od 2010 do 2017 r. w Polsce nastąpił ubytek ogólnej liczby ludności kraju: średnioroczna zmiana w tym okresie wynosiła –0,04%. Polska wpisywała się w ogólniejszy trend obserwowany od kilku dekad w Europie Środkowo-Wschodniej. Województwo opolskie znalazło się wśród województw o najmniej korzystnej średniorocznej dynamice zmian liczby ludności, obok województwa świętokrzyskiego, warmińsko-mazurskiego, łódzkiego, lubelskiego, śląskiego oraz podlaskiego. Ze średnioroczną dynamiką zmian ludności na poziomie -0,39% region uplasował się na pierwszej pozycji od końca – ex aequo z województwem świętokrzyskim.

Jednym z kluczowych czynników przesądzających o specyfice procesów obserwowanych na terenie województwa opolskiego jest wysoki w porównaniu do danych ogólnopolskich średnioroczny ubytek populacji wiejskiej. Województwo ustępuje jedynie województwu lubuskiemu (odpowiednio: -0,50% oraz -0,64%), dwuipółkrotnie przekraczając dynamikę dla zmian dla Polski. W tym kontekście należy

ponownie podkreślić specyfikę wsi województwa opolskiego, w tej jego części, w której odnotowuje się znaczący udział autochtonicznej ludności śląskiej. Populację wiejską Opolszczyzny od wielu dekad cechowała ponadprzeciętna w skali kraju skłonność do migracji zarobkowych. Cezurą dla tego zjawiska jest rok 1970, gdy ludność autochtoniczna uzyskała obywatelstwo niemieckie jako drugie obok polskiego.

W okresie od 2010 do 2017 r. w Polsce ubyło ludności w wieku przedprodukcyjnym, lecz – podobnie jak miało to miejsce w przypadku całkowitej liczby ludności – ujemny trend uległ odwróceniu między rokiem 2016 i 2017. W województwie opolskim przełamanie trendu między rokiem 2016 i 2017 nie miało miejsca, lecz w cechującym się podobnie niekorzystną sytuacją demograficzną województwie łódzkim zjawisko to zostało odnotowane.

Dopełniając obrazu, należy zauważyć, że w każdym roku przybywało ludności w wieku poprodukcyjnym, co wynika z wydłużania się przeciętnej długości życia oraz niższej skłonności starszych pokoleń do opuszczania kraju. Duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym w strukturze demograficznej regionu czy kraju rodzi wiele zagrożeń związanych z prawidłowym funkcjonowaniem rynku pracy czy systemu zabezpieczeń społecznych.

Wartości wskaźnika starości w skali kraju konsekwentnie narastały z każdym rokiem: począwszy od 13,5 w roku 2010 do 17 w roku 2017. Województwo opolskie cechowało się niższą od krajowej średnioroczną dynamiką wskaźnika, lecz w każdym kolejnym roku wartości wskaźnika były wyższe od ogólnopolskich. Bardzo podobne prawidłowości odnotowane zostały w przypadku relacji ludności w wieku poprodukcyjnym do ludności w produkcyjnym wieku.

W okresie od 2010 do 2017 r. przyrost naturalny w Polsce oscylował wokół zera, osiągając w 2017 r. wartość -0,02. Najkorzystniejsza sytuacja w omawianym aspekcie odnotowana została w województwach pomorskim, wielkopolskim oraz małopolskim, zaś najmniej korzystna – w województwach łódzkim, świętokrzyskim i opolskim. Ujemna dynamika zmian w przypadku województwa opolskiego była przy tym wyższa, niż miało to miejsce w skali ogólnopolskiej. Region w roku 2017 cechował się przyrostem naturalnym wynoszącym -1,81.

W rozpatrywanym okresie 2010-2017 województwo opolskie cechowało się wyraźnie ujemnym saldem migracji, w dodatku o większej dynamice w porównaniu z całym krajem. Wprawdzie w najmniej korzystnej sytuacji w tym okresie znajdowało się województwo lubelskie (-2,20 w 2017 r.), lecz województwo opolskie plasowało się na nieodległej pozycji w hierarchii województw najszybciej tracących ludność ze względu na procesy migracyjne (z saldem -1,2 na czwartym miejscu po województwie świętokrzyskim: -1,8 oraz warmińsko-mazurskim: -1,9).

Pod względem samych tylko migracji wewnętrznych województwo opolskie (z wynikiem -0,75 w 2017 r.) plasuje się w gronie regionów o średnim poziomie ubytku ludności z uwagi na ten czynnik, a więc wśród takich województw, jak śląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie czy łódzkie. Sytuacja pod tym względem jest zdecydowanie lepsza w porównaniu do regionów, gdzie odpływ ludności do innych województw jest największy, jak chociażby warmińsko-mazurskie (-1,70), świętokrzyskie (-1,94) czy lubelskie (-2,39).

Jeśli jednak wyodrębni się wyłącznie migracje zagraniczne, to wówczas województwo to wysunie się na pierwszą pozycję w Polsce (saldo -0,48 w 2017 r.) pod względem ubytku ludności z uwagi na ten czynnik, zdecydowanie dystansując pozostałe regiony. Taki stan rzeczy może być pochodną ugruntowanych tradycji emigracyjnych właściwych dla województwa opolskiego, lecz nie można również pomijać w tym kontekście skłonności do migracji zagranicznych, które ujawniły się wraz

z rokiem 2004 w tych częściach województwa, w których wcześniej nie były obserwowane na taką skalę, jak miało to miejsce na przestrzeni ostatnich lat.

Analizując wewnętrzne zróżnicowanie województwa opolskiego ze względu na omówione powyżej czynniki, można wyróżnić kilka jego obszarów, których specyfika wynika z odmiennych układów uwarunkowań. Wyjątkową pozycję na tle regionu mają bliskie Opolskiemu gminy wiejskie, których populacje są zasilane za sprawą przesiedlania się opolan na ich teren. Zastrzec jednak w tym kontekście należy, że zmiana granic miasta po roku 2016 spowodowała, że pewne tendencje zostały w znacznej mierze zatarte w zbiorach danych statystyki publicznej.

Specyfika województwa opolskiego najwyraźniej zaznacza się w gminach z przewagą lub ze znaczącym udziałem śląskiej ludności autochtonicznej. Część spośród tych gmin w dłuższym okresie uległa znaczącej depopulacji z powodu migracji zagranicznych – tracąc nawet do 20% swojej ludności. Rozciągnięcie w czasie tego zjawiska nie pociąga za sobą skutku w postaci tak gwałtownego narastania problemu obciążenia demograficznego, jak ma to miejsce choćby w południowozachodniej części regionu, lecz ze zjawiskiem tym wiąże się wiele bieżących problemów, które nie są łatwe w diagnozowaniu. Ta trudność wynika z tego, że migracje ludności z terenów województwa opolskiego są jedynie częściowo rejestrowane przez powołane do tego instytucje, co wynika z tego, że zawieszony charakter migracji nie skłania sporej części migrujących osób do wypełniania obowiązków meldunkowych.

Niezależnie od unikalności zjawisk obserwowanych na terenach z przewagą lub ze znaczącym udziałem ludności autochtonicznej, nie mniej ważne są procesy depopulacyjne obserwowane w południowozachodniej i zachodniej części regionu. Słaba pozycja gospodarcza tych obszarów, w szczególności przygranicznych terenów powiatu nyskiego, spowodowała nasilenie się migracji ludności do innych regionów Polski, w szczególności na obszar województwa dolnośląskiego. Efektem wspomnianych procesów jest niska dzietność kobiet na tych terenach oraz szybko postępujący proces starzenia się ludności.

Mając na uwadze omówione powyżej procesy, należałoby wskazać kilka głównych kierunków dla przyszłej polityki zapobiegania depopulacji w regionie. Nadrzędne znaczenie należałoby przyznać działaniom ukierunkowanym na wzmocnienie gospodarki regionu, a więc wszelkim inicjatywom prowadzącym do promowania inwestycji na terenie województwa oraz rozwijania lokalnej przedsiębiorczości. Ważnym środkiem prowadzącym do tego celu powinien być rozwój infrastruktury drogowej regionu – z uwzględnieniem działań lobbujących na rzecz przekazania przez rząd znacznych środków publicznych na ten cel.

Obok tych kluczowych działań ważne są też jednak wszelkie działania ukierunkowane na poprawę jakości życia mieszkańców regionu oraz neutralizujące negatywne następstwa zachodzących od dekad zjawisk. W tym kontekście należy szczególnie podkreślić działania ukierunkowane na wspieranie rodzin żyjących w sytuacji rozłąki, w tym inicjatywy na rzecz zapobiegania problemowi eurosieroctwa.

W odniesieniu do zachodniej części województwa można sformułować założenie, że pewnego rodzaju receptą na problem niższych zarobków w regionie od wynagrodzeń uzyskiwanych we Wrocławiu może być system niepieniężnych świadczeń zapewnianych przez instytucje samorządowe oraz – a być może przede wszystkim – dbałość o jakość świadczonych usług publicznych.

W dalszej perspektywie niezwykle ważne dla regionu będzie wypracowanie mechanizmów umożliwiających przyciąganie nowych mieszkańców lub skłanianie do powrotu obecnych

emigrantów.
W obecnym kontekście należy realizować pilotażowy program integrujący ludność imigrującą na teren województwa z innych państw, przede wszystkim z Ukrainy. W dalszej perspektywie, przy założeniu utrzymywania się względnie korzystnej sytuacji gospodarczej, należy konsekwentnie wykazywać dbałość o czynniki zapewniające jakość życia mieszkańców.

Charakter zagranicznych migracji zarobkowych ludności regionu pozwala założyć, że obecne negatywne tendencje mogą ulec odwróceniu, lecz prognoza ta będzie bardziej prawdopodobna, jeśli podjęte zostaną właściwe działania. Należy w tym kontekście zarekomendować podejmowanie inicjatyw skierowanych do ludności Opolszczyzny żyjącej poza granicami Polski – głównie w Niemczech, lecz również w innych państwach Unii Europejskiej oraz w Wielkiej Brytanii. Wspieranie wszelkich form reintegrowania środowisk polonijnych w Europie może okazać się kluczowe, by w sprzyjających warunkach społeczno-gospodarczych mogło nastąpić znaczące odwrócenie dotychczasowych trendów migracyjnych – czyli by mogła zostać zainicjowana fala powrotów na teren województwa opolskiego.

Analiza sytuacji demograficznej województwa opolskiego prowadzi do trzech głównych wniosków: (1) na obszarach zamieszkałych przez śląską ludność autochtoniczną przez kilka dekad obserwowany był ubytek ludności z powodu zagranicznych migracji zarobkowych o charakterze zawieszonym; (2) południowozachodnia i zachodnia część województwa w wyniku przekształceń gospodarczych doświadczyła znacznej marginalizacji gospodarczej; (3) w wyniku czego nasiliły się migracje – wewnętrzne i zagraniczne – a populacja tego obszaru wykazuje wyraźną tendencję do starzenia się.

Wnioski te prowadzą do sformułowania kilku głównych rekomendacji:

- **należy wspierać wszelkie inicjatywy na rzecz rozwoju gospodarczego regionu** – tworzenie miejsc pracy oraz pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości;
- **należy podejmować inicjatywy na rzecz reintegracji środowisk polonijnych w Europie**, a tym samym zapobiegać trwałości osiedlania się mieszkańców województwa opolskiego zagranicą;
- **należy dbać o jakość życia, w szczególności o jakość usług publicznych**, aby poprawić subiektywnie postrzeganą atrakcyjność pozostania w miejscu dotychczasowego zamieszkania w relacji do korzyści wynikających z migracji do innego regionu lub państwa.

1.2. Wskaźniki demograficzne

C.1.1.1 C.1.1.2 C.1.1.3 C.1.1.5 C.1.1.6 C.1.1.7 C.1.1.8

Diagnoza demograficzna województwa opolskiego na tle kraju

W okresie od 2010 do 2017 r. w Polsce zaobserwowano wiele negatywnych trendów demograficznych, które w znacznej mierze stanowią kontynuację zjawisk odnotowywanych od ponad dwóch dekad. Po pierwsze, nastąpił ubytek ogólnej liczby ludności kraju, o ile bowiem w roku 2010 populacja Polski wynosiła 38,53 mln osób, to w roku 2017 liczyła ona 38,43 mln osób.[13] Średnioroczna zmiana w tym okresie wynosiła – 0,04%. Polska wpisywała się zatem w ogólniejszy trend obserwowany od kilku dekad w Europie Środkowo-Wschodniej: jak pokazują dane Eurostatu, poza Czechami wszystkie państwa regionu ulegają wyraźnej depopulacji.[14] Warto jednak zasygnalizować to, że pomiędzy rokiem 2016 i 2017 po raz pierwszy w branym pod uwagę okresie nastąpił niewielki wzrost liczby ludności, co można interpretować w oparciu o współwystępowanie dwóch czynników: echa wyżu demograficznego z lat 80. (aktualnie to właśnie osoby urodzone w latach 80. Wchodząw okres zakładania rodzin), który dodatkowo jest wspierany korzystnym kontekstem ekonomicznym objawiającym się rosnącymi przeciętnie płacami i niemającym precedensu po 1989 r. niskim poziomem bezrobocia. Dodatkowo należy brać pod uwagę politykę państwa, której znaczącym elementem jest wprowadzony w 2016 r. program 500+. Konsekwencje działań podejmowanych w ramach polityk społecznych należy jednak rozpatrywać w kategoriach długofalowych, stąd też zbyt wcześnie na ocenę efektów wdrażania wspomnianego programu, choć oczywiście takiego wpływu nie można wykluczyć. Prognozy demograficzne wskazują jednak, że przy zachowaniu dotychczasowych tendencji liczba ludności województwa będzie się nadal zmniejszać – o ok. 90 tys. do 2030 r. oraz o ok. 150 tys. do 2050 r. (por. tabela 1).

Wykres 1. Liczba ludności ogółem w województwie opolskim

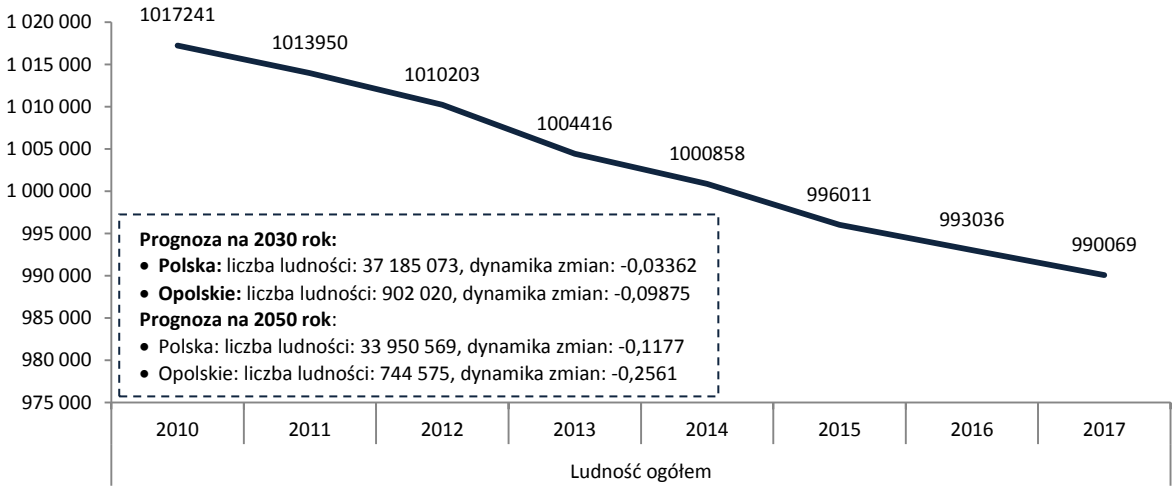

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Prognozy zmiany stanu ludności GUS wskazują, że między rokiem 2014 a 2030 w Polsce nastąpi ubytek 3,36% ludności. W województwach mazowieckim, pomorskim i małopolskim przewidywany jest wzrost ludności o odpowiednio: 1,57%, 1,39% oraz 1,03%. Ponadto w relatywnie korzystniejszej sytuacji – według prognoz – znajdzie się województwo wielkopolskie, gdzie spadek ludności będzie

[13] Dla porównania w 1995 roku liczba ludności Polski liczyła w przybliżeniu 38,61 mln osób, aby potem ulegać systematycznego zmniejszaniu - por. Bank Danych Lokalnych GUS.
[14] https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

minimalny (0,05%). Województwo opolskie oraz województwa: łódzkie, lubelskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie znajdą się w najmniej korzystnej sytuacji w omawianym aspekcie. W województwie opolskim prognozowany jest spadek wynoszący 9,88%, świętokrzyskim – 8,37%, zaś w pozostałych prognozy te zawierają się w przedziale od 7,90% do 7,08%. W przypadku województwa opolskiego przewidywany spadek oznaczałby, że populacja województwa w roku 2030 wynosiłaby zaledwie 902,02 tys. osób, podczas gdy w najludniejszym województwie mazowieckim liczyłaby ona blisko 5,5 mln osób. Co ważne w perspektywie do 2050 r. ubytek ludności – zarówno w skali kraju, jak i województwa opolskiego – będzie się pogłębiał, przy czym dynamika spadku liczby ludności będzie się zwiększać w nieco mniejszym stopniu niż w skali kraju.

Analizując kontekst prognoz demograficznych, trzeba jednocześnie mieć świadomość, że dane zawarte w prognozie dotyczą kategorii ludności faktycznej, a nie ludności rezydującej. Rozróżnienie powyższe ma kluczowe znaczenie dla oceny sytuacji demograficznej w województwie opolskim, w praktyce oznacza bowiem, że stan ludności faktycznej – przyjęty jako podstawa do prognozy zmian zaludnienia w latach 2014-2050 – jest zawyżony w stosunku do liczby ludności rzeczywiście przebywającej na terenie tego regionu. Gdyby więc prognozowaną w perspektywie do 2050 r. skalę ubytku odnieść do aktualnej liczby ludności rezydującej, to perspektywy demograficzne dla województwa opolskiego stają się jeszcze bardziej pesymistyczne. Z dotychczasowych analiz wynika, że różnica pomiędzy obiema kategoriami ludności (faktyczną i rezydującą) stanowi ok. 10%.[15] Niezależnie jednak od tego województwo opolskie doświadczy największej spośród wszystkich polskich regionów skali ubytku liczby ludności (obok województw świętokrzyskiego, lubelskiego czy łódzkiego).

Mając na uwadze wyżej opisane zjawiska, można stwierdzić, że sytuacja województwa opolskiego jest jeszcze mniej korzystna od sytuacji ogólnopolskiej. W sferze społecznej województwo opolskie charakteryzuje się długotrwale utrzymującą się niekorzystną sytuacją ludnościową, na którą wpływa niski poziom dzietności, zawężona reprodukcja ludności, niekorzystna struktura wiekowa i permanentne zjawiska odpływu migracyjnego zarówno zagranicznego, jak i krajowego[16]. Województwo opolskie znalazło się wśród województw o najmniej korzystnej średniorocznej dynamice zmian liczby ludności, obok województw: świętokrzyskiego, warmińsko-mazurskiego, łódzkiego, lubelskiego, śląskiego oraz podlaskiego. We wszystkich wymienionych powyżej województwach między rokiem 2010 a 2017 nie nastąpiło przełamanie dotychczasowych negatywnych trendów odnoszących się do zmiany ogólnej liczby ludności. W najkorzystniejszej sytuacji znalazły się województwa: mazowieckie, pomorskie, małopolskie oraz wielkopolskie. Każde z nich cechowało się bowiem korzystną średnioroczną dynamiką zmian, znacząco wyższą od ogólnopolskiej wartości -0,04. Co więcej, w każdym z tych województw w okresie 2010-2017 następował konsekwentny coroczny wzrost populacji. Poszukując przyczyn występowania tych przeciwnych tendencji w stosunku do badanego województwa, warto w tym miejscu podkreślić jeden istotny czynnik: obecność silnych gospodarczo metropolii na terenie poszczególnych regionów. Te województwa, które cechowały się najkorzystniejszą dynamiką zmian liczby ludności, posiadały takie ośrodki, jak Warszawa, Kraków, Poznań czy Gdańsk. Prawidłowości tej wymykają się województwa: łódzkie z Łodzią, czyli trzecią co do wielkości polską metropolią, dolnośląskie z dynamicznie rozwijającym się Wrocławiem oraz bardzo silnie zurbanizowane województwo śląskie.

[15] K. Heffner, B. Solga, *Perspektywy rozwoju demograficznego województwa opolskiego. Wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017, s. 136-149

[16] „Analiza powiązań społeczno-gospodarczych i przestrzennych zachodzących w województwie opolskim oraz prognoza wskaźników dla nich istotnych w perspektywie do 2030 roku". - Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu „Sondaż" Olgierd Gwiżdż

Niemniej, Opole na tle ośrodków czterech województw o najkorzystniejszej sytuacji cechuje zdecydowanie słabsza dynamika procesów metropolizacji. Natomiast zjawiska demograficzne dotykające Łódź oraz Aglomerację Śląską są pochodną przekształceń gospodarczych, związanych głównie z niekorzystną monokulturą gospodarczą tych województw. Przemiany w kierunku gospodarki wolnorynkowej prowadzące do upadku dotychczas dominujących, tradycyjnych gałęzi przemysłu (przemysł włókienniczy, przemysł ciężki) zaowocowały gwałtownym pogorszeniem się sytuacji gospodarczej miast, wzrostem bezrobocia, spadkiem aktywności zawodowej, a w konsekwencji pogorszeniem się wskaźników demograficznych (np. spadkiem liczby urodzeń na 1000 osób). Dotykamy tu zatem istotnego czynnika determinującego procesy demograficzne, np. w obrębie ruchu naturalnego prowadzącego do ubytku liczby ludności, a w efekcie – znaczącej nadwyżki zgonów nad urodzeniami czy migracji do regionów o lepszej sytuacji gospodarczej[17]. Procesy te w dużym stopniu dotykały całej Polski, gdzie po 1989 r. doszło do stopniowego zmniejszania liczby urodzeń – przykładowo w latach 1989-2006 ubytek ten sięgnął 33,7%, przy czym w miastach spadek ten był znacząco niższy niż we wsiach (odpowiednio: -28,1% oraz -42,0%).[18]

W tym miejscu warto podkreślić rolę ośrodków metropolitalnych, które w różnym zakresie wpływają na osiągane przez każde województwo wskaźniki dotyczące dynamiki zmian liczby ludności. Opole należy do tych centrów regionalnych (obok Warszawy, Rzeszowa czy Białegostoku), w którym zmiany liczby ludności w analizowanych latach 2010-2017 przybierały korzystniejszą wartość niż w przypadku pozostałej części regionu. Zakładając znaczenie poziomu rozwoju gospodarczego danego obszaru jako istotnej determinanty procesów demograficznych, można uznać, żew przypadku województwa opolskiego (podobnie jak mazowieckiego czy podkarpackiego) mamy do czynienia z sytuacją istotnej nierównomierności rozwoju gospodarczego regionu z dominacją regionalnego ośrodka wzrostu.[19] Ujmując tę kwestię prościej, w wymienionych regionach stolice rozwijają się wyraźnie szybciej niż pozostały obszar regionu. W przypadku województwa opolskiego należałoby mieć jednak na uwadze to, że proces ten został niejako wzmocniony przez decyzję administracyjną o rozszerzeniu granic miasta w 2017 r., w efekcie czego liczna ludności Opola zwiększyła się o niemal 10 tys. osób (ze 118 722 do 128 140[20]). Trzeba przy tym podkreślić, że kwestia wpływu metropolii na zaplecze regionalne i położone tam ośrodki peryferyjne obejmuje dwie grupy procesów. Do pierwszej z nich należą efekty rozprzestrzeniania się rozwoju gospodarczego, wywołane korzystnym oddziaływaniem metropolii na region. Drugą grupę stanowią efekty, które powodują coraz silniejszą polaryzację i wzmacnianie metropolii kosztem regionu. Rzadko notuje się przykłady przewagi efektów rozprzestrzeniania się rozwoju nad efektami wymywania. W większości przypadków jest odwrotnie, a różnice rozwojowe pomiędzy stolicą regionu a resztą obszarów mają tendencję do pogłębiania się na korzyść ośrodka centralnego.[21] Wydaje się, że proces ten jest właściwością województwa opolskiego, choć procesy depopulacyjne obszarów pozametropolitalnych w przypadku województwa opolskiego należą do największych w skali kraju, podobnie jak w województwie podlaskim czy lubelskim. Jednocześnie trzeba mieć na uwadze, że dysproporcje rozwojowe pomiędzy metropolią, a resztą regionu nie muszą wynikać jedynie z polaryzacyjnego oddziaływania ośrodka centralnego, ale braku tendencji rozwojowych w pozostałych częściach

[17] Por. J. Dzieciuchowicz, A. Janiszewska, *Przemiany w sferze zachowań demograficznych w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych*, Łódź 2013, s. 43-65.
[18] Frątczak E., Sytuacja demograficzna Polski okresu transformacji. Zmiany w podstawowych procesach demograficznych 1989-2006, [w:] Chyrowicz B. (red.), Przedłużanie życia jako problem moralny, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2008, s. 77 – 147.
[19] W przypadku województwa opolskiego ujmowanego jako całość wskaźnik średniorocznej dynamiki zmiany liczby ludności w latach 2010-2017 wynosił -0,39%, podczas gdy dla Opola 0,63%, a dla pozostałej części regionu z wyłączeniem Opola -0,53%.
[20] Bank Danych Lokalnych GUS
[21] M. Pięta-Kamurska, *Oddziaływanie metropolii na region*, Folia Oeconomica 246, 2010, s. 23-24.

regionu. Analizy demograficzne pokazują bowiem, że sąsiadujące ze sobą gminy czy powiaty mogą doświadczać przeciwstawnych tendencji rozwojowych, które z kolei owocują odmiennymi tendencjami demograficznymi. Źródłem sukcesu mogą być inwestycje infrastrukturalne (poprawa dostępności transportowej) czy udane procesy restrukturyzacji tradycyjnych dla danego obszaru rodzajów działalności gospodarczej[22].

Wykres 2. Liczba ludności w miastach i we wsiach

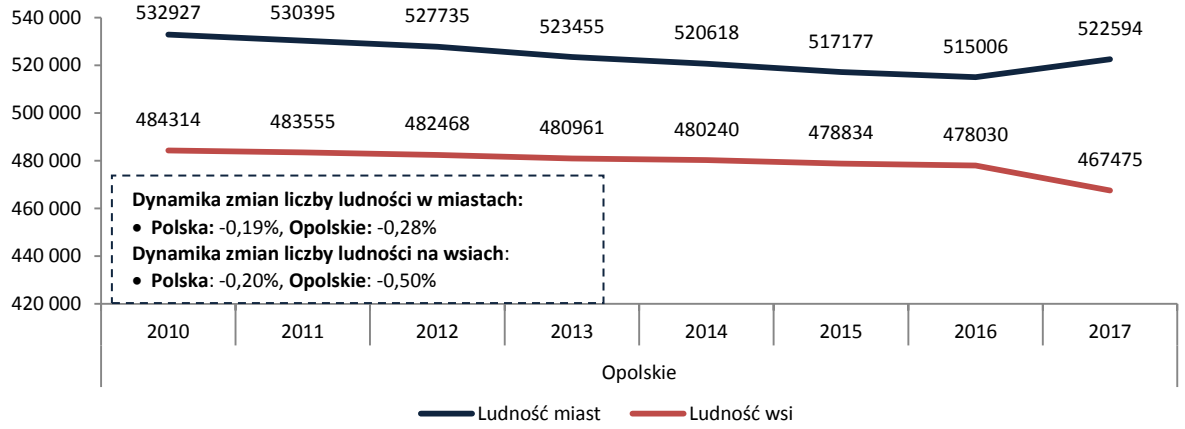

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Spośród szczegółowych zjawisk związanych ze zmianą liczby ludności warto omówić kwestię różnic pomiędzy zagregowanymi populacjami miast i wsi województwa, bowiem specyfika depopulacji dla obu typów obszarów urbanizacyjnych jest odmienna i odmienne są także konsekwencje, jakie niesie. Jedną z najistotniejszych, w kontekście depopulacji, różnic w składzie demograficznym społeczności miejskich i wiejskich jest obrazowana przez współczynnik feminizacji. Warto bowiem zauważyć, że jest on znacznie wyższy w miastach, co jest związane z tym, że przeciętnie to kobiety częściej decydują się na kontynuowanie nauki, a zatem i wyjazd ze wsi do miast będących ośrodkami akademickimi. Nie można jednak także zapominać o uwarunkowaniach kulturowych skutkujących tym, że to częściej mężczyźni przejmują prowadzenie gospodarstw rolnych, a zatem niejako wypychają młode kobiety z lokalnego rynku pracy związanego z produkcją rolną. W roku 2017 na poziomie całej Polski w miastach współczynnik feminizacji wyniósł 111[23], co oznacza, że na100 mężczyzn mieszkających w miastach mieszkało w nich 111 kobiet. W tym samym roku poziom tego wskaźnika na terenach wiejskich wyniósł 101. Podobne poziomy wskaźnika były rejestrowane na poziomie samego województwa opolskiego (odpowiednio: 109 i 101). Należy podkreślić, że jest to bardzo negatywny prognostyk, oznacza bowiem, że istotnie duża część mężczyzn mieszkających na terenach wiejskich i kobiet mieszkających w miastach ma bardzo niewielkie szanse na stworzenie stałego związku i posiadanie potomstwa. W okresie od 2010 do 2017 r. średnioroczna dynamika zmian ludności miast wynosiła -0,19, podczas gdy w odniesieniu do ludności wsi wartość ta wynosiła 0,20. Zagregowana populacja miast w każdym roku cechowała się ubytkiem, podczas gdy populacja wsi konsekwentnie się powiększała. Prawidłowości te należy interpretować jako efekt oddziaływania dwóch czynników. Z jednej strony, na przestrzeni ostatnich dekad ludność wsi cechował konsekwentny i zauważalnie wyższy przyrost, niż miało to miejsce w przypadku ludności miast, co w różnych źródłach interpretowane było jako pochodna większego konserwatyzmu środowisk wiejskich, gdzie wielodzietna rodzina częściej stanowi istotny element

[22] Zob. więcej: G. Gorzelak, M. Smętkowski, *Rozwój regionalny, polityka regionalna*, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Warszawa 2018, s. 36-40
[23] Źródło: BDL GUS

hierarchii wartości. Z drugiej strony, procesem o krótszej historii, lecz już na tyle mocno ugruntowanym, by znajdował swoje wyraźne odzwierciedlenia w danych demograficznych, jest proces suburbanizacji, czyli przemieszczania się ludności miast na teren okalających je gmin wiejskich. Potwierdzenia tezyo znaczeniu procesów suburbanizacyjnych dostarczają zarówno prezentowane dalej dane charakteryzujące sytuację województwa opolskiego, jak i literatura przedmiotu, gdzie podejmuje się chociażby kwestie przyczyn tego procesu mającego swoje uwarunkowania ekonomiczne (np. stosunkowo niskie koszty zamieszkania i życia na obszarach wiejskich) czy społeczne (potrzeba podkreślenia statusu społecznego poprzez budowanie rezydencji na ekskluzywnych obszarach podmiejskich).[24] Dwa opisane powyżej procesy mają zupełnie odmienny charakter, ponieważ pierwszy z nich wchodzi w zakres naturalnego ruchu ludności, zaś drugi jest jednym z wariantów procesu migracyjnego, lecz to właśnie ich współwystępowanie prowadzi do tak wyraźnej rozbieżności pomiędzy dynamiką obserwowaną w obrębie dwóch zagregowanych populacji.

Pod względem średniorocznego ubytku populacji wiejskiej województwo opolskie ustępuje jedynie województwu lubuskiemu (odpowiednio: -0,50% oraz -0,64%), dwuipółkrotnie przekraczając dynamikę zmian dla Polski. Interpretując te wyniki, należy podkreślić specyfikę wsi województwa opolskiego. W odróżnieniu od reszty kraju populację wiejską Opolszczyzny cechowała statystycznie wysoka skłonność do migracji zarobkowych, co uwarunkowane było przez uznanie części mieszkańców województwa za mniejszość niemiecką, czemu towarzyszyło nadanie tym mieszkańcom podwójnego obywatelstwa[25]. W 1975 r. obszary wiejskie województwa opolskiego zamieszkiwało ok. 559 tys. osób, tj. o 13,9% więcej niż w 2014 r. Ubytek mieszkańców jest nierównomierny. Aż 19 gmin straciło ponad 20% ludności, a w sześciu z nich ubytek przekroczył 30%[26]. Wprawdzie wrazz akcesją Polski do Unii Europejskiej przywileje związane z możliwością podejmowania aktywności zarobkowej w państwach zachodnioeuropejskich uległy rozszerzeniu na wszystkich obywateli Polski, lecz na obszarach wiejskich województwa opolskiego tradycja zagranicznych migracji zarobkowych była nadal mocniej ugruntowana niż na wiejskich obszarach w innych częściach Polski. Dodatkowo warto podkreślić, że w tych częściach województwa opolskiego, gdzie występowanie mniejszości niemieckiej jest marginalne lub niewielkie, istotnym czynnikiem wpływającym na większą migrację ludności wiejskiej jest większy niż w większości innych regionów Polski udział ludności obszarów popegeerowskich. Po upadku Państwowych Gospodarstw Rolnych, w sytuacji braku alternatywnych miejsc zatrudnienia, decyzja o emigracji zarobkowej była często jedynym sposobem na utrzymanie rodziny. W środowiskach tych diagnozowano szczególnie wysoki poziom występowania zjawiska dziedziczenia ubóstwa i nieporadności życiowej. Niemniej możliwość podejmowania legalnej pracy poza granicami Polski była czynnikiem oddziałującym na mieszkańców obszarów popegeerowskich, którzy w odmiennej rzeczywistości gospodarczej poszukiwali nowych możliwości życiai zarobkowania. W odniesieniu do tendencji obserwowanej wśród miejskiej części populacji województwa opolskiego należałoby skupić uwagę na marginalizacji gospodarczej ośrodków miejskich województwa – w szczególności w zestawieniu z dynamicznie rozwijającymi się miastami z ościennych regionów.

[24] Por. J. Małek, *Historyczne i współczesne uwarunkowania procesów suburbanizacji*, Przestrzeń i forma, 2016, s. 431-442
[25] Por. *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*, Warszawa 2007, s. 123 [za:] R. Jończy, *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego*, WUP, Opole 2016
[26] R. Wilczyński, *Sytuacja rozwojowa wsi w województwie opolskim w warunkach depopulacji,* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, 2016

Wykres 3. Liczba ludności w funkcjonalnych grupach wiekowych

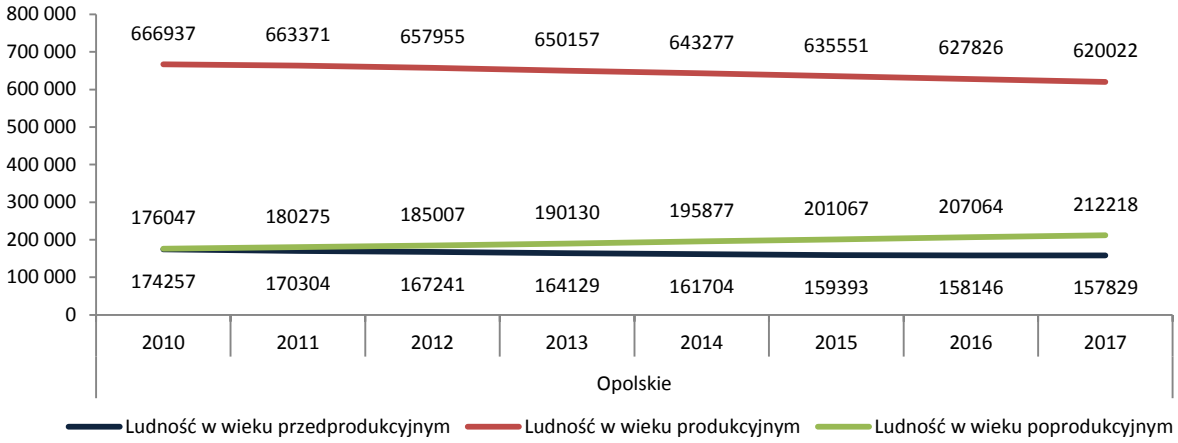

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W okresie od 2010 do 2017 r. w Polsce ubyło ludności w wieku przedprodukcyjnym, lecz – podobnie jak miało to miejsce w przypadku całkowitej liczby ludności – ujemny trend uległ odwróceniu między rokiem 2016 i 2017. W tym ostatnim roku liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym przewyższyła liczbę odnotowaną w roku 2015. W odniesieniu do tego wskaźnika nadmienić należy, że wcześniejszy spadek wynikał z tego, że w każdym z poprzednich lat więcej osób przechodziło do kategorii ludności w wieku produkcyjnym, niż się rodziło. W województwie opolskim przełamanie trendu między rokiem 2016 i 2017 nie miało miejsca, lecz w cechującym się podobnie niekorzystną sytuacją demograficzną województwie łódzkim zjawisko to zostało odnotowane. W latach 2010-2017 konsekwentnie spadała liczba osób w wieku produkcyjnym: zarówno w skali kraju, jaki w województwie opolskim. Co więcej, w żadnym z 16 województw okres ten nie zakończył się odwróceniem tej ujemnej tendencji, co wiązało się z tym, że w każdym roku mniej osób przepływało z kategorii ludności w wieku przedprodukcyjnym do omawianej kategorii, niż ją opuszczał, przechodząc do kategorii ludności w okresie poprodukcyjnym, umierając lub migrując poza granice Polski. Dopełniając obrazu, trzeba też zauważyć, że w każdym roku przybywało ludności w wieku poprodukcyjnym, co wynika z wydłużania się przeciętnej długości życia oraz niższej skłonności starszych pokoleń do opuszczania kraju.

Wykres 4. Wskaźnik starości

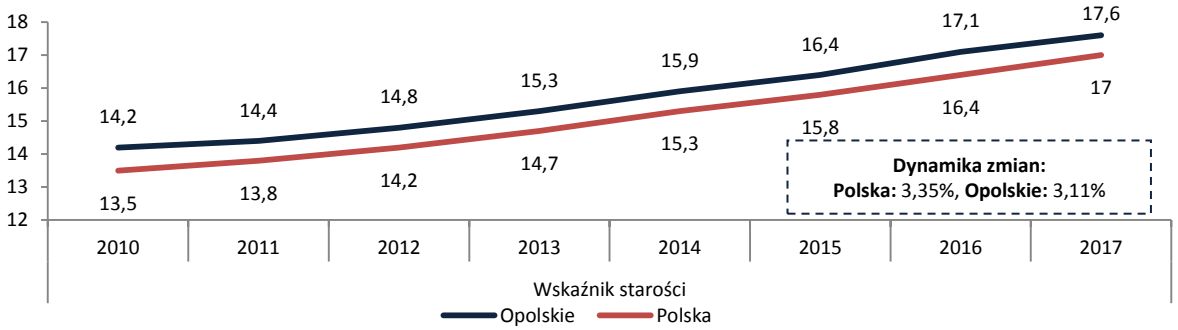

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Prawidłowością istotniejszą od samych tendencji w zakresie zmiany liczby osób w funkcjonalnych grupach wiekowych jest dynamika relacji pomiędzy tymi grupami wiekowymi. Duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym w strukturze demograficznej regionu czy kraju rodzi wiele zagrożeń

związanych z prawidłowym funkcjonowaniem rynku pracy czy systemu zabezpieczeń społecznych. W odniesieniu do tej kwestii należy uwzględnić dwa wskaźniki: wskaźnik starości oraz wskaźnik wyrażający relację osób w wieku poprodukcyjnym do osób w wieku produkcyjnym (wskaźnik obciążenia demograficznego). Wartości pierwszego ze wskaźników w skali kraju konsekwentnie narastały z każdym rokiem: począwszy od 13,5 w roku 2010 do 17,0 w roku 2017. Średnioroczna zmiana w rozpatrywanym okresie wyniosła 3,35%. Również wartości drugiego ze wskaźników narastały konsekwentnie: począwszy od 26,0 w roku 2010 do 34,0 w roku 2017, z czym wiązał się średnioroczny wzrost wynoszący 3,91%. Województwo opolskie cechowało się niższą od krajowej średnioroczną dynamiką wskaźnika, lecz w każdym roku wartości wskaźnika były wyższe od ogólnopolskich. Bardzo podobne prawidłowości odnotowane zostały w przypadku relacji ludności w wieku poprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym.

Wykres 5. Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym

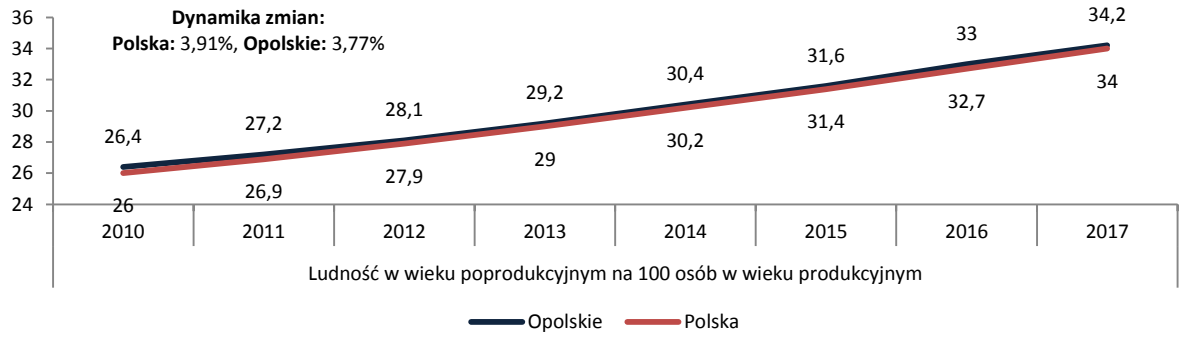

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 6. Przyrost naturalny na 1000 osób

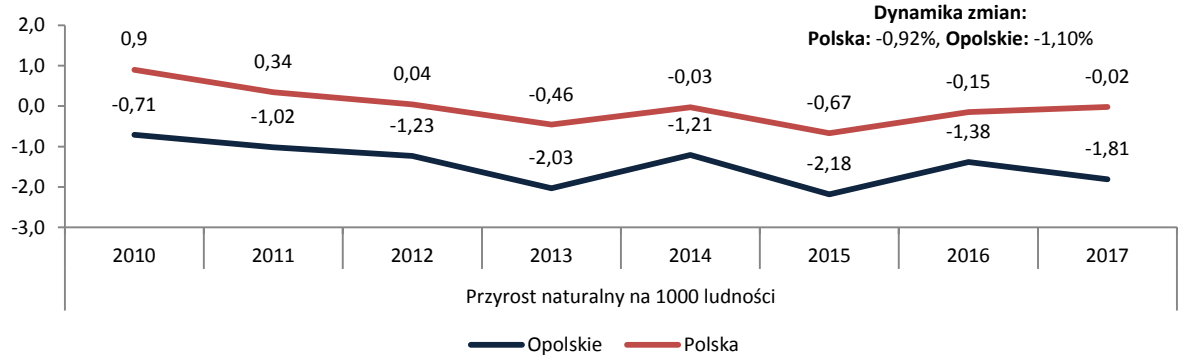

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W okresie od 2010 do 2017 r. przyrost naturalny w Polsce oscylował wokół zera – przy czym należy podkreślić, że był on wyższy w okresie otwierającym analizowany przedział czasowy, zaś najniższy w jego środkowych latach. Wdrożenie rządowego programu 500+ nie przyniosło skutku w postaci osiągnięcia dodatniego przyrostu naturalnego, lecz do roku 2017 jedynie odwróciło negatywny trend w tym zakresie.[27] W roku 2017 przyrost naturalny w Polsce osiągnął wartość -0,02. Najkorzystniejsza sytuacja w omawianym aspekcie odnotowana została w województwach pomorskim, wielkopolskim oraz małopolskim, zaś najmniej korzystna – w województwach łódzkim, świętokrzyskim i opolskim.

[27] Wniosek ten został sformułowany w świetle danych Głównego Urzędu Statystycznego dotyczących ruchu naturalnego ludności.

Ujemna dynamika zmian w przypadku województwa opolskiego była przy tym wyższa, niż miało to miejsce w skali ogólnopolskiej. Nie wpłynął na nią, przynajmniej w krótkim okresie, Program „Rodzina 500+", co pokazuje, że polityka państwa nie złagodziła negatywnych trendów demograficznych w województwie opolskim.

Z przyrostem naturalnym są powiązane kwestie małżeństw, choć konieczne jest tu zwrócenie uwagi na to, że zachodzące zmiany obyczajowe coraz silniej modyfikują związek pomiędzy małżeństwem a prokreacją.[28] Dodatkowo coraz więcej osób decyduje się na pozostawanie w nieformalnych związkach, co może być przyczyną tego, że w omawianym okresie spadła liczba zawieranych małżeństw na 1000 osób. Prawidłowość ta odnotowana została zarówno w skali kraju, jak i w województwie opolskim. Podkreślić jednak należy, że najmniejsza skłonność do zawierania związków małżeńskich ujawniła się w roku 2013. W kolejnych latach nastąpił niewielki jej wzrost, lecz obserwowane trendy nie zwiastują, by w najbliższym okresie osiągnięty został poziom z początku analizowanego okresu. Poniżej średniej dla Polski plasują się także dane dotyczące rozwodów, przy czym o ile w skali kraju ich liczba w przeliczeniu na 1000 mieszkańców utrzymywała się w analizowanym okresie w miarę na wyrównanym poziomie, to w przypadku województwa opolskiego mieliśmy do czynienia z bardziej wyraźnymi wahaniami, choć zmiany nie były znaczące. Dynamika zmian zachodzących w regionie zarówno w przypadku rozwodów, jak i małżeństw była podobna do tych mających miejsce w skali kraju.

Wykres 7. Zawarte małżeństwa na 1000 osób

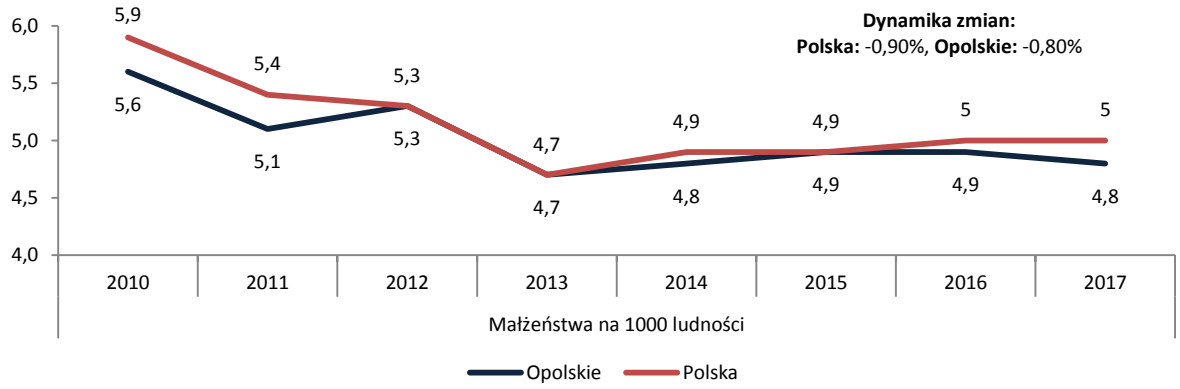

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 8. Rozwody na 1000 osób

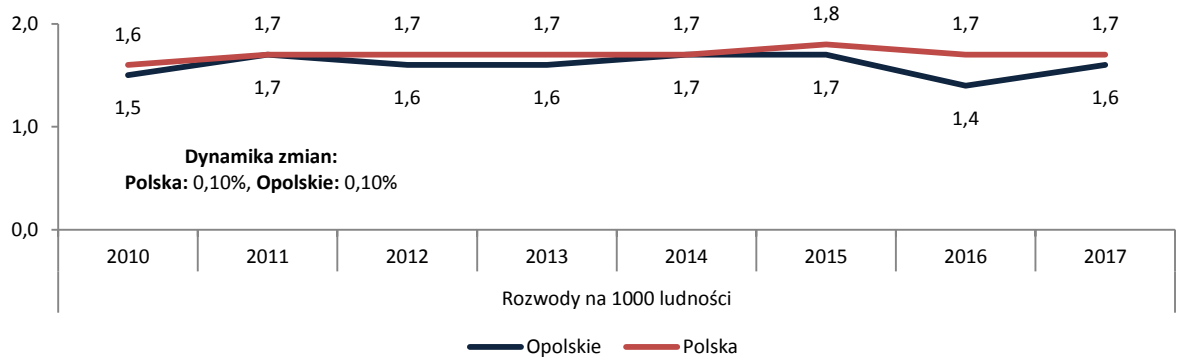

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[28] Por. P. Szukalski, Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce, Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny 2013, Nr 8

Trudno jednoznacznie ocenić, z czego wynikają zachodzące co roku zmiany, bowiem trend ten należałoby rozpatrywać w dłuższym okresie (moglibyśmy wówczas zidentyfikować np. wpływ uproszczenia procedur rozwodowych od 1995 r.[29]). Szczególnie istotne są w tym kontekście makrouwarunkowania społeczno-ekonomiczne oraz zmiany kulturowe, jakie zachodzą w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach (szerzej to zagadnienie zostało podjęte w części poświęconej analizie wewnątrzregionalnej). Dane dotyczące rozwodów należy przy tym umieszczać w szerszym kontekście zmian zachodzących w gospodarstwach domowych, jak niski poziom dzietności, osłabienie więzi międzypokoleniowych oraz następujące przeobrażenia modelu rodziny. Tego rodzaju zmiany wpływają bowiem na poziom przyrostu naturalnego.[30] Tezy te znajdują poniekąd potwierdzenie w analizach wartości dotyczących wskaźnika dzietności, który w przypadku województwa opolskiego przybiera wartości niższe w porównaniu ze średnią ogólnopolską. Pozytywnym aspektem jest jednak to, że dodatnia dynamika zmian w przypadku województwa opolskiego jest ponaddwukrotnie wyższa. Może to być pochodną zarówno poprawiającej się w całym kraju sytuacji gospodarczej, tworzącej podstawy bezpieczeństwa socjalnego zachęcającego do planów prokreacyjnych, jaki zmieniających się postaw młodych ludzi, którzy coraz częściej postrzegają życie rodzinne jako istotną wartość życiową.[31]

Wykres 9. Współczynnik dzietności

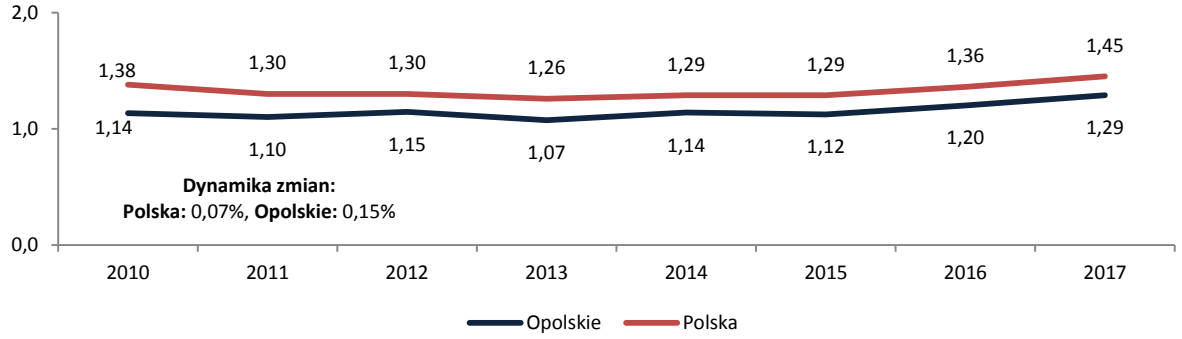

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W rozpatrywanym okresie 2010-2017 badane województwo cechowało się wyraźnie ujemnym saldem migracji, w dodatku o bardziej wyraźnej ujemnej dynamice w porównaniu z całym krajem. Wprawdzie w najmniej korzystnej sytuacji w okresie tym znajdowało się województwo lubelskie (-2,20 w 2017 r.), lecz województwo opolskie plasowało się na bliskiej pozycji w hierarchii województw najszybciej tracących ludność ze względu na procesy migracyjne (na czwartym miejscu po województwie świętokrzyskim: -1,8 oraz warmińsko-mazurskim: -1,9). Uwzględnienie z kolei migracji wewnętrznych pozwala na umiejscowienie województwa opolskiego w gronie regionów, które – jakkolwiek doświadczają ubytku ludności (z wynikiem -0,75 w 2017 r.) – plasują się z wartościami omawianego wskaźnika na średnim poziomie. Chodzi o takie regiony, jak Śląskie, Kujawsko-Pomorskie, Lubuskie czy Łódzkie, czy właśnie opolskie. Sytuacja pod tym względem jest zdecydowanie lepsza w porównaniu do regionów, gdzie odpływ ludności do innych województw jest największy, jak chociażby województwa warmińsko-mazurskie (-1,70), świętokrzyskie (-1,94) czy lubelskie (-2,39). Jeśli jednak wyodrębni się wyłącznie migracje zagraniczne, to wówczas

[29] Por. I. Szamrej-Baran, *Analiza i diagnoza rozwoju demograficznego Szczecina*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Nr 2, Szczecin 2008, s. 245
[30] Por. *Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa opolskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego*, Opole 2018 s. 30
[31] Por. T. Sołdra-Gwiżdż, *Czy „pułapka niskiej dzietności" w województwie opolskim? Perspektywa socjologiczna*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 309, 2017, s. 39-48

województwo to wysunie się na pierwszą pozycję w Polsce (saldo –0,48 w 2017 r.) pod względem ubytku ludności, z uwagi na ten czynnik zdecydowanie dystansując pozostałe regiony. Taki stan rzeczy może być pochodną ugruntowanych tradycji emigracyjnych właściwych dla województwa opolskiego, ale także mających współczesne konotacje wyjazdów zarobkowych związanych z akcesją Polski do UE. Niezależnie od przyczyny procesy te niosą za sobą wiele konsekwencji dla sytuacji demograficznej regionu, jak niski wskaźnik przyrostu rzeczywistego, naturalnego, urodzeń i małżeństw w województwie opolskim. Nie należy także zapominać o szerszym kontekście oddziaływania, bowiem poza samym faktem wyludniania się procesy migracji zagranicznych skutkują odpływem wykwalifikowanych kadr, oddziałują na sytuację gospodarczą miast i gmin o najwyższych wskaźnikach emigracji, ale również kształtują dochody rodzin emigrantów.[32]

Wykres 9. Saldo migracji ogółem na 1000 osób[33]

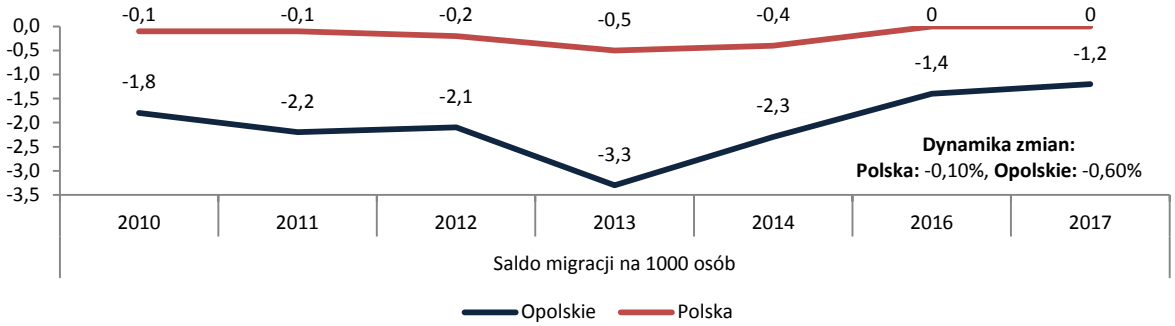

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 10. Saldo migracji wewnętrznych na 1000 osób

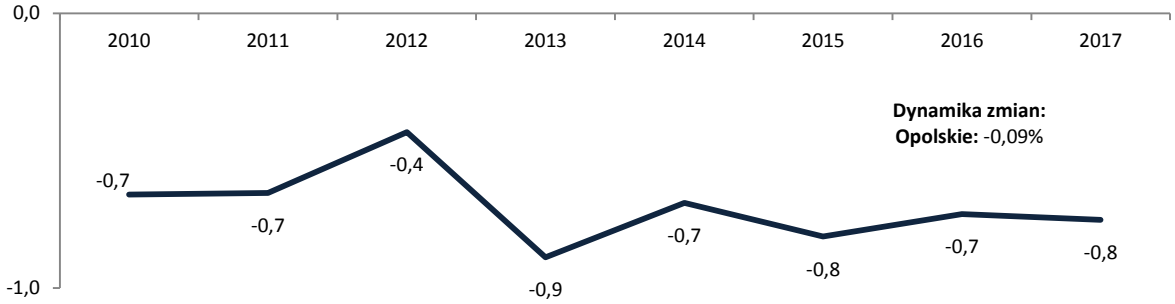

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[32] Zob. więcej: R. Rauziński, *Specyficzna sytuacja demograficzna województwa opolskiego na tle Polski w latach 1945–2050*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017, s. 40-69

[33] Brak danych dotyczących migracji na pobyt stały zagranicznych za 2015 r. implikuje sytuację, w której wszystkie wskaźniki ogólne obejmujące migracje wewnętrzne i zagraniczne, przyjmują wartość „0" za 2015 r.

Wykres 11. Saldo migracji zagranicznych na 1000 osób

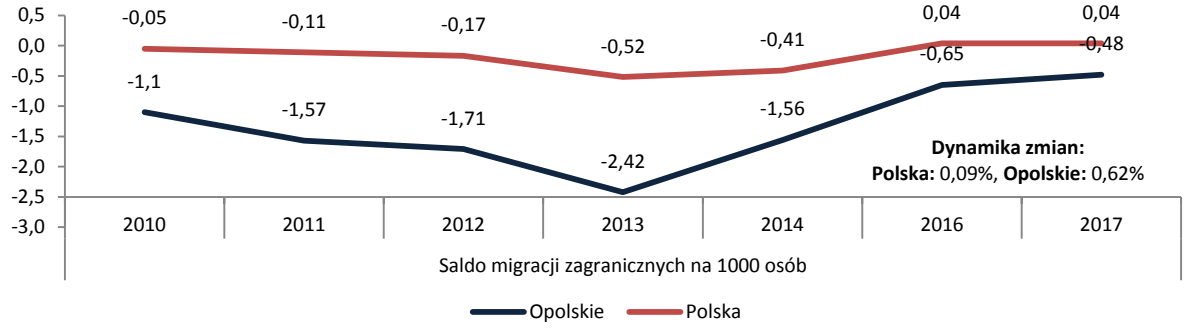

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 12. Saldo migracji kobiet na 1000 osób tej samej płci

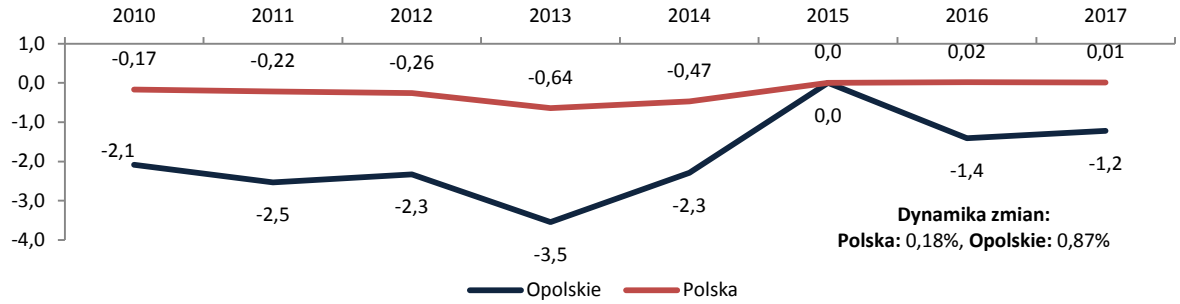

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 13. Saldo migracji mężczyzn na 1000 osób tej samej płci

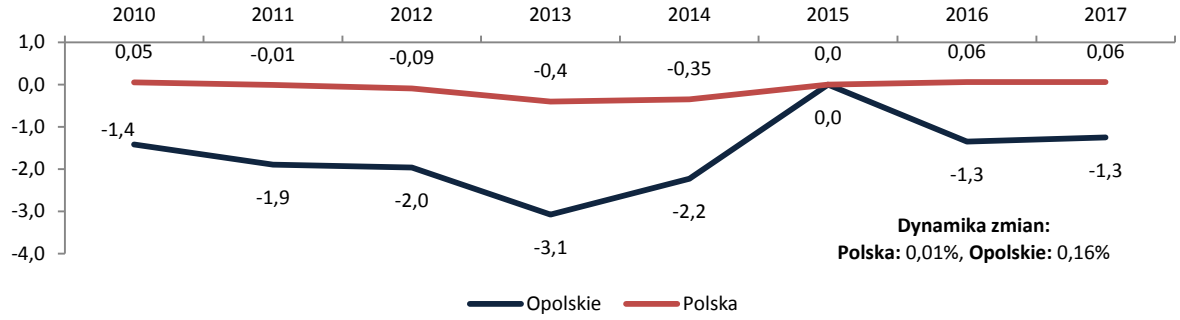

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 14. Saldo migracji w wieku przedprodukcyjnym na 1000 osób w tym wieku

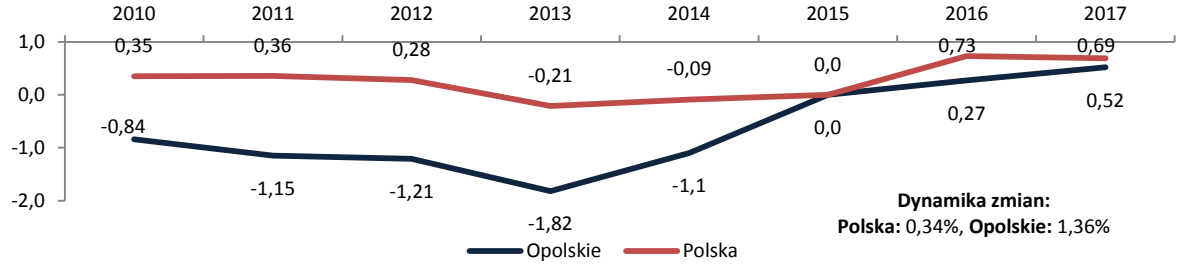

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 16. Saldo migracji w wieku produkcyjnym na 1000 osób w tym wieku

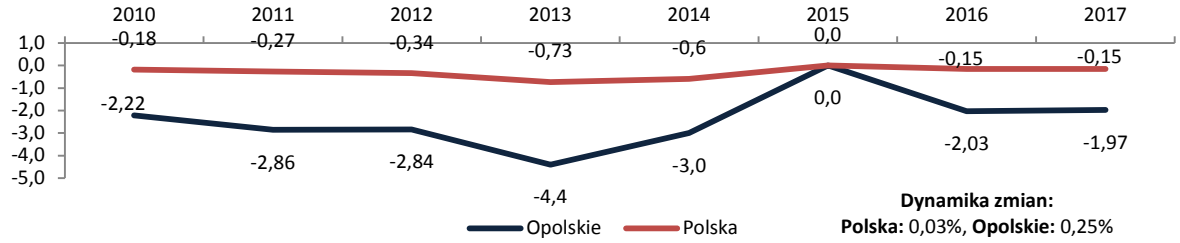

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 17. Saldo migracji w wieku poprodukcyjnym na 1000 osób w tym wieku

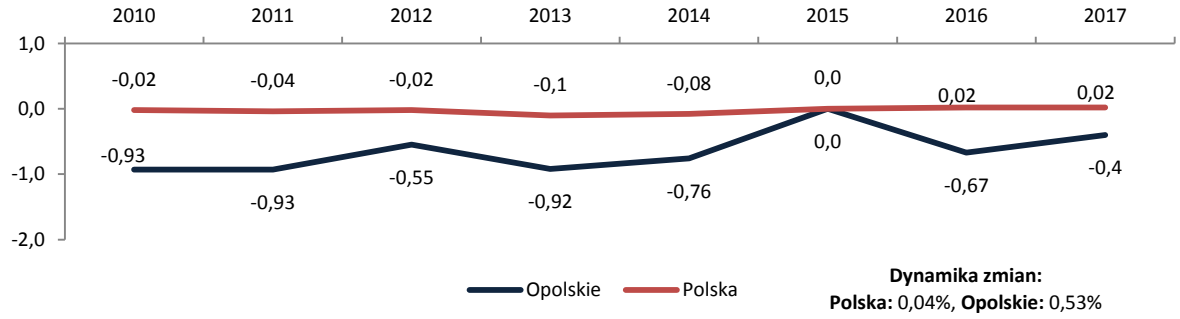

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jeśli weźmiemy pod uwagę płeć migrantów, to nieznacznie gorszy bilans jest w przypadku kobiet (w porównaniu z mężczyznami więcej kobiet wyjeżdża poza region, niż się w nim osiedla). Wpisuje się to w obserwowane dotąd prawidłowości związane z feminizacją migracji w Polsce[34]. Odrębnym zagadnieniem, poruszanym także w kontekście zróżnicowania wewnątrzregionalnego, jest kwestia migracji w obrębie poszczególnych funkcjonalnych grup wiekowych. Jakkolwiek w każdej z ekonomicznych grup wiekowych wskaźniki dla województwa opolskiego przyjmują wartości niższe niż w przypadku danych ogólnopolskich, to jednak dynamika zmian jest w odniesieniu do danych regionalnych korzystniejsza. Wartość wskaźnika dynamiki może być zatem symptomem odwracającej się powoli sytuacji, w której województwo opolskie staje się celem migracji. W części przypadków możemy mieć do czynienia z powrotami z emigracji zagranicznych, ale po części migracje mogą także dotyczyć nowych mieszkańców.

Charakterystyka demograficzna województwa opolskiego w układzie gminnym

Analizując liczbę ludności w gminach województwa opolskiego, przede wszystkim należy mieć na uwadze to, że województwo to nie jest silnie zurbanizowane – w szczególności jeśli porówna się je z sąsiednim województwem śląskim, które należy do najbardziej zurbanizowanych polskich regionów (78,61% ludności miejskiej wobec średniej dla Polski na poziomie 60,12%). Województwo opolskie, z udziałem ludności miejskiej na poziomie 53,34% zajmuje 12. miejsce (przed małopolskim – 48,26%, lubelskim – 46,52%, świętokrzyskim – 44,95% i podkarpackim – 41,14%). Opole, czyli zarówno stolica, jak i główny ośrodek gospodarczy województwa, z populacją nieprzekraczającą 130 tys. osób, nie zalicza się do pierwszej dziesiątki największych polskich miast, zajmując przedostatnie miejsce w zestawieniu stolic województw (ustępuje mu tylko Gorzów Wielkopolski). Dodatkowo żadne

[34] D. Dobosz, B. Glinkowska, *Kiedy kobieta pakuje walizki- uwarunkowania i cechy migracji kobiet*, [w:] A. Regulska, U. Dudziak (red.), Transformacja i jaj implikacje dla współczesnej rodziny, 2015, Pułtusk-Warszawa, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, s. 59-70

z pozostałych, większych miast województwa nie przekracza, ani nawet nie zbliża się do progu 100 tys. mieszkańców. Populację mieszczącą się w przedziale od 50 tys. do 99 tys. mieszkańców posiada Kędzierzyn-Koźle, lecz już kolejne miasta województwa – Nysa i Brzeg – nie przekraczają 50 tys. ludności (choć miejsko-wiejska gmina Nysa posiada populację liczącą blisko 57,6 tys. osób). Warto wskazać, że 45 spośród 71 gmin województwa ma populację mniejszą niż 10 tys. mieszkańców. Mówimy zatem o województwie z przewagą wsi i małych miasteczek oraz kilkoma średniej wielkości ośrodkami miejskimi.

Analiza średniorocznej zmiany liczby ludności w gminach dla okresu 2010-2017 (rysunki 1 i 2) wymaga sformułowania pewnych zastrzeżeń z uwagi na to, że w okresie tym na terenie województwa miała miejsce znacząca zmiana granic jednostek samorządu terytorialnego. Miasto na prawach powiatu Opole zwiększyło 1 stycznia 2017 r. swój obszar i ludność kosztem kilku ościennych gmin. W efekcie tej zmiany Opole na tle innych miast wojewódzkich sprawia wrażenie ośrodka regionalnego, który się wyraźnie wymyka obserwowanym tendencjom, pozornie nie podlegając zjawisku suburbanizacji. Natomiast ościenne gminy położone na zachód od Opola ulegają depopulacji pod wpływem sąsiedztwa tego ośrodka, co było we współczesnej Polsce pewnego rodzaju ewenementem. Jeśli jednak uwzględni się to, że nastąpiło przesunięcie granic miasta, to wówczas znaczenia nabierają tendencje obserwowane w gminach położonych na wschód i północ od Opola. Na obszarach tych odnotowywany był niewielki wzrost liczby ludności, co biorąc pod uwagę ogólnowojewódzkie prawidłowości, jest zjawiskiem znaczącym, świadczącym o zachodzeniu procesów suburbanizacyjnych. Podobne prawidłowości obserwowane są wokół innych ośrodków województwa: wyludnianiu się Brzegu towarzyszy przyrost ludności gminy Skarbimierz, zaśw sąsiedztwie Kędzierzyna-Koźla proces ten obserwowany jest głównie w gminach położonych na wschód od miasta. Natomiast gmina Nysa jest na tyle duża obszarowo, że omawiane zjawisko pociąga za sobą jedynie skutek w postaci relatywnie mniejszej depopulacji gminy. Zatem w położonych na Przedgórzu Sudeckim peryferyjnych gminach Otmuchów i Głuchołazy nie obserwuje się tych tendencji związanych z napływem ludności, jakie obserwowane są w pobliżu Opola, Kędzierzyna-Koźla czy Brzegu. Obszary o charakterze peryferyjnym, w dużej mierze o wiejskim charakterze, zarówno ze względu na ich górskie, jak i przygraniczne położenie, są szczególnie predestynowane do występowania niekorzystnych zjawisk demograficznych skutkujących ubytkiem liczby ludności. Problemy te wynikają albo bezpośrednio z uwarunkowań przyrodniczych (np. związane z działalnością rolniczą i dostępnością komunikacyjną), albo są od nich niezależne (np. położenie w pobliżu granicy państwowej, zanik działalności przemysłowej, zwłaszcza na obszarach wiejskich).[35]

[35] Por. A. Latocha, M. Szymanowski, M. Wieczorek, *Wyludnianie powiatu kłodzkiego – przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania*, Przegląd Geograficzny t. 90 z. 2, 2018, s. 241–266

Rysunek 1. Liczba ludności ogółem (2017 r.)

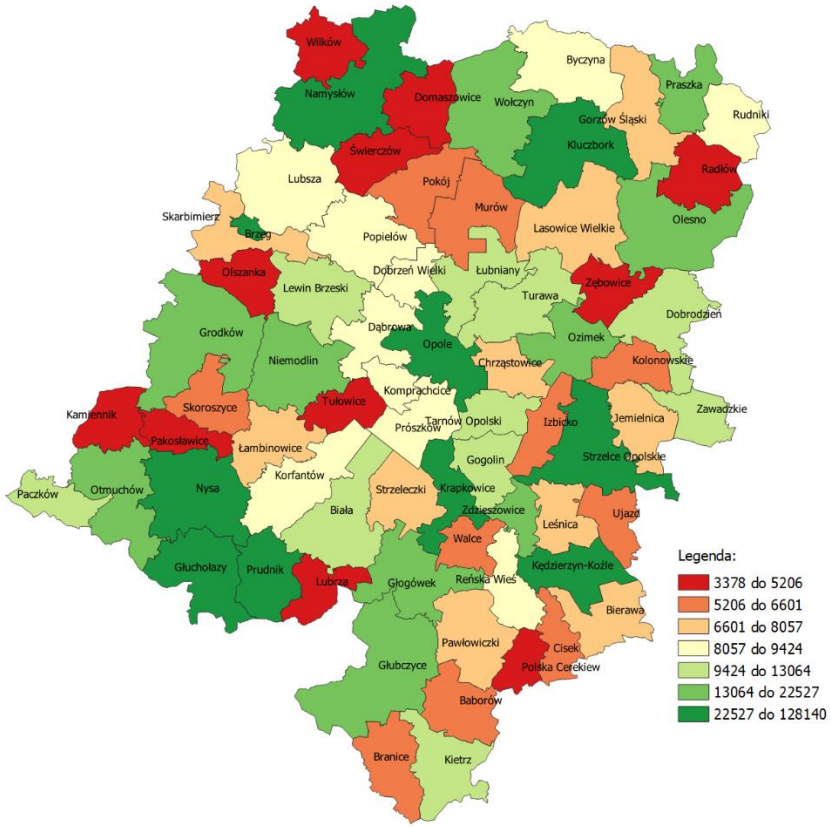

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 2. Średnioroczna zmiana liczby ludności ogółem (2010-2017)

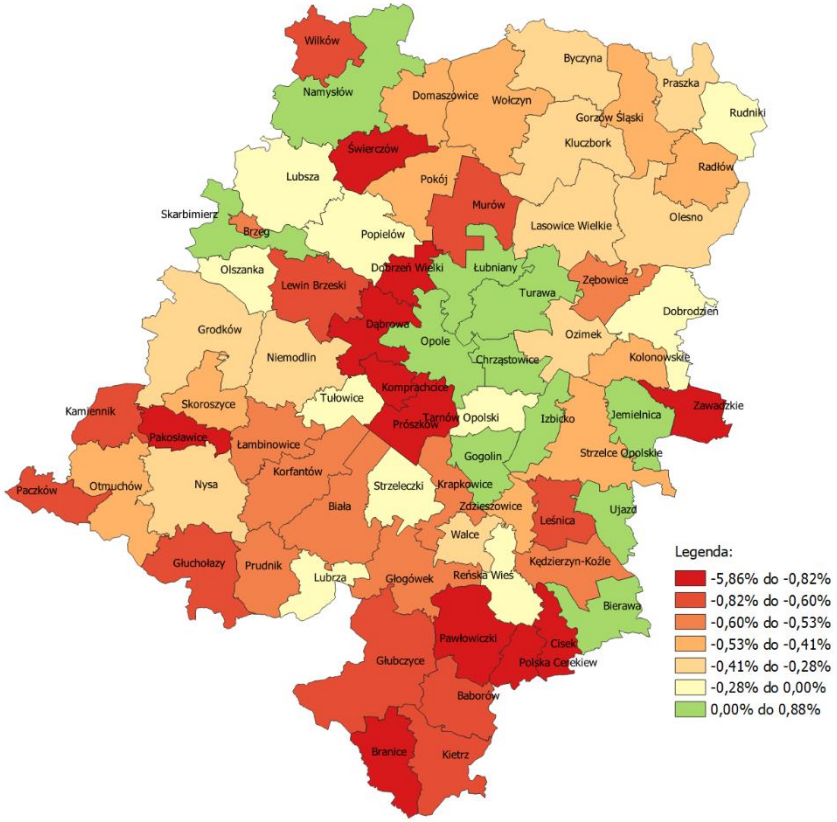

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na przestrzeni lat pogłębieniu podlegał stopień feminizacji województwa (rysunek 3). Procesy te należy przede wszystkim wiązać z relatywnie większą liczbą zgonów wśród mężczyzn (wyższą długowiecznością kobiet). Jak bowiem pokazują dane statystyczne, przyrost naturalny, jakkolwiek w województwie opolskim generalnie przyjmuje ujemne wartości, to jednak w przypadku kobiet jego wartości są korzystniejsze. Stan taki zwykło się wiązać z różnicami kulturowymi czy aspektami społecznymi (np. wykonywaniem przez mężczyzn określonych zawodów, mniejszą skłonnością do dbania o zdrowie etc.), jednak pojawiają się również interpretacje wiążące wyższą śmiertelność mężczyzn z kwestiami biologicznymi (spadkiem odporności związanej z ubytkiem testosteronu wraz z upływem wieku).[36]

Rysunek 3. Współczynnik feminizacji (2017 r.)

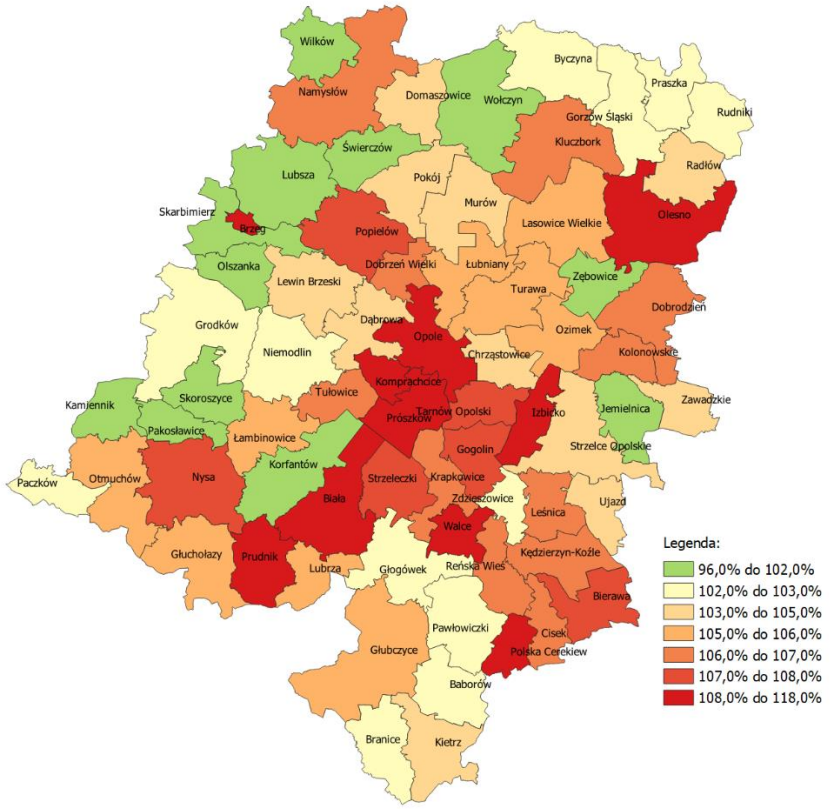

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Dwie kolejne mapy (rysunek 4 i 5) ukazują, jak nisko zurbanizowane jest województwo opolskie. Poza Opolem na jego terenie występują jedynie miasta średnie oraz miasta małe. Odrębnym zagadnieniem jest natomiast kwestia proporcji ludności według funkcjonalnych grup wieku. Zagadnienie to jest o tyle istotne, że zachwianie struktury ludności (np. przez wysoki udział ludności w wieku poprodukcyjnym bądź zbyt mały udział ludności w wieku przedprodukcyjnym) wpływa negatywnie na wiele aspektów społecznych i gospodarczych, skutkując np. starzeniem się zasobów pracy, brakiem zastępowalności pracowników, ale także przestrzennym niedostosowaniem usług społecznych do popytu czy spadkiem potencjału konsumpcyjnego. Niektóre efekty ujawniają się przy tym w perspektywie długofalowej, czego przykładem może być właśnie przywołany potencjał konsumpcyjny w dłuższym okresie wpływający na rynek pracy. [37]

[36] Por. Niech żyją różnice płci, Gazeta Wyborcza, 14-15 czerwca 2008
[37] Por. P. Szukalski, *Depopulacja*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2015, s. 8-18

Rysunek 4. Liczba ludności w miastach (2017 r.)

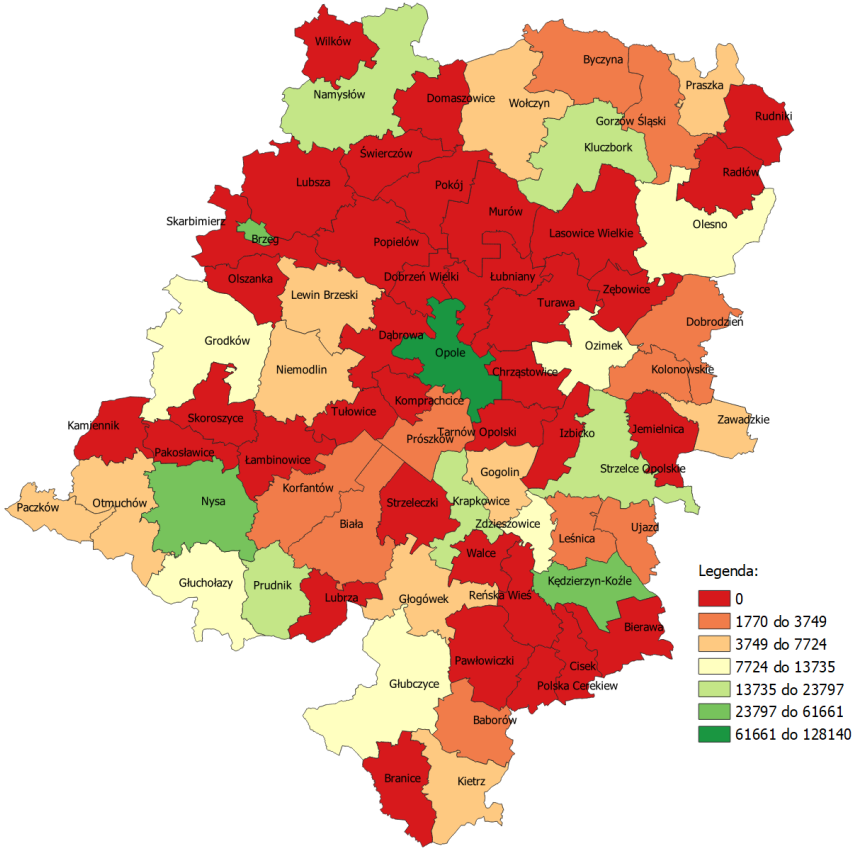

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 5. Liczba ludności na wsi (2017 r.).

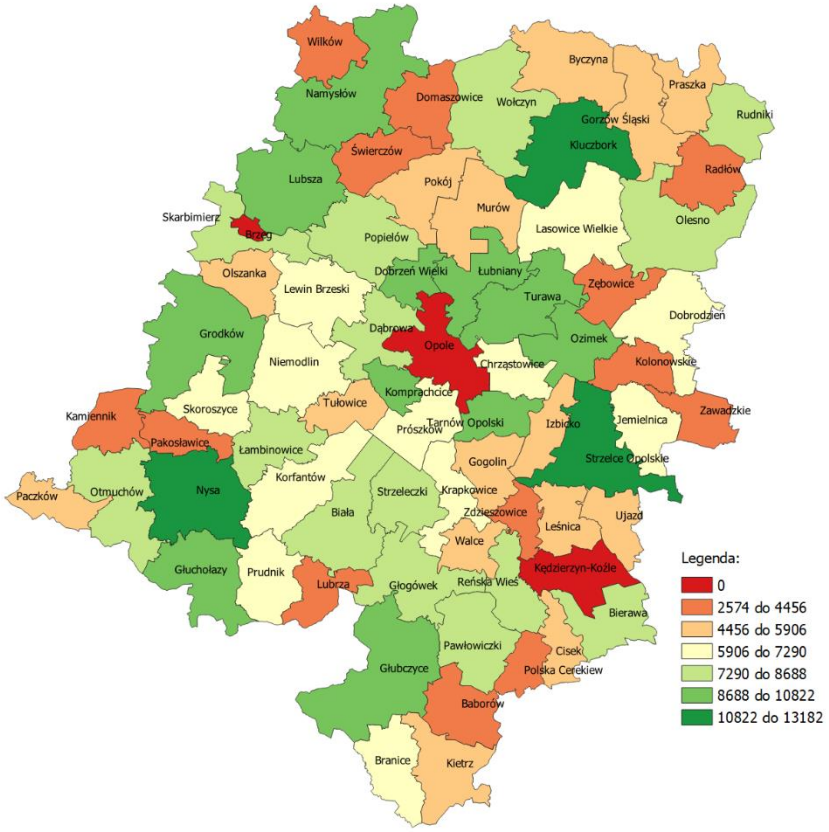

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 6. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (2010-2017)

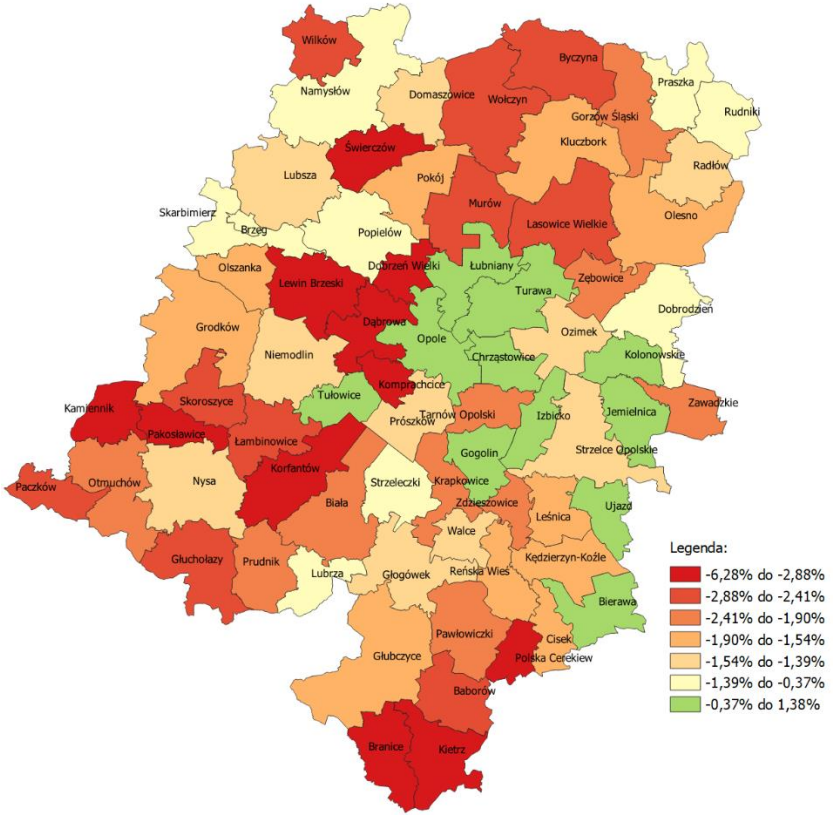

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 7. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym (2010-2017)

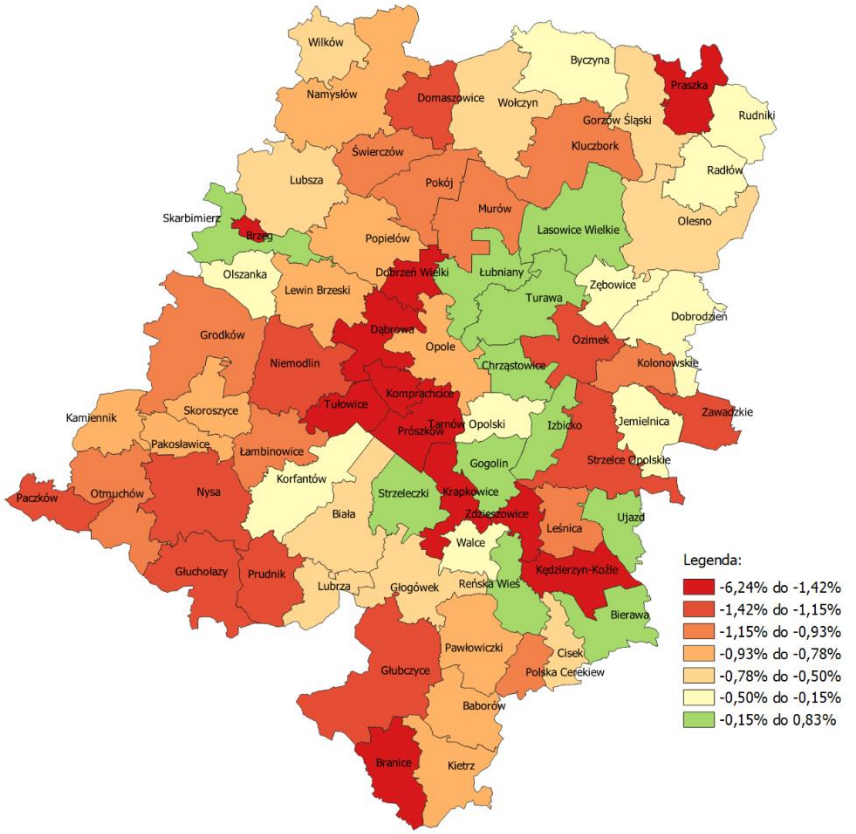

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 8. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (2010-2017)

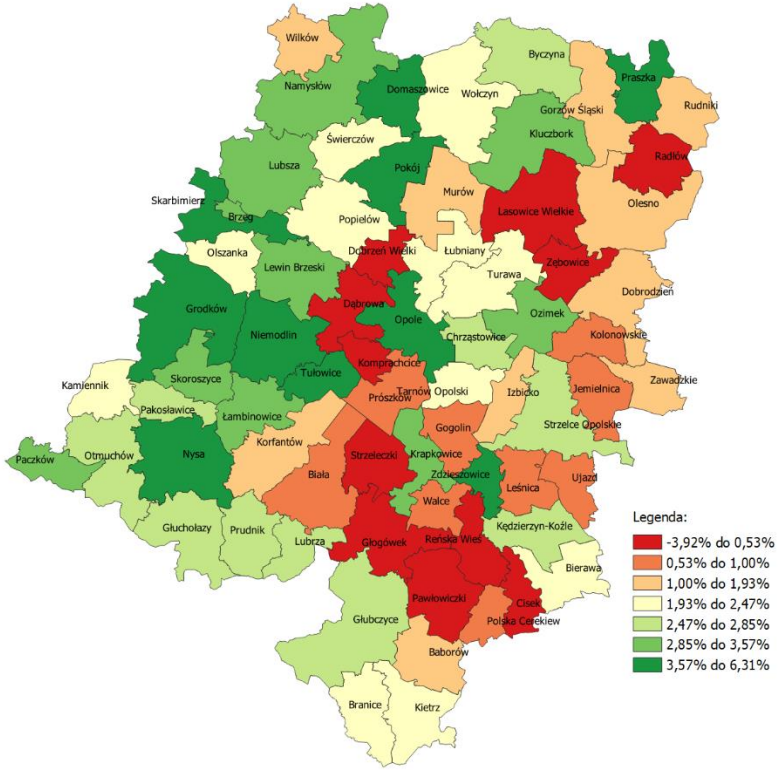

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 9. Gęstość zaludnienia (2017 r.)

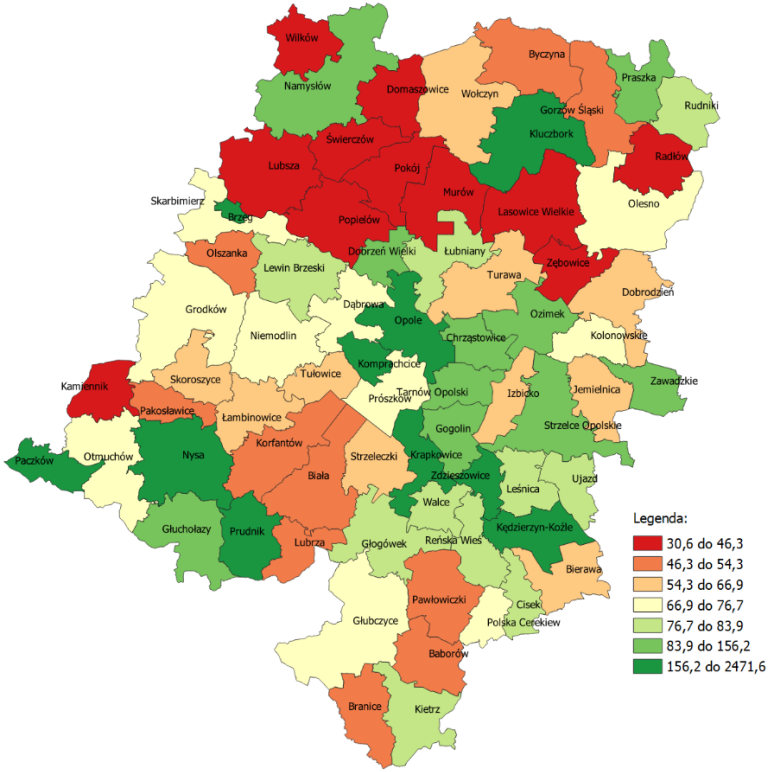

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Mapki obrazujące stan liczbowy ludności z poszczególnych grup ekonomicznych znajdują się w załączniku do raportu. Analizując natomiast zmianę liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym na terenie województwa opolskiego w latach 2010-2017 (rysunek 6), należy mieć na uwadze to, że o korzystnej sytuacji można w przypadku tego obszaru mówić już wówczas, gdy odnotowany został choćby bardzo niewielki wzrost, utrzymanie się stanu lub marginalny spadek. Takie zjawisko odnotowywane było głównie w centralnej i wschodniej części województwa, czyli przede wszystkim na terenie Opola i sąsiadujących z nim gmin. W najbardziej niekorzystnej sytuacji znajdowały się gminy powiatów nyskiego, głubczyckiego oraz kluczborskiego, zaś gminy leżące na zachód od Opola, z uwagi na przyczyny omówione powyżej, należałoby pominąć. Najbardziej wyraźny spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (rysunek 7) miał miejsce przede wszystkim w południowej – przygranicznej – części województwa oraz w Kędzierzynie-Koźlu, gminie Praszka, w gminie Branice, w Brzegu oraz w gminie Tułowice. Gminy sąsiadujące z Opolem od zachodniej strony ponownie powinny być wyłączone z tej analizy z uwagi na zmiany terytorialne.

W południowozachodniej oraz zachodniej części województwa odnotowywany był wyraźnie większy średnioroczny przyrost ludności w wieku poprodukcyjnym, niż miało to miejsce w części centralnej (poza Opolem) i wschodniej (rysunek 8). Prawidłowość tę można wiązać ze zjawiskiem migracji, zarówno zagranicznych, jak i krajowych. Choć decyzje te rzadko są podejmowane przez osoby w wieku poprodukcyjnym, wiele dekad utrwalania się tej tendencji w środkowej i wschodniej części województwa przyniosło efekt w postaci ubytku populacji we wszystkich funkcjonalnych grupach wiekowych.

Analizując kontekst średniorocznych zmian w liczbie ludności w poszczególnych grupach funkcjonalnych, warto przyjrzeć się, jak zmieniają się ich wartości w zależności od typu gmin. W przypadku województwa opolskiego w wyjściowo najkorzystniejszej sytuacji znajdują się gminy miejskie. Tam bowiem udział ludności w wieku przedprodukcyjnym wzrósł w latach 2010-2017, choć trzeba podkreślić, że wzrost ten był niewielki. Wiejski charakter obszaru negatywnie wpływa na sytuację demograficzną w tym zakresie, bowiem w gminach typowo wiejskich, jakkolwiek cechują się one najmniejszym ubytkiem ludności w wieku produkcyjnym, to jednak spadek udziału osób w grupach wiekowych przedprodukcyjnych skłania do postawienia tezy, że sytuacja demograficzna tych obszarów będzie ulegać dalszemu pogarszaniu.

Tabela 1. Średnioroczna zmiana liczby ludności w poszczególnych funkcjonalnych grupach wieku według typów gmin[38]

Typ gminy	Ludność w wieku przedprodukcyjnym	Ludność w wieku produkcyjnym	Ludność w wieku poprodukcyjnym
miejska	0,03%	-1,09%	3,74%
miejsko-wiejska	-1,76%	-1,05%	2,78%
wiejska	-1,85%	-0,95%	1,41%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[38] Zielony kolor komórek w tabeli oznacza najkorzystniejsze bądź najmniej niekorzystne zmiany zachodzące w obrębie danego wskaźnika, z kolei czerwony kolor oznacza sytuację przeciwstawną.

Rysunek 10. Wskaźnik starości (2017 r.)

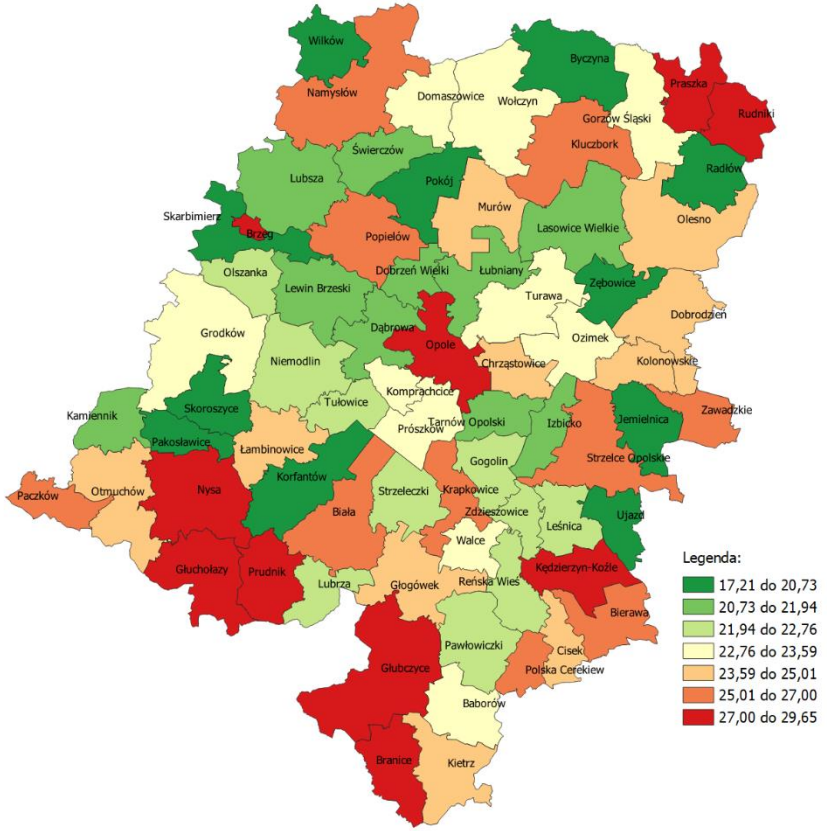

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 11. Przyrost naturalny na 1000 osób (2017 r.)

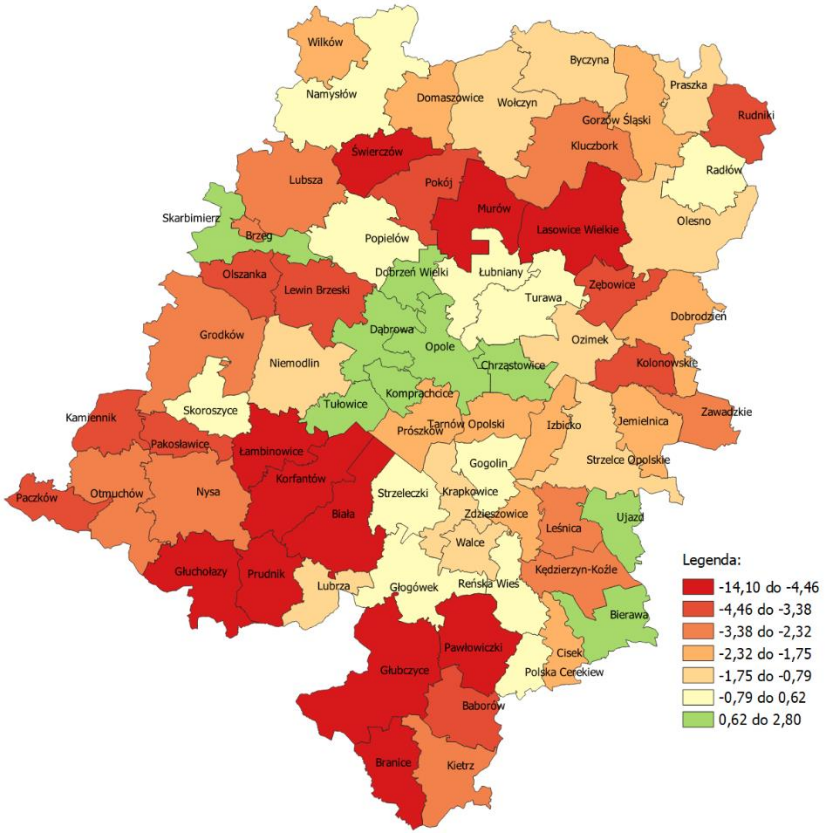

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Województwo opolskie na tle kraju cechuje się średnim poziomem gęstości zaludnienia (rysunek 9), lecz jeśli zestawi się je z ościennymi województwami – dolnośląskim i śląskim – to wówczas należy je uznać za obszar o niskiej gęstości w porównaniu z obszarem Polski Południowo-Zachodniej. Wiąże się to z relatywnie niskim poziomem zurbanizowania województwa. W ramach jego terytorium na uwagę zasługuje cechujący się większą lesistością pas środkowo-północny, gdzie gęstość zaludnienia jest ze zrozumiałych powodów wyraźnie niższa niż w pozostałych obszarach województwa.

Analiza wskaźnika starości (rysunek 10) w układzie gminnym prowadzi do bardzo podobnych wniosków, co analiza relacji liczby ludności w wieku poprodukcyjnym względem liczby ludności w wieku produkcyjnym dla całego województwa. Na podstawie tych analiz można wskazać sześć punktów województwa, gdzie problem demograficzny już w obecnym okresie ulega szczególnemu nasileniu. Punktami tymi są: Opole, Kędzierzyn-Koźle, Brzeg, powiat nyski, powiat głubczycki oraz północno-wschodnie obszary województwa, czyli gminy Praszka i Rudniki. Na podstawie tych prawidłowości można sformułować dwa ogólne wnioski. Po pierwsze, tereny wiejskie cechują się niższym poziomem obciążenia demograficznego od terenów miejskich. Po drugie, korzystniej kształtuje się sytuacja na terenach, gdzie ugruntowała się lokalna tradycja zagranicznych migracji zarobkowych, co można wiązać z tym, że część ludności ze starszych pokoleń opuściła te tereny, zaś ich wiejskiemu charakterowi towarzyszy właściwa dla obszarów wiejskich wyższa dzietność kobiet.

Rozwijając drugie stwierdzenie, należy podkreślić, że na terenie województwa opolskiego migracje zagraniczne na dużą skalę zaczęły się znacznie wcześniej niż w innych regionach Polski. W skali kraju ich nasilenie miało bowiem miejsce począwszy od roku 2004, kiedy to Polacy wraz z akcesją kraju do Unii Europejskiej powszechnie uzyskali prawo do wykonywania pracy na terenie państw Europy Zachodniej. Wprawdzie ludność autochtoniczna województwa opolskiego, posiadając tę możliwość od wielu dekad, nie cechuje się bardzo wysoką skłonnością do trwałego opuszczania rodzinnych stron, lecz rozciągnięcie procesu w czasie skutkuje efektem w postaci ubytku części tych mieszkańców, którzy należą do relatywnie starszych pokoleń. W skali kraju zjawisko to jest nieznane na taką skalę. Zatem nawet jeśli ostatecznie w innych województwach o słabej pozycji gospodarczej zaznaczy się silniejszy trend do pełnego osiedlania się części ludności poza granicami Polski, to nie będzie to w takiej mierze kształtować relacji międzypokoleniowych, w jakiej zostały one ukształtowane w województwie opolskim. Na Opolszczyźnie bowiem emigranci nie są tak młodzi, jak w tych województwach, gdzie procesy te nasiliły się wraz z rokiem 2004 – dotyczy to osób, które emigrują na stałe oraz czasowo, lecz w tym kontekście ważna jest ta pierwsza zbiorowość.

Najniższe wartości przyrostu naturalnego (rysunek 11) odnotowywane są na obszarach południowych i południowo-zachodnich województwa opolskiego. Znacznie korzystniejsze tendencje odnotowywane są w centralnej oraz wschodniej części województwa. Poszukując interpretacji dla tych prawidłowości, należałoby się skupić przede wszystkim na czynniku wzorów migracji ludności. W świetle analiz tych zjawisk można stwierdzić, że zachowaniom migracyjnym ludności środkowej i wschodniej części województwa towarzyszy – jedynie pozornie sprzeczna – skłonność do trwania w ramach wiejskich wspólnot. Zjawisko to jest w pełni zrozumiałe, gdy uwzględni się to, że migracje te mają charakter wahadłowy, zaś rodziny nuklearne (małżeństwa z dziećmi) często długotrwale żyją w warunkach takiej okresowej rozłąki. Występowanie zjawiska skutkuje eurosieroctwem, co może rodzić negatywne konsekwencje dla dzieci w sferze wychowawczej, socjalno-bytowej, szkolno-

edukacyjnej czy wreszcie emocjonalnej[39]. Warto podkreślić, że pojęcie eurosieroctwa może być również rozciągane na seniorów. Dawniej opieka nad osobami w podeszłym wieku była zapewniana przez młodsze pokolenia – ze względu na brak form instytucjonalnych oraz imperatywy składające się na tradycyjną kulturę obszarów wiejskich. Zagraniczne emigracje zarobkowe sprawiły jednak, że wiele rodzin obecnie nie jest już w stanie pełnić tych funkcji.

Większa liczba małżeństw na 1000 osób (rysunek 12) odnotowywana jest w gminach wiejskich oraz w tych gminach miejsko-wiejskich, gdzie ośrodek miejski ma mniejszą populację. Obszarom o zwiększonej skłonności populacji do zawierania małżeństw towarzyszy relatywnie większy udział rozwodów (rysunek 13). Szczególne ich natężenie jest przy tym właściwością samego Opola. Rozkład danych potwierdza poniekąd diagnozy pokazujące, że praprzyczyn należy się doszukiwać w makrospołecznym kontekście społeczno-ekonomicznym, gdzie pewną rolę przypisuje się industrializacji i urbanizacji, które stworzyły warunki do powstania nowego typu rodziny – rodziny małżeńskiej. Ten nowy typ rodziny był niejako popierany przez nowy system ekonomiczny jako najbardziej odpowiadający jego potrzebom. Uległy również zmianie oczekiwania wobec jednostek: pojawił się etos indywidualnego sukcesu, ale także rozwinęły się instytucje, które przejęły niektóre funkcje do tej pory spełniane przez rodzinę. Stosunki rodzinne stały się coraz bardziej zależne od czynników emocjonalnych i psychologicznych; rodzina stała się więc mniej odporna i bardziej wrażliwa na stres. Istotną rolę w kształtowaniu klimatu, który okazał się sprzyjający rozwodom, odegrały ideologie egalitaryzmu i równouprawnienia kobiet, jak również do pewnego stopnia przemiana opinii społecznej wobec rozwodów (wzrost tolerancji).[40] Wymienione zjawiska i postawy społeczne są, generalnie rzecz biorąc, prawidłowością obszarów miejskich, gdzie powszechniej niż na wsiach odchodzi się od tradycyjnego modelu rodziny i stosunków rodzinnych[41]. Tego rodzaju procesy co do zasady wpływają na skłonność do podejmowania decyzji rozwodowych.

Z małżeństwami i rozwodami jest niejako w naturalny sposób powiązane zagadnienie dzietności. Wchodzenie w związki małżeńskie jest w domyśle powiązane z planami prokreacyjnymi. Częściowo jedynie potwierdzają to dane statystyczne (rysunek 14). W części obszarów z najniższymi wartościami współczynnika dzietności rzeczywiście obserwujemy niską skłonność do wchodzenia w związki małżeńskie (powiat nyski), ale równocześnie duże udziały rozwodów na 1000 ludności w powiecie namysłowskim nie przyczyniają się do ograniczenia poziomu dzietności. Poza tym, że rozwody mogą następować już po urodzeniu i/lub wychowaniu dziecka, to równocześnie wspomniane wyżej zmiany społeczno-obyczajowe nie wiążą ściśle planów prokreacyjnych z wchodzeniem w związki małżeńskie. Generalnie rzecz biorąc, najniższe wartości współczynnika dzietności są właściwe dla części regionu zamieszkałej w relatywnie największym stopniu przez starszą ludność (por. wskaźnik starości).

Analiza ogólnego salda migracji na 1000 osób (rysunek 15) ukazuje, że zjawisko to nasila się w różnych punktach województwa. Obszarem, gdzie saldo to jest najkorzystniejsze, są pod opolskie gminy, w szczególności położone na wschód od miasta, co może być efektem zachodzących procesów suburbanizacyjnych. Najmniej korzystna sytuacja występuje w powiecie nyskim poza gminą Nysa, w powiatach strzeleckim, głubczyckim oraz w północnowschodniej części województwa.

[39] W. Goleński (2016), *Społeczne skutki zagranicznych migracji zarobkowych z terenu województwa opolskiego dla dzieci emigrantów pozostających w Polsce* [w:] Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 290, s. 216

[40] P. Rydzewski, *Przyczyny rozwodów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LIII, zeszyt 4, 1991

[41] Por. A. Zygmunt, Spór o tradycyjny model rodziny w świetle dyskursu na temat równości płci, Acta Universitas Lodzensis, Folia Sociologica 34, 2009, s. 35-47; Por. A. Jaskulska, *Wychowanie na wsi: model tradycyjny i współczesny*, Rocznik Kolbuszowski 7, s. 137-149

Rysunek 12. Małżeństwa na 1000 osób (2017 r.)

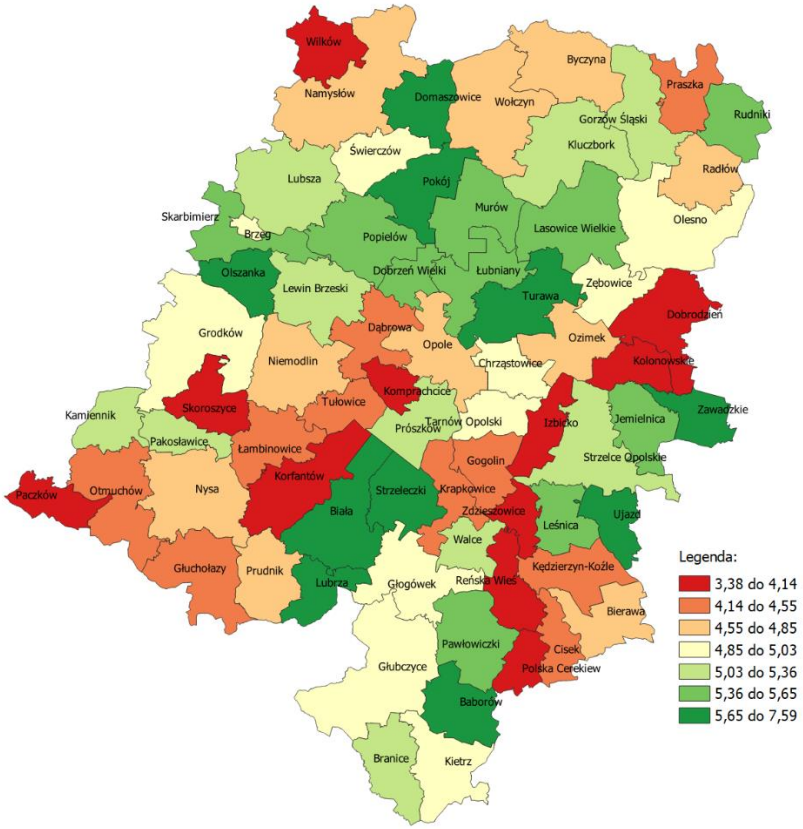

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 13. Rozwody na 1000 osób (2017 r.)[42]

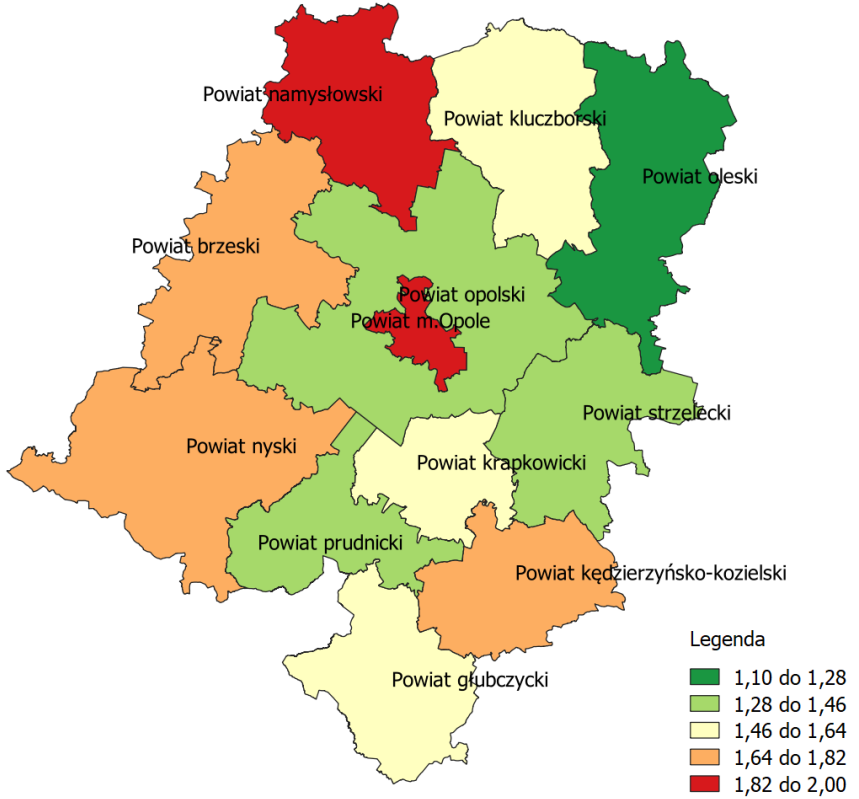

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[42] Dane dotyczące rozwodów są agregowane na poziomie powiatów

Rysunek 14. Współczynnik dzietności (2017 r.)

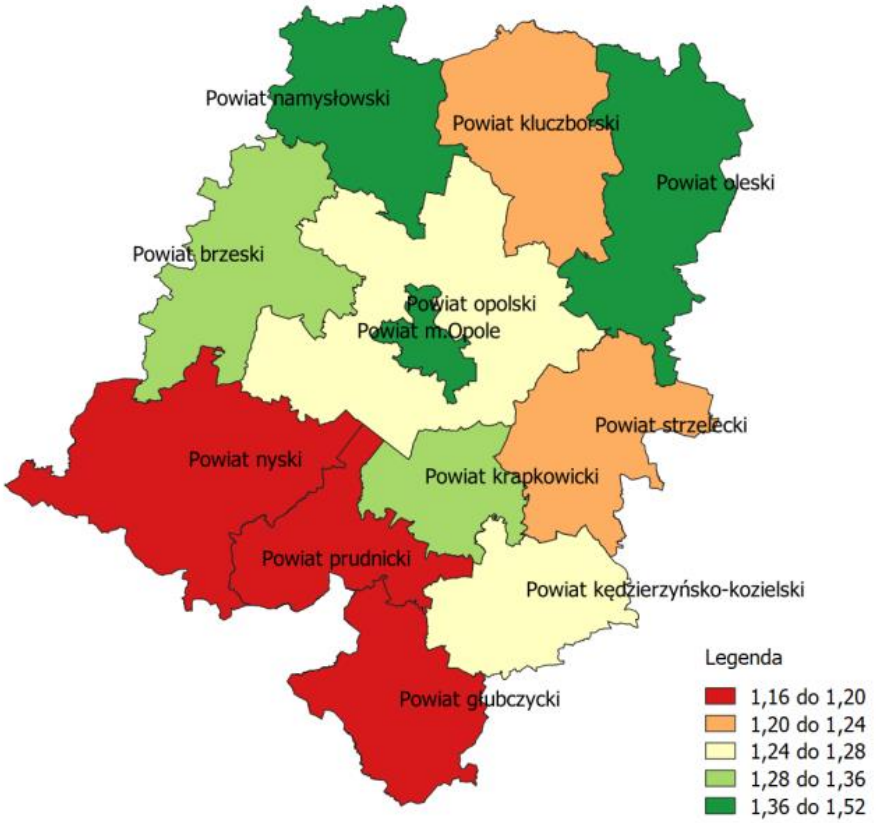

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 15. Saldo migracji na 1000 osób (2017 r.)

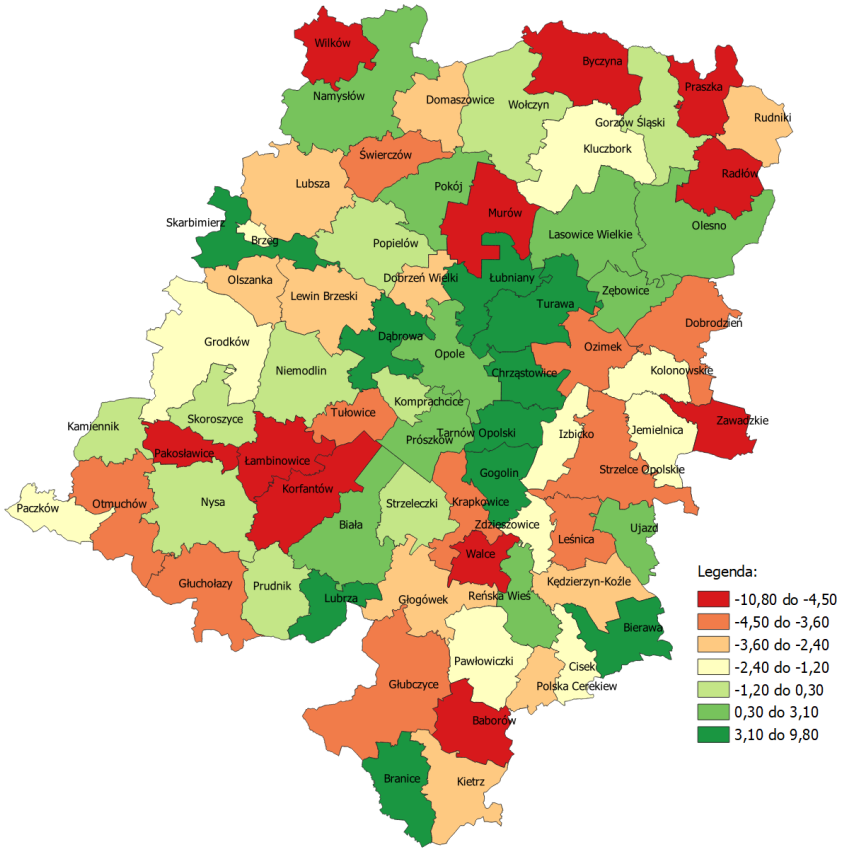

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Można przyjąć, że obserwowany stan rzeczy jest obecnie warunkowany głównie migracjami o charakterze wewnętrznym, bowiem inne prawidłowości ukazuje analiza salda migracji zagranicznych (por. załącznik). Na tle pozostałych części województwa bardzo wyraźnie wyróżnia się wschodnia jego część oraz centralna z pominięciem samego Opola i niektórych gmin, gdzie ma miejsce zjawisko suburbanizacji. W świetle tych danych można stwierdzić, że południowozachodnia i zachodnia część województwa ulega depopulacji w większej mierze z uwagi na wyjazdy do innych województw. Natomiast we wschodniej części województwa wciąż bardzo żywa jest tradycja zagranicznych wyjazdów zarobkowych, które – co należy szczególnie mocno podkreślić – są w dużym stopniu nieodnotowywane w danych urzędowych.

Zestawiając powyższe dane z dokonywanymi wcześniej analizami, należy stwierdzić, że w regionie są dwa obszary, w których w efekcie emigracji do Niemiec po roku 1975 ludności ubyło w stopniu przekraczającym 20%. Pierwszy zwarty obszar obejmuje kilkanaście gmin na pograniczu polsko-czeskim oraz w wewnętrznej peryferii regionu pomiędzy gminami: Korfantów na zachodzie, Kietrz na południowym wschodzie, Bierawa na wschodzie oraz Leśnica i Ujazd na północ od Kędzierzyna-Koźla. Drugi obszar obejmuje gminy w północnowschodniej części województwa, zarówno w pasie peryferii wewnętrznej (Murów, Zębowice, Kolonowskie), jak i na pograniczu regionu (Byczyna, Gorzów Śl.). Wyludnienie dotknęło zatem gminy peryferyjnie położone (pogranicze regionu i peryferie wewnętrzne), w zdecydowanej przewadze z ludnością autochtoniczną.[43]

Dodatkowych informacji dotyczących procesów demograficznych zachodzących w województwie opolskim dostarczają także dane dotyczące salda migracji w obrębie poszczególnych funkcjonalnych grup wiekowych (por. załącznik). Szczególną uwagę zwraca Opole oraz powiaty wokół miasta. Dodatnie wartości salda migracji osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym potwierdzają zachodzenie procesów suburbanizacyjnych, których uczestnikami są rodziny mające plany prokreacyjne. Opole oprócz tego, że jest obszarem, z którego mieszkańcy przenoszą się do ościennych gmin, to równocześnie samo jest celem migracji, o czym świadczy dodatnie saldo migracji osób w wieku produkcyjnym. Korzystną sytuacją pod tym względem cechuje się także powiat namysłowski, który dodatnie saldo migracji osób w wieku produkcyjnym zawdzięcza inwestycjom, między innymi w Podstrefie Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej.

Z kolei w kontekście ludności w wieku poprodukcyjnym należy zwrócić uwagę na dwa aspekty. Z jednej strony bowiem, obserwujemy przyrost liczby ludności w tym wieku w zachodniej części regionu, z kolei na wschodzie i południu – ubytek. Przyczyny tych zjawisk mogą być wielorakie. Napływ ludności w wieku poprodukcyjnym możemy wiązać z osiedlaniem się na zachodzie regionu osób w wieku emerytalnym z innych części kraju (np. z Górnego Śląska) osiedlających się na starość w miejscach znanych im z wcześniejszych wyjazdów, np. turystycznych. Ubytek ludności w starszych grupach wiekowych można z kolei wiązać ze zjawiskiem łączenia rodzin i przenoszeniem się do domów dzieci osiedlających się zagranicą bądź w innych regionach kraju, chociażby po to, by pomóc im w opiece nad nowo narodzonym czy małym dzieckiem. Jest to przejaw aktywnego udziału seniorów w migracjach osób młodych.[44] O tego rodzaju przyczynach może także pośrednio świadczyć to, że gminy zlokalizowane na wschodzie i południu regionu należą do obszarów, w których zaobserwowano relatywnie częste przyjazdy dzieci w odwiedziny do rodziców, co może świadczyć

[43] Por. R. Wilczyński, Sytuacja rozwojowa wsi w województwie opolskim w warunkach depopulacji, Studia Obszarów Wiejskich, tom 41, 2016, s. 215-217

[44] Zob. więcej: E. Kramkowska, *Człowiek stary w sytuacji migracji dorosłych dzieci*, Roczniki Nauk Społecznych, Tom 8(44), Nr 2, Lublin 2016, s. 130

o tym, że migracje ludzi młodych z tych terenów są powiązane z dążeniem do utrzymywania więzi rodzinnych[45]. W części przypadków migracje seniorów mogą być również pochodną decyzji o spędzeniu wieku emerytalnego zagranicą, gdzie wcześniej przebywali na emigracji zarobkowej. Patrząc na płeć migrantów, możemy stwierdzić, że nie występują tu znaczące prawidłowości o znaczeniu ponadlokalnym (por. załącznik).

Analiza prognoz dotyczących województwa opolskiego do roku 2030 (por. rysunek 16) pokazuje, że negatywne tendencje demograficzne będą się utrwalały w przyszłości. Prognozy dla poszczególnych części województwa są względnie korzystne jedynie w odniesieniu do jego centralnej części – czyli do obszaru oddziaływania Opola – oraz w odniesieniu do gmin ościennych względem Brzegu. W obydwu przypadkach mówimy o obszarach, w których zachodzą procesy suburbanizacyjne. W efekcie, w miastach po uwzględnieniu rezultatów osiedlania się na suburbiach zostaje nadreprezentacja osób starszych, gorzej wykształconych, o niższych dochodach i o mniej stabilnej sytuacji na rynku pracy.[46] Takie same procesy zachodzą w szerzej rozumianym obszarze doświadczającym depopulacji, gdzie przyczyny są inne niż odpływanie ludności większych miast do ościennych gmin. Niezależnie od uwarunkowań wpływa to negatywnie na perspektywy w zakresie przyrostu naturalnego, przekładając się na niższą prognozowaną liczbę ludności. Korzystniejsza sytuacja prognozowana jest w przypadku gmin wiejskich, lecz należy mieć na uwadze to, że w większości tych przypadków prognozowane jest nieznacznie negatywne saldo migracyjne, czyli zakłada się niewielki ubytek ludności. Najmniej korzystne prognozy dotyczą południowych – przygranicznych – terenów województwa oraz Kędzierzyna-Koźla wraz z częścią graniczących z nim gmin.

Podobne prawidłowości, tj. mniejsza w porównaniu z innymi częściami województwa dynamika spadku liczby ludności, będą także udziałem gmin powiatu opolskiego w ramach prognoz do 2050 r. (por. rysunek 17).[47] W relatywnie najlepszej sytuacji w porównaniu z resztą regionu będą zatem gminy, które doświadczają procesów suburbanizacyjnych. Największe ubytki ludności ponownie będą w dużej mierze udziałem peryferyjnie i przygranicznie położonych gmin na południu województwa. Należy przy tym podkreślić, że w prognozach do 2050 r. nie ma obszarów, w których liczba ludności będzie wzrastać nawet w niewielkim stopniu. Jest to o tyle istotne, że w prognozach dotyczących 2030 r. mieliśmy w wybranych gminach do czynienia z przyrostami na poziomie 8-9%. Procesy depopulacyjne będą się zatem w dalszym ciągu pogłębiać.

Niekorzystne prognozy demograficzne, niezależnie od przyjętej perspektywy czasowej, wiążą się nie tylko z ubytkiem liczby ludności. Zjawisko to należy rozpatrywać, mając na uwadze wiele innych zmian. Do 2050 r. we wszystkich powiatach nastąpi ujemny przyrost naturalny (urodzenia minus zgony) i rzeczywisty (saldo migracji). Wyłania się zatem problem jakości społeczeństwa, a więc jego szeroko rozumianych warunków życia i pracy oraz edukacji, zdrowia, zatrudnienia, warunków mieszkaniowych, dochodów, patologii społecznej. Pomimo pozytywnego wzrostu współczynników dzietności, liczba urodzeń będzie miała tendencje spadku, co stanowi rezultat zmniejszania się liczby kobiet w wieku prokreacyjnym. Będą temu towarzyszyć określone tendencje w migracjach, jak chociażby przekształcanie się części emigrantów w emigrację stałą, dalsza emigracja czasowa, ograniczone powroty. Utrzymanie zatem więzi z emigrantami powinno być głównym celem

[45] Por. M. Rostropowicz-Miśko, A. Zagórowska, *Wybrane problemy starszych mieszkańców województwa opolskiego w kontekście zagranicznych migracji*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Opole 2014, s. 85
[46] P. Szukalski, *op. cit.*, s. 8
[47] Dostępne dane statystyczne dotyczące prognoz liczby ludności w 2050 roku są agregowane na poziomie powiatów.

regionalnej polityki społecznej.[48] Katalog wyzwań społecznych związanych z prognozami demograficznymi.[49]

Analizując rozkład wartości wskaźnika syntetycznego dla roku 2017 (rysunek 19) na terenie województwa opolskiego można dostrzec dwie główne prawidłowości. Po pierwsze, w zdecydowanie najkorzystniejszej sytuacji znajdowały się gminy wiejskie położone w powiecie opolskim. Jednak najwyższa wartość wskaźnika wyliczona została dla wiejskiej gminy Skarbimierz, położonej w powiecie brzeskim. Wyniosła ona 0,99, co oznacza, że gmina ta plasowała się we wszystkich uwzględnionych wymiarach na czołowych lub bardzo wysokich pozycjach. Wśród gmin znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji demograficznej, co znalazło swój wyraz w najniższych wartościach wskaźnika syntetycznego, znalazły się głównie gminy miejsko-wiejskie, a wśród nich: Głubczyce, Praszka, Nysa, Prudnik, Krapkowice. Jednak najniższa wartość wskaźnika w całym zestawieniu prezentującym dane dla województwa opolskiego wyliczona została dla miejskiej gminy Kędzierzyn-Koźle. Wyniosła ona 0,26. Warto też podkreślić, że w pierwszej dziesiątce jednostek samorządowych o najniższych wartościach wskaźnika syntetycznego znalazło się miasto na prawach powiatu Opole. Porównując strukturę dla 2017 r. z tą zidentyfikowaną dla roku 2010 (rysunek 20), można dostrzec korzystne zmiany dotykające głównie gmin wiejskich położonych wokół Opola. Może to być efekt postępujących procesów suburbanizacyjnych zachodzących wokół regionalnego ośrodka wzrostu.

Z analizowanych danych dotyczących sytuacji demograficznej województwa opolskiego wynika, że procesy depopulacyjne mają silny związek z typowymi uwarunkowaniami przestrzenno-gospodarczymi depopulacji. Pierwszym, zauważalnym procesem jest suburbanizacja, czyli przenoszenie się ludności miejskiej do suburbii (obszarów podmiejskich), co powoduje umiarkowaną depopulację miast, aczkolwiek równoważoną innymi czynnikami.

Drugim zauważalnym zjawiskiem jest odpływ ludności z peryferyjnych gmin wiejskich o charakterze rolniczym i generalnie z obszarów o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, typowy dla wszystkich społeczeństw ponowoczesnych, w których dochodzi do rozwoju sektora usług i nowoczesnych przemysłów wiedzy oraz gwałtownego kurczenia się sektora rolniczego, przechodzącego strukturalne przekształcenia z tradycyjnego, drobnotowarowego rolnictwa w wysoko wyspecjalizowaną produkcję rolną. Obszary wiejskie, oddalone od ośrodków miejskich, turystycznych i innego typu „centrów społeczno-gospodarczego wzrostu", na których w dodatku przeważają ziemie niższych klas, niemające wartości gospodarczej, podlegają gwałtownej depopulacji.

Trzecim zjawiskiem jest utrzymywanie się względnej równowagi demograficznej na obszarach rozwoju gospodarczego (np. zurbanizowanych czy przemysłowych). W województwie opolskim do trzech wymienionych czynników o charakterze uniwersalnym dochodzi czynnik specyficzny, czyli wieloletnia emigracja zagraniczna z obszarów ze śląską ludnością autochtoniczną, zapoczątkowana podpisaniem układu normalizacyjnego pomiędzy Polską a Niemcami (Republiką Federalną Niemiec) z 7 grudnia 1970 r.

[48] Op. cit. R. Rauziński, s. 62-63

[49] J. Dybowska, *Depopulacja jako wyzwanie dla rozwoju społeczno-gospodarczego województwa opolskiego*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017, s. 86

Rysunek 16. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem do roku 2030

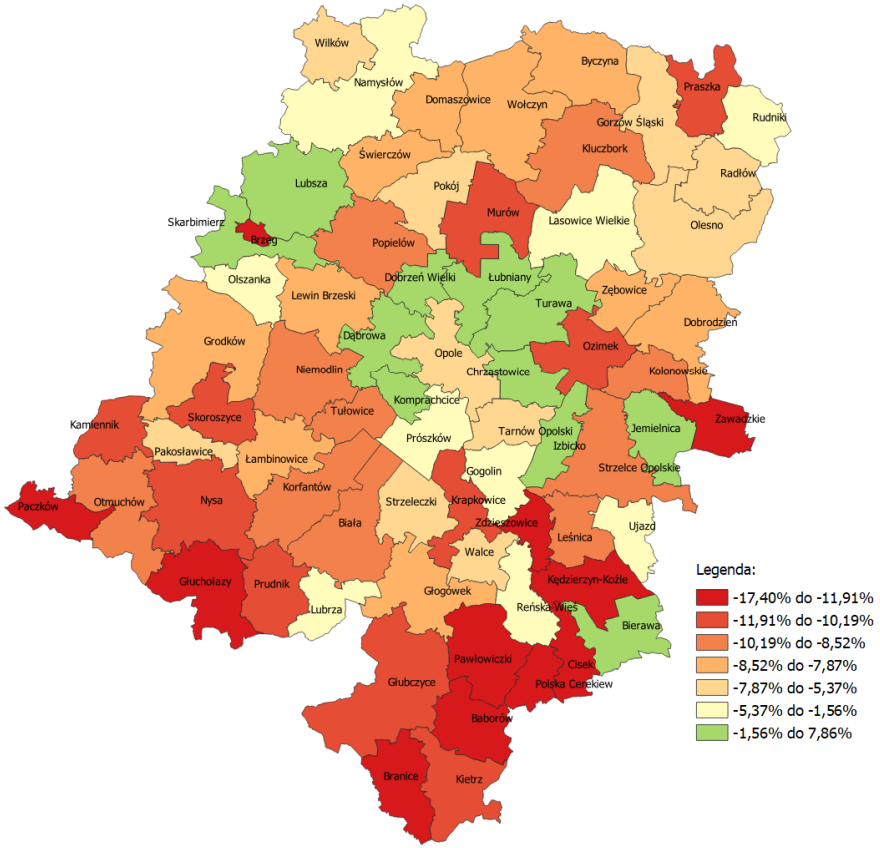

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 17. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem do roku 2050

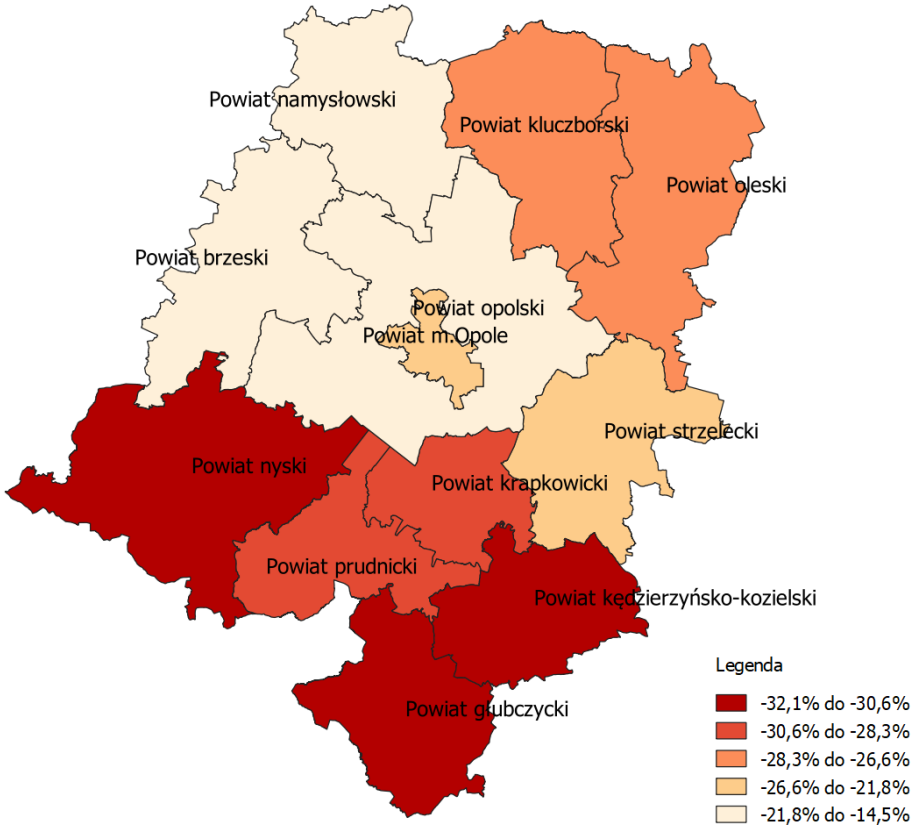

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 18. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2010 r.

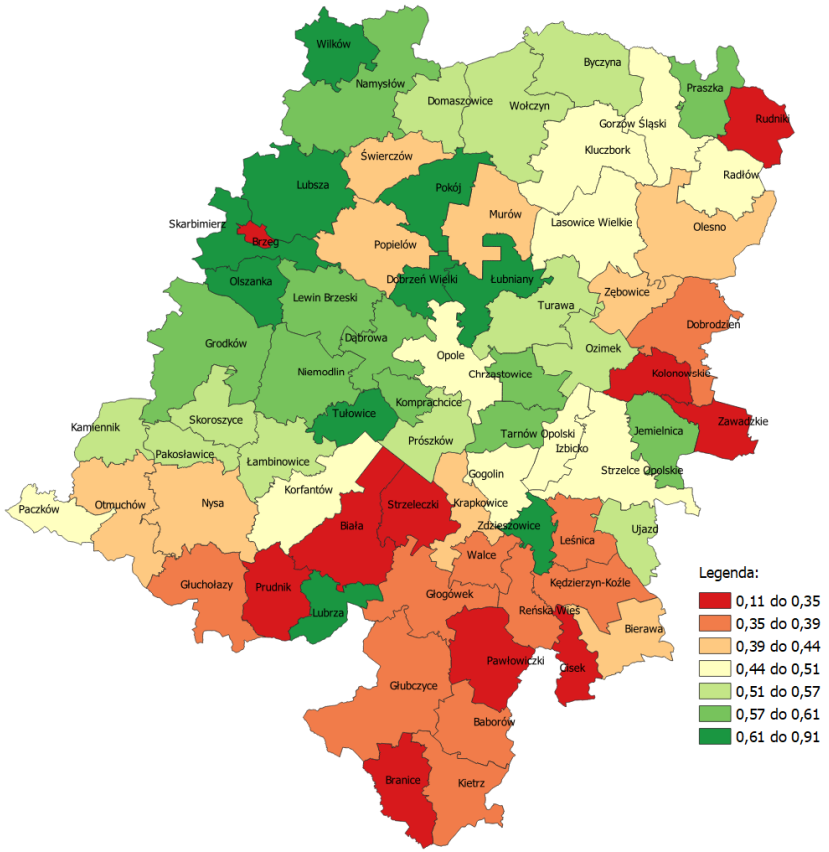

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rysunek 19. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2017 r.

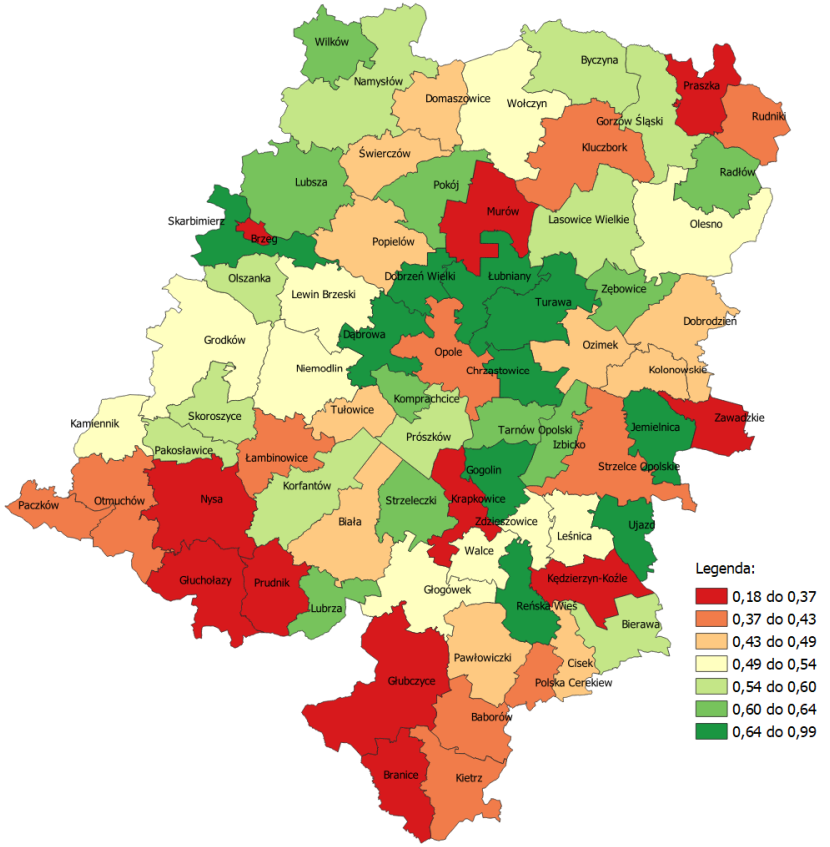

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Dodatkowym aspektem, który zasługuje na zainteresowanie jest kwestia wpływu szerszego kontekstu społeczno-gospodarczego na sytuację demograficzną regionów. Zgodnie z koncepcją „regionów kurczących się", której geneza jako tworu pojęciowego sięga początku lat 2000 (choć odpowiada ona wcześniejszym realiom), jedną z przyczyn wpływających na procesy wyludniania się jest występowanie gorszych warunków gospodarczych w porównaniu z innymi regionami. Takimi właśnie w latach 1995-2005 charakteryzowały się „regiony kurczące się" zidentyfikowane w ramach przywoływanej analizy: niższy PKB na głowę, wyższy wskaźnik bezrobocia[50]. Województwo opolskie zostało zaliczone do grupy regionów, w przypadku których do 2030 r. zjawiska depopulacji są prawie pewne, co w zastosowanej typologii jest przypisane regionom o najsłabszych perspektywach w tym aspekcie.[51.]

[50] W kontekście tych parametrów należy podkreślić, że województwo opolskie cechuje się jednymi z najniższych w Polsce wartościami PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca (15 pozycja przed województwem lubelskim), zaś stopa bezrobocia rejestrowanego plasowała region na 8 miejscu wśród wszystkich województw [dane za BDL]

[51] *Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny*, Bruksela, Parlament Europejski, 2008 r., s. 4-5

1.3. Ranking gmin

C.1.1.3 C.1.1.4 C.1.1.7 C.1.1.8

Aby możliwe było całościowe spojrzenie na sytuację na poziomie badanych gmin, w tym sporządzenie rankingu, zostały wykorzystane wskaźniki syntetyczne. Zróżnicowanie przestrzenne wartości przyjmowanych przez wskaźniki syntetyczne wraz z ich składowymi zostało szczegółowo omówione w rozdziale 1.2 (wraz z analizą jakościową, w oparciu o źródła dotyczące regionu oraz wiedzę ekspercką). Niniejszy rozdział ma charakter ilościowy, w którym obliczone wartości wskaźników syntetycznych uszeregowano w kolejności malejącej, tworząc w ten sposób ranking gmin (pełny ranking znajduje się w załączniku do raportu). Poniższa tabela prezentuje gminy o najbardziej korzystnej i najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu. Dobór obu grup gmin oparto o następujące kryteria:

- Gminy o najbardziej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu – wskaźnik syntetyczny dla danej gminy większy lub równy od średniej arytmetycznej dla całego rankingu (0,5129) powiększonej o odchylenie standardowe (0,1442), tj. od wartości 0,6570.
- Gminy o najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu – wskaźnik syntetyczny dla danej gminy mniejszy lub równy od średniej arytmetycznej dla całego rankingu (0,5129) pomniejszonej o odchylenie standardowe (0,1442), tj. od wartości 0,3687.

Tabela 2. Ranking gmin w województwie opolskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.)

Gminy o najkorzystniejszej sytuacji demograficznej w rankingu			Gminy o najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu		
Pozycja w rankingu (2017 r.)	Nazwa gminy (typ) [52]	Wartość wskaźnika syntetycznego (2017 r.)	Pozycja w rankingu (2017 r.)	Nazwa gminy (typ)	Wartość wskaźnika syntetycznego (2017 r.)
1.	Skarbimierz (w)	0,9854	71.	Branice (w)	0,1753
2.	Dąbrowa (w)	0,7885	70.	Kędzierzyn-Koźle (m)	0,2604
3.	Ujazd (mw)	0,7793	69.	Głubczyce (mw)	0,2725
4.	Chrząstowice (w)	0,7368	68.	Brzeg (m)	0,2749
5.	Łubniany (w)	0,7287	67.	Głuchołazy (mw)	0,2827
6.	Dobrzeń Wielki (w)	0,7165	66.	Praszka (mw)	0,2962
7.	Gogolin (mw)	0,6852	65.	Nysa (mw)	0,3105
8.	Turawa (w)	0,6746	64.	Prudnik (mw)	0,3148
9.	Jemielnica (w)	0,6664	63.	Krapkowice (mw)	0,3500
			62.	Zawadzkie (mw)	0,3567

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Liderami rankingu są takie gminy jak Skarbimierz, Dąbrowa, Ujazd, Chrząstowice, Łubniany, Dobrzeń Wielki i Gogolin. Zdecydowana większość z nich położona jest w centralnej części województwa, w bliskim sąsiedztwie Opola. Najsłabiej zaś wypadają gminy: Branice, Kędzierzyn-Koźle, Głubczyce, Brzeg i Głuchołazy. Znaczna część najsłabszych gmin w rankingu położona jest przede wszystkim w południowo-zachodniej części województwa, w bezpośrednim sąsiedztwie granicy.

Oprócz samej pozycji w rankingu, warto spojrzeć również na zmianę pozycji na przestrzeni okresu objętego analizą, tj. 2010-2017 r.

[52] Dla zwiększenia czytelności dopisano typ gmin w nawiasie: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, mw – gmina miejsko-wiejska.

Tabela 3. Gminy z największą poprawą / spadkiem pozycji w rankingu w województwie opolskim

12 gmin z największą poprawą pozycji w rankingu			12 gmin z największym spadkiem pozycji w rankingu		
Nazwa gminy (typ)	Pozycja w rankingu (2017 r.)	Zmiana pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r.	Nazwa gminy (typ)	Pozycja w rankingu (2017 r.)	Zmiana pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r.
Reńska Wieś (w)	10	+44	Praszka (mw)	66	-53
Strzeleczki (w)	20	+42	Tułowice (w)	41	-36
Zębowice (w)	18	+31	Łambinowice (w)	56	-28
Gogolin (mw)	7	+29	Grodków (mw)	39	-28
Ujazd (mw)	3	+24	Zdzieszowice (mw)	37	-28
Cisek (w)	47	+22	Opole (m)	60	-23
Głogówek (mw)	36	+21	Nysa (mw)	65	-20
Bierawa (w)	22	+20	Paczków (mw)	57	-18
Izbicko (w)	12	+20	Krapkowice (mw)	63	-16
Biała (mw)	48	+19	Strzelce Opolskie (mw)	51	-16
Radłów (w)	19	+19	Lewin Brzeski (mw)	33	-16
Reńska Wieś (w)	10	+17	Olszanka (w)	26	-16

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Największy wzrost pozycji w rankingu zanotowały gminy: Reńska Wieś (+44), Strzeleczki (+42), Zębowice (+31), Gogolin (+29) i Ujazd (+24), zaś największy spadek: Praszka (-53), Tułowice (-36), Grodków (-28), Zdzieszowice (-28) i Łambinowice (-28). Zarówno największy wzrost, jak i spadek w rankingu dotyczył gmin wiejskich i miejsko-wiejskich.

Rysunek 20. Struktura geograficzna zmian pozycji w rankingu w województwie opolskim dla okresu 2010-2017 r.

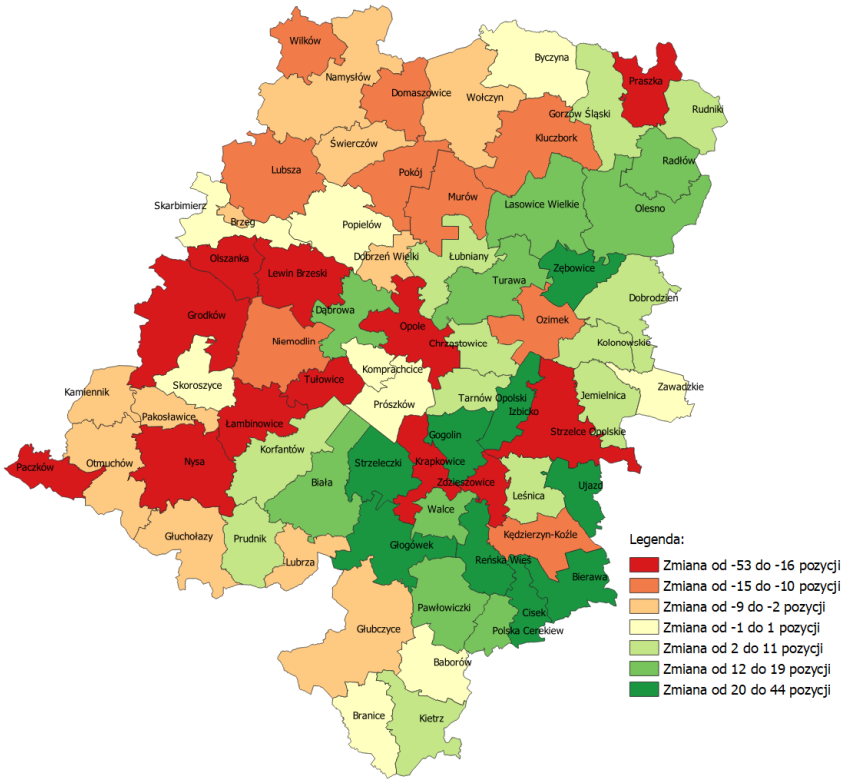

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Biorąc pod uwagę zmiany pozycji w rankingu gmin, najbardziej niekorzystne procesy demograficzne zachodziły w całej grupie sąsiadujących ze sobą gmin położonych w zachodniej części regionu. Z kolei zdecydowanie korzystniejsze zmiany demograficzne dotyczyły wschodniej i północno-wschodniej części regionu. Z wyjątkiem Strzelec Opolskich, Zdzieszowic i Krapkowic wszystkie gminy w tym obszarze zanotowały poprawę sytuacji w rankingu.

Wskaźniki bazowe wchodzące w skład rankingu gmin zostały również zagregowane do poziomu powiatów i w analogiczny sposób został sporządzony dla nich ranking, który przedstawiono w poniższej tabeli. Z uwagi na niewielką liczbę powiatów, w tym przypadku zaprezentowano wszystkie jednostki.

Tabela 4. Ranking powiatów w województwie opolskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.)

Nazwa powiatu	Pozycja w rankingu (2017 r.)	Wartość wskaźnika syntetycznego w 2017 r.
Powiat opolski	1	0,9632
Powiat namysłowski	2	0,8108
Powiat brzeski	3	0,6456
Powiat krapkowicki	4	0,6056
Powiat strzelecki	5	0,5501
Powiat kluczborski	6	0,5446
Powiat oleski	7	0,5029
Powiat m.Opole	8	0,4699
Powiat prudnicki	9	0,4345
Powiat nyski	10	0,3343
Powiat kędzierzyńsko-kozielski	11	0,3043
Powiat głubczycki	12	0,1846

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Liderami rankingu są powiaty opolski oraz namysłowski, natomiast na końcu zestawienia znajdują się powiaty głubczycki, kędzierzyńsko-kozielski oraz nyski.

W oparciu o wnioski wynikające z analizy ilościowej możliwe było zidentyfikowanie regionów / gmin szczególnie narażonych na zjawiska depopulacyjne w województwie opolskim.

Tabela 5. Regiony / gminy szczególnie narażone na zjawiska depopulacyjne w województwie opolskim

Gminy (typ)	Uzasadnienie[53]
Gminy przygraniczne, m.in. Paczków (mw), Otmuchów (mw), Głuchołazy (mw), Prudnik (mw), Głubczyce (mw), Branice (w), Kietrz (mw), Baborów (mw)	• Niska pozycja w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Łączny spadek liczby ludności o ponad 4,5% przy średniej dla województwa 2,7% (bardziej widoczny dla miast niż terenów wiejskich). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym, łącznie o blisko 16%. • Starzejące się społeczeństwo, czego przejawem są niekorzystne wartości wskaźnika starości (gorsze niż średnia województwa dla gmin Branice, Głubczyce,

[53] Ilekroć w tabeli mowa o wartości wskaźnika, dotyczy to 2017r. Dla zachodzących zmian okres analizy obejmuje 2010 – 2017 r.

Gminy (typ)	Uzasadnienie[53]
	Głuchołazy oraz Prudnik). • Bardzo niski wskaźnik przyrostu naturalnego na 1000 osób (dla gminy Branice -14,1, dla pozostałych gmin w przedziale od -4,83 do -2,92). • Niekorzystne saldo migracji na 1000 osób dla niektórych gmin (Baborów -6,9, Głubczyce -4,3, Otmuchów -4,2). • Bardzo niekorzystne prognozy zmiany liczby ludności do 2030 r. (prognozowany łączny spadek o ponad 10%). • Wskazane gminy zlokalizowane są na terenie dwóch powiatów, głubczyckiego i nyskiego. Dostępne prognozy demograficzne stanu ludności do 2050 r. są bardzo niekorzystne dla tych powiatów: o Powiat głubczycki – prognozowany spadek liczby ludności w stosunku do danych z 2017 r. na poziomie 30,54%. o Powiat nyski – prognozowany spadek liczby ludności w stosunku do danych z 2017 r. na poziomie 29,67%. Warto zaznaczyć, że prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla całego województwa opolskiego wynosi 24,80%, a dla kraju 11,66%.
Gminy miejskie (Brzeg, Kędzierzyn-Koźle)	• Niska pozycja (odpowiednio 68. i 70.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Starzejące się społeczeństwo, czego przejawem są najwyższe wartości wskaźnika starości w regionie (Kędzierzyn Koźle 29,58, Brzeg 29,05). • Ujemny przyrost naturalny na 1000 osób dla Kędzierzyna-Koźla (-2,52) oraz Brzegu (-2,32). • Ujemne saldo migracji na 1000 ludności dla Kędzierzyna-Koźla (-3,5) oraz Brzegu (-1,4). • Znaczny poziom feminizacji społeczeństwa w Brzegu (współczynnik na poziomie 110 przy średniej dla województwa 107). • W przypadku Kędzierzyna-Koźla dostępne prognozy demograficzne stanu ludności do 2050 r. są bardzo niekorzystne dla całego powiatu kędzierzyńsko-kozielskiego – prognozowany spadek liczby ludności na poziomie 29,81%. W tym zakresie powiat brzeski prezentuje się dużo korzystniej z prognozowanym spadkiem na poziomie 20,25%. Pomimo to, jest to wartość znacznie gorsza od prognozowanego średniego spadku liczby ludności dla kraju.
Praszka (mw)	• Niska pozycja (66.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Znaczny spadek liczby ludności w mieście (-0,80% w skali roku).

Gminy (typ)	Uzasadnienie[53]
	• Znaczny spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (-2,04% w skali roku). • Bardzo wysoki wskaźnik starości (27,18). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-6,4). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 11,68%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu oleskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest nieznacznie gorszy od średniej dla województwa i wynosi 26,14%.
Nysa (mw)	• Niska pozycja (65.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,44% w skali roku) oraz produkcyjnym (-1,30%). • Bardzo wysoki wskaźnik starości (28,72). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 17,52%. • W przypadku gminy Nysa dostępne prognozy demograficzne stanu ludności do 2050 r. są bardzo niekorzystne dla całego powiatu nyskiego – prognozowany spadek liczby ludności na poziomie 29,81%.
Krapkowice (mw)	• Niska pozycja (63.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-4,4). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-1,90% w skali roku) oraz produkcyjnym (-1,42%). • Bardzo wysoki wskaźnik starości (27,00). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 18,45%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu krapkowickiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest gorszy od średniej dla województwa i wynosi 27,75%.
Zawadzkie (mw)	• Niska pozycja (62.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Znaczny spadek liczby ludności (-0,82% w skali roku), szczególnie z terenu miasta (-1,06%). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,37% w skali roku) oraz produkcyjnym (-1,16%). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób

Gminy (typ)	Uzasadnienie[53]
	(-6,7). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 19,43%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu strzeleckiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest nieznacznie gorszy od średniej dla województwa i wynosi 25,48%.
Murów (w)	• Niska pozycja (61.) w rankingu gmin w 2017 r. • Brak istotnych zmian lub też pogorszenie sytuacji w okresie 2010-2017. • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,44% w skali roku). • Dość wysoki wskaźnik starości (24,67). • Silnie ujemny przyrost ludności na 1000 mieszkańców (-5,89). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-5,9). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 11,29%. • Jako pozytywne można ocenić prognozy demograficzne dla powiatu opolskiego, który zawiera gminę Murów, które wskazują na prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. na poziomie zaledwie 7,91%.

Źródło: opracowanie własne

Rozdział II

Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych

2. Rozdział II – Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych

Depopulacja jest wielorako powiązana z obszarami, tradycyjnie leżącymi w sferze kompetencji administracji publicznej i będącymi obiektem rozmaitych polityk regionalnych. W niniejszym rozdziale spróbujemy odtworzyć te powiązania odwołując się do wybranych statystyk a jednocześnie odsłonić dość złożoną architekturę owych powiązań. Już teraz, tytułem wprowadzenia można pokusić się o wstępną i ogólną charakterystykę wybranych zależności.

W przypadku rynku pracy bezpośrednim skutkiem depopulacji, jeśli na danym terenie ubywa głównie osób w wieku produkcyjnym, jest zmniejszenie się zasobów pracy, co z kolei ma wielorakie konsekwencje dla innych obszarów, w tym zwłaszcza finansów publicznych, które czerpią z masy podatkowej, gromadzonej na danym terenie, a ta jest w dużym stopniu związana z wielkością zatrudnienia. Z drugiej strony struktura i wielkość rynku pracy może stać się przyczyną depopulacji, gdy nie odpowiadają one na nadwyżkę podaży zasobów pracy, względnie strukturę wykształcenia i powiązaną z nią strukturę kompetencji. Osoby nieznajdujące zatrudnienia w miejscu zamieszkania zgodnie ze swoimi możliwościami czy aspiracjami rozglądają się za pracą poza nim, decydując się nawet na migracje zagraniczne.

Jeśli chodzi o konsekwencje jakie depopulacja niesie dla zdrowia publicznego i polityki zdrowotnej to jej zasadniczy wpływ dotyczy zmian w strukturze wiekowej danej populacji, przede wszystkim w kontekście jej starzenia się. Ubytek ludzi w młodszych kategoriach wiekowych, a tym samym statystycznie zdrowszych, zmienia drastycznie proporcje pomiędzy korzystającymi ze świadczeń zdrowotnych a łożącymi na nie. Zmiany demograficzne powodują większe zapotrzebowanie na świadczenia zdrowotne, a równocześnie zmniejszają odsetek osób zawodowo czynnych, które finansują dostęp do ochrony zdrowia. Wymuszają także zmiany w strukturze usług medycznych, które dostosowane być muszą do profilu starzejącej się społeczności.

Największym wyzwaniem jakie depopulacja niesie dla polityki społecznej i rodzinnej jest kwestia dzietności. Jej wielkość i dynamika uzależniona jest od bardzo wielu czynników w tym między innymi: dostępności instytucji opieki nad małymi dziećmi, elastycznych form zatrudnienia dla młodych matek i ojców, wsparcia socjalnego dla rodzin z dziećmi, poziomu opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem i wielu podobnych udogodnień i zachęt dla strategii prokreacyjnych leżących w gestii obu powiązanych ze sobą polityk.

Depopulacja jako zjawisko ściśle powiązane ze starzeniem się danej populacji tworzy bezpośredni kompleks uwarunkowań dla polityki senioralnej. Wspomniany już kontekst zdrowotny dotyczy konieczności uwzględnienia specyfiki opieki zdrowotnej nad ludźmi w starszym wieku. Ale w zjawisku demograficznego starzenia się populacji można także upatrywać szanse i potencjały, zwłaszcza, gdy spojrzy się na to zagadnienie w kontekście srebrnej gospodarki oraz faktu, że w obecnych czasach starość niekoniecznie oznacza niesprawność i pogorszenie się kondycji zdrowotnej. Duża grupa mieszkańców w wieku emerytalnym może także stabilizować finanse publiczne i wpływać pozytywnie na gospodarkę w regionie z uwagi na stałość i pewność transferów publicznych, jakie do niej płyną.

Zjawiska depopulacji i starzenia się przekładają się wprost na wielkość i strukturę rynku edukacyjnego. W zależności od poziomu dzietności i liczby osób w wieku przedprodukcyjnym kształtuje się zapotrzebowanie na strukturę oferty edukacyjnej. Z drugiej strony struktura wykształcenia, powiązana z charakterystyką oferty edukacyjnej wpływa na style życia i wzorce aktywności, co z kolei może się przekładać na poziom dzietności i saldo migracji, a w konsekwencji na

skalę i dynamikę depopulacji. Zmieniający się profil gospodarczy wynikający ze zjawiska depopulacji ma również wpływ na kwestie dostosowania kompetencji pracowników do potrzeb zmieniającego się rynku pracy, co dodatkowo warunkowane jest niższą dostępnością do kształcenia ustawicznego na terenach wiejskich.

Jak już była o tym częściowo wcześniej mowa depopulacja odciska swe piętno na stanie finansów publicznych wszystkich szczebli, zarówno poprzez zmniejszenie wpływów podatkowych jak i zwiększenie kosztu ponoszonego na utrzymanie infrastruktury usług publicznych. To właśnie na JST spada główny ciężar utrzymania infrastruktury, a z drugiej strony konieczność inwestowania wynika z chęci utrzymania przez dany obszar konkurencyjności pod względem jakości życia mieszkańców. To z kolei generuje dodatkowe koszty, które zmniejszają możliwości inwestycyjne JST.

W obecnej sytuacji koniunkturalnej, gdy wszystkie JST korzystają (w mniejszym lub większym stopniu) z ogólnego wzrostu gospodarczego kraju a dochody JST ciągle wzrastają, negatywne skutki depopulacji jedynie ograniczają rozwój. Sytuacja jednak zmieni się w przypadku zmniejszenia dynamiki wzrostu gospodarczego (co zapewne wcześniej czy później nastąpi) i pogłębienia się skutków depopulacji wraz z realizacją prognoz demograficznych.

Podobnie jak w przypadku edukacji czy zdrowia także sfera kultury może, acz nie musi stać się zakładnikiem presji demograficznych, w tym zjawiska depopulacji. Kurczenie się populacji i jej starzenie się ma bezpośrednie przełożenie na zmniejszenie się popytu na usługi kulturalne i strukturę oferty kulturalnej.

W kwestii wpływu depopulacji na jakość życia w przypadku większości ujętych poprzednio powiązań ten potencjalny bądź realny wpływ już się bezpośrednio lub pośrednio ujawniał, bowiem wiele z wymienionych obszarów ściśle wiążą się z jakością życia: regionalna struktura rynku pracy, polityka rodzinna, opieka senioralna, oferta edukacyjna czy kulturalna.

Istotny wpływ na jakość życia ma jakość środowiska przyrodniczego. Depopulacja może nieść tu dobroczynne skutki obniżając antropopresję wywieraną na środowisko naturalne.

W skrajnych przypadkach doprowadzić może do zmiany funkcji gospodarczych danego obszaru.

W zasadniczej części niniejszego rozdziału zarysowane wyżej wpływy zostaną omówione w pogłębiony sposób.

2.1. Rynek pracy

Pod względem sytuacji na rynku pracy województwo opolskie charakteryzowało się w ostatnich latach wskaźnikami na poziomie niewiele gorszym niż średnia krajowa. Na koniec 2018 roku stopa bezrobocia wyniosła 6,3% w stosunku do 5,8% dla Polski. Duże zróżnicowanie występuje jednak na poziomie powiatów (np. powiaty głubczycki i prudnicki miały w tym samym okresie stopę bezrobocia na poziomie 9,5%, a z kolei w Opolu wyniosła ona jedynie 3,3%). Również wskaźniki dotyczące zatrudnienia (we wszystkich analizowanych grupach) w województwie w analizowanym okresie rosły we wszystkich powiatach, co świadczy o stałym rozwoju gospodarczym całego regionu.

Biorąc pod uwagę zagadnienie depopulacji, jednym z głównych i w pierwszej kolejności zauważalnych zmian, są zmiany na rynku pracy. Najważniejszą konsekwencją jest kurczenie się potencjalnych i realnych zasobów pracy. Depopulacji towarzyszy szybkie zmniejszanie się liczby ludzi młodych i szybki wzrost liczby seniorów. W rezultacie zmniejsza się liczba osób w wieku produkcyjnym, a spadek ten z reguły ma trochę bardziej dynamiczny charakter niż zmiana liczby ludności ogółem. W latach 2010 – 2017 zasoby ludności w wieku produkcyjnym województwa opolskiego zmniejszyły się o ponad 50 tys. osób. W rezultacie powyższych zmian zmniejszą się też zapewne realne zasoby pracy, albowiem chęć utrzymania tej samej liczby osób aktywnych zawodowo oznaczałaby konieczność podniesienia wskaźnika zatrudnienia, który w województwie opolskim wzrósł w latach 2010-2017 z 48,20% do 53,40% (przy średniej krajowej na poziomie 53,70%). Oznacza to, iż istnieją jeszcze niewykorzystane rezerwy na regionalnym rynku pracy, jednak ich poziom nie jest zrównoważony terytorialnie, o czym świadczy zróżnicowanie poziomu bezrobocia i wskaźnika zatrudnienia pomiędzy poszczególnymi powiatami województwa (skala rozpiętości dla stopy bezrobocia wyniosła od 13,1 pp w roku 2010 od 6,2 pp w 2018). Zwiększenie napływu migrantów zarobkowych (wzrost liczby zezwoleń na pracę z 650 w 2010 roku do 5798) wskazuje, iż pomimo występowania obszarów o stosunkowo wysokiej stopie bezrobocia, region doświadcza deficytu pracowników (zwłaszcza w zakresie prac prostych, jak i rzemiosła oraz usług). Biorąc jednak pod uwagę skalę krajową, liczba wydanych w 2017 roku w województwie opolskim pozwoleń na pracę dla cudzoziemców stanowiła jedynie 2,46% ogółu i nie dotyczyła zawodów specjalistycznych czy medycznych (lekarze, pielęgniarki itp.) szczególnie istotnych w zakresie wyzwań depopulacyjnych związanych ze starzeniem, przy czym prawdopodobnie większość obcokrajowców znalazła prace w obszarach wzrostu gospodarczego (Opole i gminy przyległe).

Konsekwencją negatywnych zmian demograficznych są bodźce do długofalowego obniżania się poziomu bezrobocia, choć porównując dane na temat dotychczasowego wyludniania się i poziomu bezrobocia, okazuje się, iż najniższe wartości stopy bezrobocia odnotowuje się na terenach, gdzie spadek ludności jest najmniejszy (Opole wraz ze swoim obszarem funkcjonalnym), natomiast tereny poddane depopulacji generalnie odznaczają się wyższym poziomem bezrobocia (powiaty: głubczycki, brzeski i prudnicki), co może być efektem wzajemnego, negatywnego warunkowania się obu czynników. Świadczy to o decydującej roli ogólnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla dynamiki procesów depopulacji.

Kolejnym, tym razem pośrednim mechanizmem wiążącym depopulację z dynamiką rynku pracy jest fakt, iż spadek liczby ludności automatycznie przekłada się na kurczenie się potencjału konsumpcyjnego danego obszaru. Zmniejsza się bowiem zarówno liczba konsumentów, jak i ogólna wartość dochodów, jakimi dysponują. Depopulacja w szczególny sposób uderza w segmenty popytu o których mówi się, iż są „kołami zamachowymi gospodarki” – np. budownictwo mieszkaniowe.

W sytuacji wyludniania się gwałtownie obniża się popyt na nowe mieszkania, zwłaszcza że wówczas następuje wyraźny wzrost liczby ofert na rynku wtórnym i – co za tym idzie – ich relatywnie niska cena. Przedsiębiorcy budowlani w takiej sytuacji muszą oferować bardziej konkurencyjne ceny, co z kolei oznacza i niskie oferowane płace, i niskie marże. Spadek popytu w budownictwie mieszkaniowym nie jest rekompensowany w obserwowanym w takim wypadku wzroście popytu na usługi remontowe związane z częstszym i tańszym zakupem mieszkań i domów na rynku wtórnym[54]. Biorąc jednak pod uwagę, iż specyfika depopulacji Opolszczyzny związana jest migracją zarobkową (w przypadku ludności autochtonicznej, trwającą od wielu już lat), negatywne trendy są dyskontowane poprzez oddziaływanie transferu zarobków migranckich na koniunkturę w obszarze pochodzenia, co poprzez kreację dodatkowego popytu regionalnego oraz popytu na pracę powoduje pobudzenie koniunktury i obserwowany w statystykach wzrost zatrudnienia. Biorąc pod uwagę dane dotyczące wzrostu przeciętnych płac w opolskich powiatach, można stwierdzić, iż dynamika rozwoju gospodarczego jest na tyle duża, iż dyskontuje zmniejszenie się popytu wynikające z depopulacji.

Niepokojącym zjawiskiem w skali długofalowej jest samowzmacniający się charakter depopulacji. Wspomniane powyżej obniżanie się skłonności do inwestowania na terenach wyludniających się prowadzi do pojawiania się niższej liczby atrakcyjnych ofert pracy, co skłania lepiej wykształcone lub posiadające wyższe aspiracje zawodowe i dochodowe jednostki do poszukiwania pracy i miejsca zamieszkania gdzie indziej. Dotyczy to zwłaszcza terenów wiejskich województwa.

Warto mieć jednak na uwadze, iż konsekwencje depopulacji dla rynku pracy w obszarze dostępu do pracowników są rekompensowane napływem pracowników z innych krajów oraz reemigracji (w statystykach imigracji można dostrzec napływy do regionu z Niemiec, Holandii i Wielkiej Brytanii, co z dużym prawdopodobieństwem świadczy o powrotach Polaków do kraju). W niedalekiej przyszłości zacznie się jednak prawdopodobnie wyczerpywać potencjał migracyjny Ukrainy i Białorusi (główne . Kraje te również będą musiały mierzyć się z niekorzystnymi zmianami w strukturze wieku oraz z procesami depopulacji.

Ponadto procesy automatyzacji i robotyzacji pracy mogą w przyszłości stanowić częściowe rozwiązanie problemu rosnącego niedoboru pracowników. Jednak dopóki zatrudnienie człowieka będzie znacznie bardziej opłacalne niż wdrażanie przełomowych rozwiązań technologicznych, dopóty roboty nie będą stanowiły dla pracowników zagrożenia związanego z substytucją. Jednocześnie Polska (podobnie jak większość państw regionu) nie jest przygotowana na zmiany, jakie mogą być efektem rozwoju gospodarki 4.0. Najwięcej uwagi wymagają zmiany w przepisach prawa pracy, w polityce rynku pracy, w polityce edukacyjnej, jak również w przepisach regulujących system zabezpieczenia społecznego. Potrzebne są konkretne działania, zmierzające do uelastycznienia pracy, z jednoczesną gwarancją bezpieczeństwa pracowników na rynku pracy[55].

Biorąc pod uwagę przeprowadzoną analizę korelacji poszczególnych wskaźników dotyczących rynku pracy[56] z wskaźnikami dotyczącymi depopulacji można stwierdzić, iż poza oczywistymi korelacjami dotyczącymi udziału poszczególnych grup funkcjonalnych ludności w analizowanych zmiennych, można stwierdzić następujące zależności:

[54] Piotr Szukalski „Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy" w Rynek Pracy nr 1/2017 (160)

[55] „Roboty rozwiążą problemy rynku pracy?" w Polska2041- kierunek gospodarka. www.polska2041.pl/spoleczenstwo/news-roboty-rozwiaza-problemy-rynku-pracy

[56] Zarówno dla wskaźników na poziomie gminy, powiatu i województwa zaobserwowano podobne zależności.

- Saldo migracji jest ujemnie skorelowane ze wskaźnikami dotyczącymi bezrobocia a silna pozytywna korelacja występuje dla wskaźników zatrudnienia oraz poziomu wynagrodzenia. Świadczy to o fakcie, iż migracja występuje głównie do obszarów o wysokim potencjale ekonomicznym, dla tego też prawdopodobnie nie będzie odpowiedzią na problemy rynku pracy na obszarach słabo rozwiniętych objętych depopulacją (nie dotyczy to miast, w których depopulacja ma charakter suburbanizacji);
- Ludność w wieku poprodukcyjnym składać się będzie w większej części z kobiet, które w województwie opolskim są mniej aktywne zawodowo;
- Przyrost naturalny jest ściśle skorelowany z odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym a ujemnie skorelowany z odsetkiem ludności w wieku poprodukcyjnym, co w przypadku starzejących się rynków pracy spowoduje dalsze pogłębianie się problemu depopulacji;
- Prognozowana zmiana stanu ludności jest skorelowana z takimi wskaźnikami, jak: przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto, liczba przedsiębiorstw oraz wskaźnikami zatrudnienia.

Ogólny wniosek jest w tym przypadku taki, że silne, lokalne rynki pracy związane ze strefa funkcjonalną Opola mają zdecydowanie większy potencjał do radzenia sobie z problemem depopulacji, której wpływ jest aktualnie dyskontowany przez dynamiczny rozwój gospodarczy w skali całego kraju. Wynika to zarówno z większej możliwości pozyskania zasobów zewnętrznych dla ryku pracy poprzez migrację (zarówno krajową jak i zagraniczną) jak również zdecydowanie łatwiej jest zachęcić ludzi młodych do pozostania na danym terenie. Z kolei w przypadku depopulacji na lokalnych rynkach pracy o słabym potencjale zaobserwować można większą zależność od dotychczas istniejących podmiotów gospodarczych, jak i swoiste „zasklepianie się" lokalnej gospodarki, przy czym na tych terenach nieaktywne zasoby rynku pracy występują i możliwe są do aktywizacji.

W zakresie oddziaływania rynku pracy na inne analizowane obszary warto zwrócić uwagę, na horyzontalny charakter ich powiazań. Biorąc pod uwagę zawody deficytowe w województwie opolskim, występowanie deficytów na rynku pracy będzie miało największy wpływ na obszary zdrowia (pielęgniarki i położne) i polityki senioralnej (opiekunowie osoby starszej lub niepełnosprawnej). Natomiast prawdopodobnie nie wpłynie na obszar edukacji, aczkolwiek nadwyżka w zawodach tej kategorii również się zmniejsza. Znaczące jest jednak, iż liczba zawodów nadwyżkowych od 2016 roku systematycznie spada, co świadczy o zmniejszaniu się rezerw rynku pracy w województwie.

Zmieniający się profil gospodarczy wynikający ze zjawiska depopulacji ma również wpływ na kwestie dostosowania kompetencji pracowników do potrzeb zmieniającego się rynku pracy, co dodatkowo warunkowane jest niższą dostępnością do kształcenia ustawicznego na terenach wiejskich. Większość instytucji szkoleniowych województwa działa na terenach gdzie aktywność gospodarcza jest wysoka. Również mniejsza jest skłonność do zmiany zawodu w przypadku pracowników z niższym wykształceniem, pracujących w bardziej „tradycyjnych" branżach, które dominują w powiatach w których zagrożenie depopulacją jest w województwie opolskim największe.

2.2. Zdrowie

Zdrowie ludności jest ważnym czynnikiem wpływającym na konkurencyjność gospodarki, dobrobyt regionu i jego mieszkańców. W najbliższych latach niezbędna jest zmiana sposobu myślenia o zdrowiu i jego ochronie. Konieczne jest przekierowanie działań z dotychczas skoncentrowanych na medycynie naprawczej do profilaktyki i prewencji. Ma to zwłaszcza znaczenie w analizowanym kontekście depopulacji, gdyż biorąc pod uwagę prognozy w zakresie zmiany struktury demograficznej społeczeństwa, od prowadzonej polityki zdrowotnej zależy czy przyszłe pokolenia ludzi starszych będą stanowiły zasób ludzki możliwy do wykorzystania (w sytuacji zachowania dobrego zdrowia i poziomu aktywności), czy też będą jedynie obciążeniem dla kurczącej się liczby osób aktywnych zawodowo.

Sytuacja zdrowotna w województwie opolskim nie odbiega znacząco od przeciętnej w Polsce zarówno pod względem wyposażenia w infrastrukturę jak i dane epidemiologiczne (wyjątkiem jest jeden z najniższych wskaźników samobójstw – 0,8 na 10 tys. mieszkańców). Liczba pielęgniarek i położnych na 10 tys. ludności jest niższa od średniej krajowej (w 2017 roku wyniosła 66 w stosunku do 71 w kraju). Na tle większości krajów UE Polska charakteryzuje się wysokim poziomem niezaspokojenia potrzeb zdrowotnych, czego najbardziej widocznym przykładem są długie kolejki do lekarzy specjalistów. Można zatem wnioskować, że obszar ochrony zdrowia wymaga dalszych zmian mających na celu dopasowanie do wyzwań związanych z depopulacją. Zwłaszcza w kontekście gospodarki senioralnej istotnym elementem jest niska liczba specjalistów z zakresu geriatrii (w 2016 roku liczba osób powyżej 60. roku życia przypadająca na lekarza geriatrę w opolskim była poniżej średniej krajowej, co daje 11 miejsce wśród województw). W przyszłości sytuacja może ulec pogorszeniu ze względu na niepokojąco wysoką liczbę osób w tym wieku przypadającą na lekarza w trakcie specjalizacji w tej dziedzinie. Ponadto w rejestrze Opolskiej Izby lekarskiej na chwile obecną spośród zarejestrowanych lekarzy 34,5% to osoby po 60 roku życia. Opolszczyzna należy również do grupy województw o najwyższej liczbie seniorów przypadających na aptekę ogólnodostępną[57].

Zmiany demograficzne powodują większe zapotrzebowanie na specyficzne świadczenia zdrowotne, a równocześnie zmniejszają odsetek osób zawodowo czynnych, które muszą sfinansować dostęp do ochrony zdrowia dla całego społeczeństwa. Wobec powyższego, konieczne jest podjęcie intensywnych działań mających na celu dostosowanie sektora ochrony zdrowia do skuteczniejszej profilaktyki, leczenia na większą skalę ludzi starszych i podniesienia efektywności funkcjonowania systemu ochrony zdrowia, aby posiadane zasoby były wykorzystywane w sposób optymalny[58]. Wobec rosnącego zapotrzebowania na świadczenia zdrowotne związane ze starzeniem się ludności oraz wyzwaniami w zakresie ich finansowania, kwestia efektywności wykorzystania wszelkich zasobów będzie zyskiwała na znaczeniu, niezależnie od tego, czy będziemy mówić o zasobach publicznych, czy prywatnych.

Główną konsekwencją depopulacji dla obszaru zdrowia jest zmiana profilu świadczonych usług medycznych w związku ze zmieniającą się sytuacja epidemiologiczną. Główne potrzeby zdrowotne starzejącego się polskiego społeczeństwa związane są z chorobami układu sercowo-naczyniowego (z uwzględnieniem udarów mózgu), chorobami nowotworowymi, chorobami neurologicznymi, cukrzycą, a także chorobami oczu oraz koniecznością zapewnienia odpowiedniego poziomu opieki domowej.

[57] Gospodarka senioralna w Polsce – GUS. Warszawa 2018
[58] Zdrowie priorytetem politycznym państwa – analiza i rekomendacje. Instytut Ochrony Zdrowia. Warszawa 2013

Finansowanie infrastruktury i sprzętu medycznego (zwłaszcza ze środków publicznych), musi być skoordynowane z potrzebami zdrowotnymi i możliwością ich zaspokojenia w ramach zmieniającej się struktury ludności. Z drugiej strony dostępność infrastruktury medycznej jest jednym z wyznaczników jakości życia na danym terytorium, przez co racjonalizacja (od strony efektywności kosztowej) systemu ochrony zdrowia (np. poprzez likwidacje i łączenie szpitali), może być kolejnym bodźcem przyspieszającym depopulację. W województwie opolskim liczba szpitali wzrosła z 22 w 2010 roku do 31 w 2017, jednak liczba łóżek nie wzrosła w znacznym stopniu, co świadczy o tendencji do tworzenia mniejszych placówek.

Analiza korelacji wybranych w ramach badania wskaźników dotyczących obszaru zdrowia z wskaźnikami dotyczącymi demografii wskazuje na następujące prawidłowości:

- Brak powiązania sytuacji w obszarze zdrowia z saldem migracji, co świadczy o tym, iż przyczyny migracji mają charakter w przeważnej mierze ekonomiczny;
- Wraz ze wzrostem wskaźnika starości rośnie liczba potrzebnych łóżek szpitalnych na 100 tys. mieszkańców, co również jest silnie powiązane ze wzrostem liczby zgonów (zwłaszcza na choroby układu krążenia);
- Wysoki przyrost naturalny jest pozytywnie skorelowany z przewidywaną długością życia mężczyzn (zwłaszcza do 45 roku życia). Może świadczyć to o zmianie modelu zachowań zdrowotnych mężczyzn, którzy zakładają rodziny[59].

W przypadku obszaru zdrowia większość dostępnych danych dotyczyła poziomu województwa. W przypadku danych możliwych do analizy na poziomie gminy lub powiatu (dotyczyły liczby łóżek w szpitalach i liczby zgonów) potwierdziła się pozytywna korelacja pomiędzy wzrostem wskaźnika starości a liczbą zgonów i zapotrzebowaniem na łóżka szpitalne, co łatwo wytłumaczyć pogarszaniem się stanu zdrowia starzejącej się populacji. W kontekście potrzeby zwiększania efektywności systemu ochrony zdrowia, wprowadzenie rozwiązań, które w konsekwencji doprowadzą do bardziej racjonalnego rozkładu liczby łóżek szpitalnych w regionie jest jak najbardziej pożądane. Działania możliwe do realizacji to w głównej mierze deinstytucjonalizacja części usług medycznych i świadczenie ich w środowisku lokalnym w formach ambulatoryjnych, czy też w domu pacjenta.

Warto również myśleć o zdrowiu jako o inwestycji w kapitał ludzki. Szereg opracowań wskazuje, że zdrowie wzmacnia wzrost gospodarczy, wpływa na wydajność pracy i aktywność zawodową. Np. dokument „Investing in Health[60]" zwraca uwagę na problem starzejących się Europejczyków oraz wynikające z niego oczekiwania w zakresie opieki medycznej i społecznej, a także usług służących zdrowiu. Zaspokojenie potrzeb seniorów wymagać będzie nawet 8 mln nowych miejsc pracy w krajach UE co wyraźnie wskazuje na ścisłe powiązanie obszaru zdrowia z pozostałymi analizowanymi obszarami, a w szczególności z rynkiem pracy, na którym już widać w województwie opolskim poważny deficyt pracowników ochrony zdrowia.

[59] Jedną z przyczyn niższej długości życia mężczyzn jest mniejsza dbałość o zdrowie, co najbardziej znaczące jest w przypadku osób z niższym wykształceniem.
[60] Europejska polityka zdrowotna a polityki narodowe, A. Ryś, Komisja Europejska Dyrekcja Generalna ds. Zdrowia i Konsumentów, Szczyt Zdrowia, Warszawa 2013.

2.3. Polityka społeczna i rodzinna

Analizowana literatura przedmiotu wyraźnie wskazuje na fakt, iż zmiany demograficzne maja wpływ na wielkości i strukturę poszczególnych rodzin, a w konsekwencji na ich zdolności do realizacji różnorodnych funkcji przypisanych tej instytucji społecznej, przede wszystkim funkcji pielęgnacyjno-opiekuńczych wobec członków wymagających większej opieki. Masowe wyjazdy osób w wieku produkcyjnym i zmniejszanie się liczby osób młodych samoistnie przekłada się na obniżanie potencjału wsparcia i potencjału opiekuńczego rodzin. Jest to szczególnie istotne w przypadku środowisk wielkomiejskich, które same z siebie są pod względem tych potencjałów słabsze z uwagi na częstszą małodzietność, bezdzietność, rozwody, mniej zobowiązujące formy życia rodzinnego (związki nieformalne, konkubinat itp.). W takim przypadku narasta konieczność „zastępowania" - zgodnie z zasadą subsydiarności - brakującego wsparcia rodzinnego tym publicznym, a zatem zwiększają się koszty dostarczania przez samorządy usług społecznych swym mieszkańcom[61].

Do głównych obszarów w zakresie polityki społecznej ujętych w ramach niniejszego rozdziału zalicza się kwestie dostępu do infrastruktury wychowawczej (żłobki i przedszkola), sytuację materialną gospodarstw domowych oraz korzystanie z pomocy społecznej.

Pod względem sytuacji społecznej województwo opolskie (podobnie jak w przypadku innych województw) notuje systematyczną poprawę wartości wskaźników związanych z obszarem polityki społecznej. Wskaźniki dotyczące dostępności żłobków i przedszkoli przekraczają średnie krajowe. W przypadku żłobków wyniósł on w 2017 roku 32,10 przy średniej krajowej 24,5 co daje 2 miejsce w kraju, w przypadku przedszkoli wyniósł on 313,62 w stosunku do 303,88 dla kraju co stawia województwo na 5 miejscu. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę jest zbliżony do średniej krajowej i wyniósł w 2017 roku 1510,73 zł. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych – (bardzo dobra i raczej dobra) również przekracza średnią wartość dla polski (odpowiednio 5 i 1 pozycja). Widać natomiast istotne zróżnicowanie terytorialne pod względem rozkładu geograficznego sytuacji społecznej, która w dużej mierze pokrywa się z obszarami zagrożenia depopulacją (zachodnia i południowa część regionu).

Ponieważ w województwie zmalało bezrobocie, zmniejszyła się także liczba osób korzystających z pomocy społecznej z powodu bezrobocia, ale rodziny korzystają z tej pomocy z innych powodów. W 2018 r. głównymi powodami przyznania pomocy z OPS były: ubóstwo, długotrwała i ciężka choroba oraz bezrobocie. Najwyższe zagrożenie ubóstwem na Opolszczyźnie ma gmina Kamiennik (tam też najwięcej osób w stosunku do wielkości populacji, korzysta z pomocy społecznej), a najniższe Prószków. Niski stopień zagrożenia występuje także w powiatach graniczących z Opolem i w samym mieście Opole, natomiast w zachodniej i południowej części województwa zagrożenie jest wyższe. Według autorów raportu "Stopień zagrożenia ubóstwem w województwie opolskim" sporządzonego przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, sytuację gmin w zakresie zagrożenia ubóstwem można jednak określić jako stabilną.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że czynnikami, które w największym stopniu przyczyniły się do poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych oraz spadku zasięgu ubóstwa skrajnego i relatywnego w 2017 r. były: wzrost wynagrodzeń, spadek bezrobocia, a w przypadku rodzin z dziećmi świadczenie wychowawcze Rodzina 500 plus. W przypadku ubóstwa ustawowego wpływ na zmniejszenie się jego zasięgu miała natomiast nie tylko poprawa sytuacji

[61] Za. Piotr Szukalski – Depopulacja. Seria wydawniacza: Problemy społeczne, Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS Łódź 2015

materialnej gospodarstw domowych, lecz dodatkowo również fakt, iż od IV kwartału 2015 r. nie zmieniał się poziom granic tego typu ubóstwa.

Odpowiednia liczebność oraz właściwa struktura zasobów kadrowych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej ma duże znaczenie dla skutecznej realizacji zadań wynikających z ustawy o pomocy społecznej. Kluczową grupę osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej stanowią pracownicy socjalni. W skali kraju wartość wskaźnika liczby mieszkańców gminy przypadających na 1 pracownika socjalnego OPS jest zazwyczaj korzystniejsza w powiatach grodzkich niż w ziemskich. Warto zwrócić uwagę, iż część (około 20%) podmiotów pomocy społecznej nie spełniało w 2018 r.[62] zakładanych w ustawie warunków dotyczących liczby ludności/środowisk przypadających na 1 pracownika socjalnego. W 2018 r. standard zatrudnienia odpowiedniej liczby pracowników socjalnych w woj. opolskim do liczby ludności spełniały 24 gminy (34%), a do liczby rodzin i osób samotnie gospodarujących 39 gmin (55%). W tym przypadku można mówić o pozytywnych aspektach depopulacji w zakresie polityki społecznej, gdyż spada obciążenie pracowników socjalnych. Część autorów wskazuje również, iż depopulacja za pośrednictwem zmiany struktury wieku i starzenia się ludności pozytywnie będzie również wpływać na jakość życia, w tym poczucie bezpieczeństwa. Analiza profilu przestępczości ze względu na wiek wskazuje jednoznacznie na zmniejszającą się częstość przestępstw, zwłaszcza związanych z zachowaniami agresywnymi, wraz z podwyższaniem się wieku potencjalnych sprawców, czyli ogółu ludności[63].

Pewnym potwierdzeniem tych tez mogą być wyniki przeprowadzonych analiz wskaźników. Spadek wartości wskaźników: „przyznanie pomocy rodzinie z uwagi na potrzebę ochrony macierzyństwa" oraz „przyznanie pomocy rodzinie z uwagi na przemoc w rodzinie" są istotnie skorelowane ujemnie ze wskaźnikiem starości. Może wpływać to w sposób pozytywny na jakość życia na terenach objętych depopulacją i podstawę do budowania potencjalnych rozwiązań.

W przypadku wskaźnika dotyczącego salda migracji jest on pozytywnie skorelowany z liczbą miejsc w żłobkach i przedszkolach oraz dochodem rozporządzalnym na osobę, natomiast korelacja ujemna wystąpiła w związku ze wskaźnikiem dot. liczby osób korzystających z pomocy społecznej na 10 tys. mieszkańców (w tym w szczególności z pomocą związaną z bezrobociem). Wskaźnik migracji jest również mocno skorelowany z analizowanym w tym obszarze wskaźnikiem dotyczącym współczynnika dzietności. Świadczy to o fakcie, iż migracja następuje częściej do obszarów o wysokim potencjale ekonomicznym i społecznym (gdzie w mniejszym stopniu występują problemy społeczne), dlatego też prawdopodobnie nie będzie odpowiedzią na problemy obszarów słabo rozwiniętych, objętych depopulacją.

Wskaźnik obciążenia demograficznego jest również skorelowany ujemnie z granicą ubóstwa (zarówno skrajnego, jak i relatywnego), co może świadczyć o mniejszym potencjale ekonomicznym starzejącej się populacji z uwagi na niższy poziom życia.

Z kolei przyrost naturalny nie jest w świetle przeprowadzonej analizy w żaden istotny sposób powiązany z analizowanymi wskaźnikami społecznymi (z wyjątkiem oczywistych korelacji z liczbą emerytów i dzietnością). Podobnie jak prognozowana zmiana stanu ludności, dla której jedyną istotną korelacją pozytywną była ta związana ze wskaźnikiem uprzedszkolnienia. Świadczy to o istotnej roli infrastruktury społecznej w zakresie podejmowania decyzji prokreacyjnych.

[62] OCENA ZASOBÓW POMOCY SPOŁECZNEJ. MRPIPS 2018.
[63] Piotr Szukalski – Depopulacja. Seria wydawnicza: Problemy społeczne, Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS Łódź 2015

Analizując wyzwania związane z prowadzeniem polityki społecznej związane z depopulacją, należy również wspomnieć o konsekwencjach jakie dla systemu pomocy społecznej będzie miało przewidywane starzenie się społeczeństwa. Główną kwestią, powiązaną zarówno z obszarem zdrowia jak i finansów JST, jest obszar zapewnienia wsparcia opiekuńczego i asystenckiego osobom starszym i niepełnosprawnym. Biorąc pod uwagę fakt, iż obecnie poziom dostępu do tego typu usług jest niewystarczający, należy przewidywać, iż sytuacja ta będzie się pogarszać. Równie istotny może być w tym kontekście również deficyt na rynku pracy dotyczący opiekunów i asystentów.

Zgodnie z raportem regionalnym[64], w 2017 r. na każde 10 tys. mieszkańców przypadały 31,2 miejsca w domach pomocy społecznej. Wzrost wskaźnika zanotowano w prawie wszystkich powiatach (w kilku pozostał bez zmian), ale jest to głównie efekt spadku liczby mieszkańców województwa, niż zwiększenia się liczba miejsc w DPS. Jest to wyraźny sygnał do tego, aby w związku z depopulacją poszukiwać sposobów bardziej racjonalnego wykorzystania infrastruktury pomocy społecznej, ponieważ sytuacja ciągłego niedoboru infrastruktury będzie się zmniejszała.

[64] Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa opolskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego. UMWO 2018

2.4. Polityka senioralna / srebrna gospodarka

Efektem zmian demograficznych omówionych szczegółowo w rozdziale 1 jest wzrost liczby osób starszych. W Opolskiem wskaźnik starości od lat należy do najwyższych w Polsce (6 pozycja w Polsce w latach 2010 - 2017). Podobnie współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszym wzrósł w latach 2010- 2017 z wartości 19,60 d 25,50 (przy średniej krajowej odpowiednio: 18,90 i 25,00). Wzrost liczby osób starszych jest faktem z którym muszą mierzyć się JST wszystkich szczebli poprzez adekwatną politykę senioralną.

Polityka senioralna to działania administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się. W działaniach publicznych realizowanych z myślą o zróżnicowanej społeczności osób w tzw. trzecim wieku wyraźnie widać następujące priorytety:

- utrzymanie samodzielności osób starszych;
- zapewnienie warunków do aktywności własnej seniorów i wobec innych;
- kształtowanie sposobu myślenia o osobach starszych, starości, relacjach międzypokoleniowych.

Działania na rzecz samodzielności odnoszą się w dużym zakresie do organizacji systemu opieki zdrowotnej: zapewnienia porady właściwej dla osób starszych oraz promocji zdrowego trybu życia. Chodzi zatem o to, by dostarczać informacji umożliwiających lepsze panowanie nad własnym zdrowiem, a tym samym zmniejszających prawdopodobieństwo pojawienia się problemów. Ważne jest również dostarczanie informacji o „protezach cywilizacyjnych", czyli technicznych i organizacyjnych udogodnieniach umożliwiających zastąpienie utraconej sprawności, a w skrajnej postaci dostarczanie usług opiekuńczo-pielęgnacyjnych pozwalających mieszkać w dotychczasowym miejscu.

W zakresie aktywności własnej, warto wspomnieć o trzech typach usług rozwijających seniorów: edukacyjnych, kulturalnych i rekreacyjno-sportowych. W tym przypadku władze regionalne najczęściej wspierają finansowo i logistycznie podmioty realizujące takie usługi: organizacje pozarządowe działające na rzecz seniorów i podmioty oferujące usługi turystyczne, sportowe czy rehabilitacyjne. Natomiast aktywność wobec innych to najczęściej działania wspierające wolontariat lub samoorganizacja seniorów. Umożliwiają one pomoc wewnątrzpokoleniową, a także wsparcie międzypokoleniowe. Warto, by inspirowały również do aktywności obywatelskiej.

Ostatni obszar odnosi się do kształtowania sposobu myślenia o seniorach, starości i relacjach międzypokoleniowych. W praktyce działania skupiają się na ograniczaniu ageizmu, czyli zmniejszaniu uprzedzeń, stereotypów, a przede wszystkim dyskryminacji ze względu na wiek poprzez kampanie społeczne. Budują też poczucie odpowiedzialności międzypokoleniowej, wskazując na współzależności między osobami w różnym wieku, ułatwiając wolontariat senioralny, promując uczestnictwo osób starszych w zrzeszeniach obywatelskich i srebrną gospodarkę.

W województwie Opolskim w ostatnich latach zaobserwować można spadek liczby zakładów opiekuńczo-leczniczych (z 20 do 18) jednak ich liczba na 100 tys. ludności była najwyższa w kraju (1,82). W danych BDL funkcjonuje od 2014 jedynie jeden zakład pielęgnacyjno-opiekuńczy (ze 161 w kraju). W województwie działały w 2017 roku 72 (przy 47 działających w 2011 roku) Placówki i organizacje aktywizujące seniorów (kluby, Uniwersytety Trzeciego Wieku), co w przeliczeniu na

liczbę mieszkańców było 2 pozycją w kraju. Z drugiej strony liczba mieszkańców placówek stacjonarnej pomocy społecznej (w tym Domów Pomocy Społecznej) na 100 tys. ludności była najwyższa w kraju, przy niewielkiej liczbie bezwzględnej (która jednak systematycznie rośnie od 2011 roku), wynoszącej 3966 osób (4% w skali kraju). Liczba pacjentów w zakładach opiekuńczo-leczniczych na 100 tys. ludności była najwyższa (od 2012 roku) w kraju.

W zakresie analizowanych wskaźników statystycznych jedynie wskaźnik dotyczący współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi jest ściśle skorelowany ze wskaźnikami demograficznymi (zarówno w przypadku województw, powiatów jak i gmin). Mniej wyraźna korelacja o charakterze ujemnym pojawiła się w stosunku do wskaźnika przyrostu naturalnego i prognozowanej liczby mieszkańców.

Zróżnicowanie regionalne w zakresie polityki aktywnego starzenia w Polsce na pewno występuje, ale po raz pierwszy dzięki zastosowanej w ramach Ekspertyzy dla Departamentu Polityki Senioralnej Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej[65] metodologii powiodła się próba uchwycenia na podstawie danych zastanych zróżnicowania w Polsce między województwami oraz zidentyfikowania obszarów, w których konieczne są interwencje, także w ramach założeń długofalowej polityki senioralnej. Województwo Opolskie w ramach opracowanego na potrzeby ekspertyzy indeksu, znalazło się na pozycji 8 w kraju.

Wiadomym jest, że starsze pokolenie podlega specjalnym wzorcom konsumpcji i stylu życia. Ma również określone potrzeby w zakresie opieki i zdrowia, które z kolei wymagają dostosowania systemów opieki zdrowotnej. Ponadto rosnąca liczba emerytów w połączeniu z kurczącą się liczbą ludności aktywnej zawodowo i spadkiem współczynnika urodzeń ma wyraźny wpływ na finansowanie systemów zabezpieczenia społecznego i opieki zdrowotnej.

W interesie województw starzejących się w tym województwa opolskiego leży prowadzenie polityki zwiększającej "społeczną produktywność" seniorów. Chodzi o to, że aktywni seniorzy nie tylko obniżają koszty opieki zdrowotnej, związanej z nimi samymi (są zdrowsi, bo aktywni), lecz także wspomagają innych, a przy okazji – „system społeczny" poprzez wolontariat, opiekę nad bliskimi, opiekę nad sąsiadami. Należy zatem promować wzorce aktywnej i społecznie użytecznej starości. Społeczna produktywność definiowana jest jako „każda aktywność, która wytwarza dobra i usługi, niezależnie czy opłacana czy nie, włączając taką aktywność jak praca domowa, opieka nad dziećmi, wolontariat, pomoc rodzinie i przyjaciołom"[66].

Rolą JST jest przede wszystkim – pomijając finansowanie niektórych form polityki senioralnej dzięki środkom własnym i unijnym – dostarczanie przykładów dobrych praktyk i innowacji społecznych, czyli działań, które umożliwiają lepsze osiągnięcie założonych celów. Chodzi o upowszechnianie informacji o rozwiązaniach, które przyniosły pożądane rezultaty w innych miejscach lub które są możliwe do wdrożenia.

[65] Indeks aktywnego starzenia w ujęciu regionalnym – ekspertyza MPIPS 2013.
[66] Piotr Szukalski - Intelektualne źródła koncepcji aktywnego starzenia się. W MAŁOPOLSKIE STUDIA REGIONALNE nr 2-3/31-32/2014

2.5. Edukacja i szkolnictwo wyższe

Edukacja pozostaje w ścisłym związku z sytuacją demograficzną województwa. Zależności między tymi sferami mają charakter dwustronny: z jednej strony sytuacja demograficzna określa możliwości edukacyjne, a z drugiej warunki edukacyjne, jakość oraz skuteczność kształcenia wskazuje na atrakcyjność miejsca zamieszkania jako miejsca dobrej edukacji z punktu widzenia rodziców, którzy rozważają podjęcie decyzji na temat dalszych losów edukacyjnych swojego dziecka. Można uznać, że jest to jeden z ważniejszych czynników określających warunki podjęcia decyzji o pozostaniu lub emigracji z dotychczasowego miejsca zamieszkania.

Pozytywna sytuacja demograficzna, a zwłaszcza wysoka liczba dzieci w wieku szkolnym wpływa na możliwość stworzenia atrakcyjnych warunków realizacji obowiązku szkolnego przez samorządy. Już sama liczba uczniów wpływa na wysokość subwencji oświatowej otrzymywaną przez samorządy, co bezpośrednio wpływa na dostępność edukacji, strukturę placówek oświatowych oraz ich wyposażenie.

Województwo opolskie charakteryzuje się bardzo wysokim wskaźnikiem dotyczącym liczby dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3 (125). Wyższy wskaźnik występuje jedynie w województwie dolnośląskim (139). Podobnie wysoki jest wskaźnik dotyczący liczby dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 lat (897), który plasuje województwo na drugim miejscu w kraju po województwie mazowieckim (916).

Wskaźniki te świadczą o dobrej infrastrukturze przedszkolnej, wybiegającej ponad średnią krajową. Można przypuszczać, że ta infrastruktura została „odziedziczona" z wcześniejszego okresu, kiedy liczba dzieci w wieku przedszkolnym była wyższa oraz z podejmowanych działań samorządów, a także z podejmowanych działań inwestycyjnych (Program Maluch, Maluch Plus). Taka sytuacja, poza województwem mazowieckim i dolnośląskim, dotyczy także pozostałych województw zagrożonych wysoką depopulacją. Dla przykładu, w województwie warmińsko-mazurskim liczba dzieci w placówkach przedszkolnych na 1000 dzieci w wieku przedszkolnym wynosiła 892, a w województwie świętokrzyskim 880.

Wskaźnik ten wykazuje istotny związek statystyczny w obrębie województwa. Zmiennymi różnicującymi jest wskaźnik starości oraz wskaźnik ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Wskaźniki obliczone dla gmin przyjmują wartości pomiędzy 611 a 1028. Gminami o najmniejszej liczbie dzieci w żłobkach i przedszkolach do l3 roku życia są gminy: Olszanka, Zdzieszowice, Kolonowskie, Kamiennik, Kluczbork, Korfantów, Dobrzeń Wielki oraz Lasowice Wielkie. Z kolei gminami o najwyższym wskaźniku, przekraczającym 1000, są gminy: Dąbrowa, Zawadzkie, Lubsza i Paczków.

Wskaźnik ten nie jest jednak związany z prognozowaną liczbą ludności w 2030 roku. Dość wspomnieć, że spośród 4 gmin o wskaźniku powyżej 1000, dwie, Zawadzkie i Paczków, są gminami peryferyjnymi w wysokim stopniu zagrożonymi ubytkiem liczby ludności powyżej 10%, podczas gdy Dąbrowa i Lubsza to gminy położone obok dużych miast (Opola i Brzegu), dla których prognozowany jest wzrost liczby ludności.

Z kolei związki pomiędzy saldem migracji a wskaźnikiem liczby uczniów szkół podstawowych ma charakter dodatni, co oznacza, że wzrostowi bądź spadkowi jednego wskaźnika towarzyszy wzrost lub

spadek drugiego. Zależność ma więc charakter wprost proporcjonalny. W przypadku województwa opolskiego ta zależność oznacza, że ujemnemu saldu migracji towarzyszy niska liczba uczniów w szkołach podstawowych na 10 tys. ludności (najniższy wskaźnik w kraju). Oznacza to, że z województwa emigrują głównie osoby w wieku rozrodczym.

Podobny charakter ma istotna statystycznie zależność pomiędzy saldem migracji a liczbą dorosłych uczestniczących w różnych formach kształcenia. Także w tym przypadku niższym wartościom od przeciętnej krajowej dotyczącym imigracji towarzyszą niższe od krajowej wartości dotyczące kształcenia osób dorosłych.

W odniesieniu do zdawalności matur, sytuacja województwa nie jest najlepsza. Opolskie jest pod tym względem na 12 miejscu wśród 16 województw, ze wskaźnikiem 77,6%.

Zmienna ta nie koreluje w sposób istotny ze zmiennymi charakteryzującymi sytuację demograficzną, ale można pośrednio wskazać na wpływ tego wskaźnika na podejmowane przez mieszkańców Opolszczyzny decyzje o emigracji. Generalnie bowiem, oczekiwania i wyobrażenia rodziców są konfrontowane z rzeczywistą oraz subiektywną oceną warunków edukacyjnych stwarzanych w miejscu zamieszkania, co stanowi ważny czynnik określający decyzję o emigracji lub pozostaniu w dotychczasowym miejscu zamieszkania.

Dla rodziców inwestowanie w edukację swoich dzieci jest ważną wartością, gdyż są przeświadczeni, iż wyższy poziom osiągnięć edukacyjnych zwiększa szansę na karierę dzieci w przyszłej pracy. Dzieci nabywają kapitał edukacyjny, który jest efektem silnych związków między rodzajem wykształcenia, a przyszłą pozycją zawodową.

Interesujące procesy dotyczą uzyskiwania wyższego wykształcenia. Jeszcze w 2010 roku w województwie opolskim absolwentów z wyższym wykształceniem było 108 na 10 tys. ludności, ale już w 2017 roku absolwentów szkół wyższych było już tylko 78. Niższe wartości dotyczą tylko zachodniopomorskiego, świętokrzyskiego, warmińsko-mazurskiego oraz lubuskiego. W tym okresie w wielu województwach wskaźnik ten wzrósł lub spadł nieznacznie.

Inną istotną zależnością statystyczną jest relacja pomiędzy liczbą studentów a saldem migracji oraz prognozowaną zmianą stanu ludności. Występująca relacja jest dodatnia, co oznacza, że wzrostowi wartości jednej zmiennej towarzyszy wzrost wartości drugiej zmiennej. Wysokiemu przyrostowi liczby ludności oraz wysokiemu wskaźnikowi prognozowanej liczby ludności towarzyszy wzrost liczby studentów. W przypadku województwa opolskiego związek między tymi zmiennymi opiera się na niskich wartościach: niskim wartościom salda migracji oraz prognozowanej liczby ludności towarzyszy niska liczba studentów. Punktem odniesienia są wartości tych wskaźników dla całego kraju, które są wyższe od wskaźników opisujących sytuację w województwie opolskim.

Zwróćmy uwagę, iż w Polsce najwyższe wskaźniki dotyczące liczby studentów i absolwentów szkół wyższych dotyczą największych polskich miast: Warszawy, Krakowa i Wrocławia. Jednak z analizy zebranych danych wynika, że dystans pomiędzy większymi a mniejszymi ośrodkami miejskimi pod względem stosunku liczby studentów do liczby ludności powiększa się. Można hipotetycznie przyjąć, że wobec generalnego obniżenia się liczby studentów i kandydatów do studiowania zwiększyła się dostępność miejsc na studia w większych miastach, co obniża liczbę studentów w ośrodkach mniejszych.

2.6. Kultura

Kultura rozumiana najszerzej m.in. jako rozpowszechnione na danym obszarze i reprodukowane z pokolenia na pokolenie wzory dotyczące małżeństwa, rodziny czy strategii prokreacyjnych ma zasadnicze znaczenie dla kwestii demograficznych. Z kolei za transmisję wzorów kulturowych w węższym sensie, rozumianych jako wzory konsumpcji kulturowej odpowiada przede wszystkim rodzina. To właśnie rodzina określa styl życia i proponowany jej model, co następuje w procesie socjalizacji, który obejmuje hierarchie wartości dotyczącej wielkości rodziny, jej struktury oraz sposobu spędzania wolnego czasu.

Analizowane wskaźniki dotyczyły głównie uczestnictwa w kulturze: dostępności domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, organizowanych imprezach artystyczno-rozrywkowych, interdyscyplinarnych i sportowych, liczby uczestników imprez artystyczno-rozrywkowych, widzów w kinach stałych, widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych oraz liczby fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych.

Oddziaływanie kultury na inne sfery życia jest teoretycznie wpisane w koncepcję kapitału kulturowego, wprowadzonego przez Pierre Bourdieu na określenie idei, wiedzy, umiejętności i przedmiotów o wartościach kulturowych, jakie ludzie nabywają, w czasie uczestnictwa w życiu społecznym[67].

Kapitał kulturowy może być konwertowany na inne formy kapitału wyróżnione przez Bourdieu: kapitał społeczny, kapitał ekonomiczny i kapitał symboliczny. Jak wskazywał Bourdieu, kapitał kulturowy jest jedną z podstawowych, a często ukrytych barier na drodze awansu społecznego. Typową formą selekcji w oparciu o jego zasoby są różnego rodzaju egzaminy, w szczególności egzaminy wstępne do prestiżowych szkół wszelkich szczebli.

Idąc tym tropem, można wskazać kapitał kulturowy jako istotny czynnik przyciągający imigrantów, a także jako istotny czynnik zachęcający do pozostania w miejscu zamieszkania. W skład tak szerokiego pojęcia kapitału kulturowego należy edukacja, uczestnictwo w kulturze, a także codzienne praktyki tworzące kulturę symboliczną.

W analizie międzywojewódzkiej istotnym czynnikiem różnicującym okazały się jedynie czynniki związane z udziałem w spektaklach teatralnych i muzycznych oraz aktywność mieszkańców związana z uczestnictwem w działalności organizacji pozarządowych: fundacji, stowarzyszeń oraz innych organizacji społecznych.

Występująca zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że wyższe saldo migracji (dodatnie) oraz prognozowane zmiany stanu ludności (wzrost lub relatywnie mniejszy spadek liczby ludności) korelują z wyższym uczestnictwem w imprezach kulturalnych oraz członkostwem w organizacjach pozarządowych.

Wskaźniki te można uznać za konstytuujące poziom kapitału kulturowego oraz obywatelskiego w regionach (województwach).

W przypadku województwa opolskiego uczestnictwo w imprezach artystyczno-rozrywkowych jest poniżej średniej dla województw i wynosi 1819,83 na 10 tys. ludności (2017), co plasuje to województwo na 14 miejscu w kraju.

[67] P. Bourdieu, J.C. Passeron, Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania, przeł. E. Neyman, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN, 1990.

Województwo charakteryzuje także niski wskaźnik dotyczący liczby widzów w kinach na 10 tys. ludności. Wskaźnik ten wynosi 791 widzów i słuchaczy, co plasuje województwo na ostatnim miejscu w kraju. Nieco lepiej jest w odniesieniu do uczestnictwa teatralnego i liczby słuchaczy w instytucjach muzycznych. Województwo, ze wskaźnikiem 162 widzów i słuchaczy na 10 tys. ludności plasuje się na przedostatnim miejscu w kraju.

2.7. Finanse i funkcjonowanie JST

Spadek populacji i starzenie się oznaczają spadek siły nabywczej gospodarstw domowych. W następnej kolejności ma miejsce zanik sieci podmiotów zaspakajających podstawowe potrzeby społeczne oraz nieefektywne wykorzystanie infrastruktury. Dzieje się to najczęściej na obszarach wiejskich. Samorządy likwidują wówczas nieefektywne elementy infrastruktury, np. sieci oświatowej. Następnie następuje utrata wpływów podatkowych przez podmioty publiczne – co powoduje, iż gminy są biedne. Pociąga to spadek inwestycji sektora publicznego, likwidację infrastruktury, spadek atrakcyjności lokalizacji, zanik życia społecznego, utratę znaczenia politycznego, narastającą migrację, utratę „masy krytycznej" i w konsekwencji degenerację. Depopulacja może więc, w skrajnych przypadkach doprowadzić do niekontrolowanego upadku, jeżeli nie wdroży się stosownych polityk przeciwdziałania. Niższy potencjał ekonomiczny oznacza niższą bazę dochodową samorządów lokalnych, dla których ważnym źródłem dochodów są udziały w podatkach od osób fizycznych i prawnych. Zmniejszająca się liczba mieszkańców (a pośrednio pogarszająca się kondycja ekonomiczna przedsiębiorstw lokalnych) oznacza niższe dochody z podatków, a w rezultacie pojawienie się gmin, a później i powiatów, które nie będą mogły w racjonalny z ekonomicznego punktu widzenia sposób zapewnić swoim mieszkańcom dostępu do gwarantowanych prawem usług społecznych o odpowiedniej jakości, co obniża dodatkowo atrakcyjność danego obszaru. Z kolei koszt utrzymania infrastruktury jest rosnącym problemem w przypadku spadku dochodów i ogranicza możliwości inwestycyjne i rozwojowe JST.

Kłopoty samorządów z utrzymaniem infrastruktury społecznej i wysokiej jakości usług społecznych, zwłaszcza w dziedzinie jakości życia, zniechęcają do osiedlania się na ich terenie. Ucieczka osób młodych pogłębia niechęć potencjalnych inwestorów do zakładania i rozwijania przedsiębiorstw, zwłaszcza w branżach wschodzących, wymagających nowych kompetencji i kwalifikacji. W rezultacie pojawia się swoiste błędne koło, prowadzące również do trwałego kurczenia się lokalnych zasobów pracy i ich przyspieszonej geriatryfikacji.

Biorąc pod uwagę bieżące wartości dochodów w gminach województwa opolskiego, średnia ich wartość na mieszkańca rośnie (aczkolwiek wolniej niż średnia dynamika wzrostu dla kraju) i wyniosła w 2017 roku 2093,67 zł, przy średniej krajowej 2508,67 zł. Ważnym wskaźnikiem w tym obszarze są dochody własne gmin które również rosną systematycznie od 2010 roku. Brak przypadku systematycznego zmniejszania się (poza incydentalnymi fluktuacjami rocznymi) dochodów opolskich gmin świadczy, iż procesy depopulacyjne nie doprowadziły jeszcze do recesji na skalę finansów całej gminy. Jednak już na poziomie gmin najbiedniejszych widać zahamowanie po 2014 roku wzrostu dochodów (nieobserwowalne w przypadku gmin najbogatszych), zatem zjawiska negatywne zaczynają konsumować ogólny wzrost gospodarczy.

Wskaźniki dotyczące dochodów poszczególnych gmin w przeliczeniu na mieszkańca są mocno zróżnicowane i wynosiły w 2017 roku od 942,18 zł na osobę (Radłów) do 4018,16 zł (Opole). W ramach przeprowadzonej analizy korelacji brak jest jednoznacznego bezpośredniego związku statystycznego z wskaźnikami demograficznymi. Niepokojącą obserwacją jest jednak systematyczny wzrost korelacji przyrostu naturalnego na 1000 ludności z dochodami na 1 mieszkańca (zarówno własnymi jak i ogółem) w gminach województwa. Co przy wzięciu pod uwagę kurczącej się liczby mieszkańców wskazuje na rosnącą presję demograficzną na dochody JST.

Poziom infrastruktury w gminach województwa opolskiego jest mocno zróżnicowany, jednak w przypadku infrastruktury wodociągowej, można mówić o niemal pełnej jej dostępności.

W przypadku kanalizacji, dla pojedynczych gmin wartość wskaźnika wynosi zero. Występuje nieznaczna pozytywna korelacja wymienionych wskaźników ze wskaźnikiem przyrostu naturalnego, co pozwala na wniosek iż ludzie chętniej podejmują decyzje prokreacyjne tam gdzie dostępna jest podstawowa infrastruktura.

Analiza statystyczna wskazuje, iż wraz ze wzrostem wartości wskaźników dotyczących starzenia się populacji struktura dochodów JST zmienia się w kierunku przewagi dotacji i subwencji.

Z kolei dla JST o wysokich dochodach na mieszkańca (w tym dochodach własnych) zaobserwowano statystycznie istotną korelację ze wskaźnikiem migracji. Potwierdza to tezę o niemożliwości odwrócenia trendu w zakresie depopulacji na terenach wiejskich województwa (bez istotnej interwencji zewnętrznej) środkami samej JST. Znacznie bardziej racjonalne jest przygotowanie się JST na skutki procesu depopulacji.

W przypadku gmin zagrożonych depopulacją należy w pełni wykorzystać potencjał samorządu poprzez zacieśnienie (koncentrację) infrastruktury publicznej, czyli zwiększanie nasycenia usług w danej jednostce osadniczej – doprowadzenie do wykorzystywania infrastruktury przez większą liczbę mieszkańców. Wymaga to koncentrowania zabudowy mieszkaniowej, tworzenia małych centrów, wzmacniania miejscowości węzłowych dla obsługi ludności. Jednak biorąc pod uwagę potencjał finansowy JST z poziomu regionalnego w Polsce nie ma możliwości prowadzenia adekwatnej do problemów depopulacji kompleksowej polityki na obszarach wiejskich.

W zakresie mieszkalnictwa JST może zrezygnować z wyznaczania nowych terenów pod zabudowę i zaniechać uzbrajania wyznaczonych już działek. Zamiast tego należy zagospodarowywać pustostany. Kolejno kupować i rozbierać walące się obiekty, tworząc w ten sposób nowe działki budowlane. Przenosić do centrów mieszkańców z odległych, trudnych do obsłużenia lokalizacji. Należy organizować kampanie społeczne na rzecz wykorzystania starych zasobów mieszkaniowych i ułatwić ich wykorzystanie. Propozycje dotyczą również wspólnych usług, obsługi administracyjnej jednostek samorządowych, wykorzystania potencjału mieszkańców dla samopomocy.

Obszar zaspokajania potrzeb bytowych mieszkańców zawiera rekomendacje wstrzymania rozbudowy infrastruktury drogowej oraz mediów, tworzenia mechanizmów gwarantujących zaspokojenie podstawowych potrzeb mieszkańców poprzez działanie wielofunkcyjnych „ośrodków obsługi", tj. lokowanie w jednym miejscu wielu różnych funkcji. Kolejną kategorią są mobilne usługi dla ludności.

W obecnej sytuacji koniunkturalnej, gdy wszystkie JST korzystają (w mniejszym lub większym stopniu) z ogólnego wzrostu gospodarczego kraju a dochody JST ciągle wzrastają, negatywne skutki depopulacji jedynie ograniczają rozwój. Sytuacja jednak zmieni się w przypadku zmniejszenia dynamiki wzrostu gospodarczego (co zapewne wcześniej czy później nastąpi) i pogłębienia się skutków depopulacji wraz z realizacją prognoz demograficznych. W przypadku części gmin rozwiązaniem może być wtedy ich łączenie w większe jednostki. Wiąże się to jednak z poważnymi barierami o charakterze politycznym które dopiero w momencie wystąpienia kryzysu są możliwe do rozwiązania.

2.8. Jakość życia

Zróżnicowanie jakości życia analizowano w kontekście przeciętnego poziomu dochodów, udziału wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz poziomu przestępstw w zakończonych postępowaniach przygotowawczych.

Jakość życia jest jednym z głównych czynników determinujących decyzję o migracji: wyższa jakość życia występująca w określonych lokalizacjach przyciąga imigrantów, zaś niska jakość życia może wpływać na podejmowane decyzje o emigracji.

Jedna z częściej używanych i powszechnie cytowanych definicji została sformułowana przez Quality of Life Group działającej w ramach Światowej Organizacji Zdrowia (WHOQOL Group). Jakość życia definiowana jest jako *spostrzeganie przez jednostkę jej sytuacji życiowej w kontekście kultury i systemów wartości akceptowanych przez społeczeństwo, w jakich żyje, oraz w relacji do jej celów życiowych, oczekiwań, zainteresowań*[68]. Stanowi ona podstawę i punkt odniesienia dla wielu rozważań teoretycznych i empirycznych. Analizując definicję szczególnie warto podkreślić:

- Uwzględnienie perspektywy subiektywnej – jednostka jest podmiotem, który jest w stanie i jako jedyny może określić jakość swojego życia odnosząc się do formułowanych przez siebie ocen,
- Kontekstualność i społeczno-kulturowe uwarunkowanie dokonywanych ocen – postrzeganie i ocena własnej sytuacji życiowej dokonywane jest w kontekście podzielanych i przekazywanych społecznie wartości i norm, wynika z miejsca zajmowanego przez jednostkę w strukturze społecznej oraz jej grupy odniesienia,
- Wielowymiarowość jakości życia – wskazuje na aspekty sytuacji jednostki, które powinny być uwzględnione, aby można było dokonać kompleksowej oceny jakości życia.

Pojęcie jakości życia dalece wybiega więc od zastosowanego w analizie, co wynikało z ograniczonych możliwości dostępności danych, zwłaszcza w odniesieniu do subiektywnych ocen jakości życia. Analiza jakości życia z tego względu jest prowadzona głównie w oparciu o badania pierwotne. Dobrym przykładem tego rodzaju badań jest diagnoza społeczna przeprowadzana przez zespół prof. Czapińskiego i Panka, w którym zastosowano szereg wskaźników subiektywnych.

Z „Diagnozy społecznej" wynika, że województwami o najwyższej ogólnej jakości życia były w 2015 r. małopolskie, pomorskie i wielkopolskie, a o najniższej jakości życia – świętokrzyskie (16), łódzkie (15) i zachodniopomorskie (14). Na miejscu 5 sklasyfikowano województwo warmińsko-mazurskie, a na 9 województwo opolskie[69].

Z zebranych danych wynika, że przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w województwie opolskim wynosił w 2017 roku 1510,73 złotych, co plasowało województwo na 10 miejscu w kraju. Nieco niższy przeciętny dochód występował w województwie warmińsko-mazurskim (1496,15), a województwami o najniższych dochodach było województwo podkarpackie (1254,30) i świętokrzyskie (1432,68). Także we wcześniejszych latach dochód przeciętny plasował województwa zagrożone depopulacją na podobnym poziomie.

Jeżeli poziom przeciętnych dochodów w województwie opolskim nie należał do najwyższych, to udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii w wydatkach ogółem był w 2017 roku w tym województwie najniższy w kraju i wynosił nieco ponad 16%. W badanym okresie 2010-

[68] WHOQOL Group, (1995), The WHO Quality of Life Assesement: Position Paper of the WHO, Social Science and Medicine, 41
[69] DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015. WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW, red.: Janusz Czapiński i Tomasz Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, listopad 2015.

2017 wydatki na ten cel były, poza rokiem 2013, zawsze najniższe w kraju i nigdy nie przekroczyły 20%.

Województwo opolskie, w efekcie zmniejszania się gęstości zaludnienia, charakteryzuje się wysoką oceną jakości życia. Znajduje to wyraz we wskaźnikach subiektywnych dotyczących ogólnego zaufania do innych ludzi oraz poczucia bezpieczeństwa. Jedynie wskaźnik określający zadowolenie z życia (odsetek osób w wieku 16 lat i więcej deklarujących, że są zadowolone lub bardzo zadowolone ze swojego życia ogólnie rzecz biorąc) jest nieco niższy niż średnio w kraju (81% wobec 83% w kraju).

Pod względem liczby przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności województwo opolskie plasuje się na piątym miejscu (2017, 2012), szóstym (2010, 2011, 2013, 2014), siódmym (2016) lub na ósmym miejscu (2015) w kraju. Zbliżona ranga województwa w badanym okresie wskazuje na dość wysokie zagrożenie przestępczością, co niewątpliwie wpływa na postrzeganie własnego miejsca zamieszkania jako niezbyt bezpiecznego, co może mieć wpływ zarówno na podejmowane decyzje prokreacyjne, jak i decyzje o emigracji.

Spośród badanych zmiennych jedynie poziom dochodów statystycznie istotnie koreluje z saldem migracji (w 7 na 8 lat analizy). Zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że im wyższe są przeciętne wynagrodzenia, tym wyższe jest saldo migracji. Oznacza to, że wyższe wynagrodzenia występujące w regionie przyciągają imigrantów.

Niższe od przeciętnej krajowej dochody mieszkańców województwa opolskiego nie wpływają na wzrost imigracji i mają bezpośredni wpływ na zachodzące procesy depopulacyjne.

2.9. Środowisko naturalne

Stan środowiska naturalnego wpływa na ocenę atrakcyjności lokalizacji, a także może mieć wpływ na decyzje prokreacyjne. Zły stan środowiska może tym samym akcelerować procesy depopulacji.

Wpływ środowiska na zachorowalność oraz śmiertelność, jest w literaturze bardzo dobrze opisany, zwłaszcza w odniesieniu do zanieczyszczeń wody i powietrza. Właśnie poprawa warunków środowiskowych jest jednym z głównych motywatorów w decyzjach o przeniesieniu się mieszkańców miast na suburbia[70].

Udział gruntów zabudowanych i zurbanizowanych w powierzchni województwa opolskiego stanowi 6,1%, co plasuje województwo na 13 miejscu w kraju. Podobną rangę (12 miejsce) ma udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem (27,7%).

Wysokie wskaźniki charakteryzują gospodarkę odpadami komunalnymi zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów komunalnych zebranych w ciągu roku (27,2%), co plasuje województwo na 6 miejscu w kraju. Odpady komunalne to odpady powstające w gospodarstwach domowych, z wyłączeniem pojazdów wycofanych z eksploatacji, a także odpady niezawierające odpadów niebezpiecznych pochodzące od innych wytwórców odpadów, które ze względu na swój charakter lub skład są podobne do odpadów powstających w gospodarstwach domowych; zmieszane odpady komunalne pozostają zmieszanymi odpadami komunalnymi, nawet jeżeli zostały poddane czynności przetwarzania odpadów, która nie zmieniła w sposób znaczący ich właściwości. Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności w ciągu roku w metrach sześciennych na 1 mieszkańca jest powyżej średniej krajowej i wynosi 132,7 m^3 (8 miejsce w kraju).

Emisja zanieczyszczeń pyłowych jest województwie opolskim wysoka – na poziomie 0,13 tony na km^2. Wysokie są też zanieczyszczenia gazowe, bona poziomie 1313,38 ton na km^2. Emisja zanieczyszeń pyłowych plasuje województwo opolskie na 6 miejscu w kraju, zaś zanieczyszczeń gazowych na trzecim miejscu pod względem wielkości emisji.

Nie ulega wątpliwości, że stan zanieczyszczenia powietrza może silnie wpływać na procesy depopulacyjne.

Emisja zanieczyszczeń gazowych jest statystycznie wysoko skorelowana ze wskaźnikiem starości oraz liczbą ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku poprodukcyjnym (wartość korelacji powyżej 0,68). Zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że na obszarach o większej emisji zanieczyszczeń gazowych wyższe jest obciążenie osobami starszymi, co świadczyć może o ucieczce młodych ludzi z terenów zanieczyszczonych. Alternatywną hipotezą wyjaśniającą zależność jest wskazanie na niższe dochody mieszkańców tych obszarów, co powoduje stosowanie tańszego, mniej ekologicznego opału, czy wręcz opalanie w okresie zimowym śmieciami.

W stosunku do pozostałych wskaźników nie stwierdzono istotnych zależności statystycznych, jednak należy brać pod uwagę fakt, iż wpływ środowiska na procesy depopulacyjne jest złożony i niejednoznaczny.

[70] Lidia Kłos, Uwarunkowania ekomigracji w Polsce, „Optimum. Studia Ekonomiczne", nr 1 (85) 2017.

Rozdział III

Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji

3. Rozdział III – Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji

W ramach badania dokonano przeglądu różnego rodzaju programów, działań i inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie lub łagodzenie skutków depopulacji. Przeprowadzony przegląd programów, działań oraz instrumentów realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, pozwolił na stworzenie swoistego „katalogu" możliwych działań odpowiadających na różne obszary i aspekty depopulacji.

Prowadzone analizy skategoryzowane zostały pod względem obszaru oddziaływania danego programu/działania w następujących obszarach:

- Rynek pracy
- Polityka społeczna i rodzinna
- Zdrowie
- Polityka senioralna / srebrna gospodarka
- Finanse i funkcjonowanie JST
- Edukacja i szkolnictwo wyższe
- Kultura
- Jakość życia
- Środowisko naturalne

W efekcie przeprowadzonego przeglądu możliwe było przejście do określenia stopnia możliwości i użyteczności wdrożenia wybranych programów oraz działań i instrumentów, w województwie oraz oszacowanie problemów i barier mogących ograniczyć ich efekty. Kluczowym zagadnieniem był w tym przypadku profil depopulacyjny województwa, który określał podstawowe problemy do rozwiązania lub złagodzenia poprzez proponowane programy/działania.
Należy jednak zwrócić uwagę, że obszary problemowe, którymi posłużono się do analizy i kategoryzacji funkcjonujących działań nie zawsze odpowiadają obszarom analitycznym wskazanym powyżej, jako że ze względu na ich specyfikę można je często przypisać do kilku obszarów jednocześnie (np. obszar problemowy *polityka mieszkaniowa* odpowiada zarówno obszarowi analitycznemu *polityka społeczna i rodzinna,* ale także *jakość życia*).

Przegląd przeanalizowanych programów stanowi podrozdział 3.1., w podrozdziale 3.2. scharakteryzowano natomiast programy rekomendowane w kontekście

3.1. Przegląd programów C.1.2.1 C.1.2.2 C.1.2.3

Przegląd programów, narzędzi i instrumentów służących przeciwdziałaniu i minimalizowaniu skutków depopulacji i starzenia się jest jednym z celów raportu cząstkowego, założonych w ramach raportu metodologicznego. Przegląd został przeprowadzony z uwzględnieniem z jednej strony **wskazanych w raporcie metodologicznym obszarów analitycznych**, w obrębie których odkładają się skutki procesów demograficznych, w tym depopulacji i starzenia się, z drugiej – **zasięgów terytorialnych obejmujących wdrażane programy, narzędzia i instrumenty: europejskiego, krajowego, regionalnego i lokalnego.**

Aby umożliwić lepszą orientację w strukturze zebranych programów, przedstawione one zostały w formie tabeli, której kolumny odnoszą się do następujących kategorii:

1. Zasięg realizacji programu (europejski, krajowy, regionalny/lokalny),
2. Nazwa programu,
3. Zbiorcza kategoria pozwalająca zaklasyfikować program z punktu widzenia szerszych założeń i celów, które ma realizować w kontekście problemów depopulacji i starzenia się (np. zrównoważony rozwój, profilaktyka zdrowotna, system teleopieki),
4. Obszar wdrażania – odnosi się bezpośrednio do wyróżnionych w raporcie metodologicznym obszarów analitycznych,
5. Instytucja wdrażająca – podmiot bezpośrednio odpowiedzialny za wdrażanie programu,
6. Ramy czasowe realizacji programu,
7. Budżet i źródło finansowania – wielkość środków oraz ich instytucjonalne źródło ,
8. Grupa docelowa – kategoria osób do której adresowany jest program,
9. Założenia i cele programu – podstawowe założenia i cele programu,
10. Wyniki ewaluacji – zaobserwowane efekty programu,
11. Podejmowane działania – konkretne przedsięwzięcia realizowane w ramach programu,
12. Opis działania/interwencji – charakterystyka podejmowanych działań,
13. Czy jest dobrą praktyką – próba oceny programu w kontekście tego, czy może służyć za wzorzec i punkt odniesienia.

W sumie zebrano i przeanalizowano informacje dotyczące ok. stu programów realizowanych w różnych krajach, regionach, miastach i gminach, których założenia i cele w sposób pośredni lub bezpośredni łączą się ze zjawiskiem depopulacji i starzenia się oraz ich wielorakimi konsekwencjami. Przegląd programów stanowi załącznik do niniejszego raportu.

W kontekście prezentowanego zestawienia programów należy podkreślić, że u podstawy ich doboru, leżało jedna podstawowa właściwość, jaką było ukierunkowanie programów na reakcję na zachodzące procesy demograficzne. W efekcie do powyższego zestawienia nie zostało zaliczonych szereg programów, zarówno polskich, jak i zagranicznych, które również można powiązać z różnego reagowaniem (przeciwdziałaniem, niwelowaniem efektów etc.) na procesy wyludniania, które jednak wprost nie zostały takim celom dedykowane. Struktura będąca efektem zastosowanego podejścia niesie również za sobą inną korzyść. Jest bowiem znakomitym zasobem wiedzy na temat podejść stosowanych przez samorządy terytorialne (inicjatorów rozwoju lokalnego i regionalnego) w odniesieniu do procesów depopulacyjnych.

3.2. Rekomendowane narzędzia dla województwa opolskiego

C.1.3.1 C.1.3.2 C.1.3.3 C.1.3.4

Wybierając spośród pełnej listy programów skupino się na tych, które w przekonaniu autorów w najlepszy sposób odpowiadają na wyzwania depopulacyjne stojące przed województwem. Na potrzeby wyboru rekomendacji kierowano się dwoma ogólnymi przesłankami:

1. **merytoryczną** – wynikającą z analizy profilu depopulacyjnego województwa i wartości wskaźników obszarowych oraz
2. **formalną** – odnoszącą się do cech samych programów.

W pierwszej fazie selekcji programów wzięto pod uwagę następujące kryteria formalne:

1. **skuteczność** programu (mierzona odpowiednimi kryteriami ewaluacyjnymi),
2. **adekwatność** programu (porównywalność kontekstu, w którym dobra praktyka była już wdrażana do kontekstu, w którym ma zostać dopiero wdrożona),
3. **oryginalność** rozwiązań (innowacyjność),
4. **prostota** programu (łatwość powielenia),
5. **wartość dodana** (program realizuje inne cele społeczne poza wprost deklarowanymi).

Systematyczny przegląd programów wsparty przeglądem literatury zagranicznej, poświęconej zarządzaniu depopulacją w Europie i Stanach Zjednoczonych[71] pozwolił wychwycić pewną prawidłowość. Okazało się, że większość **polskich programów** to programy:

1. **typu top-down** (przeważnie ministerialne, rzadziej wojewódzkie),
2. **nastawione na kategorie osób**: przedsiębiorców, uczniów, absolwentów, seniorów, bezrobotnych etc.,
3. **"resortowe"** – nastawione na wybrane obszary: rynek pracy, przedsiębiorczość, zdrowie, mieszkalnictwo etc.

Z kolei wyróżnikiem większości **programów zagranicznych** były takie cechy jak:

1. **logika typu bottom-up** (programy lokalne, ew. regionalne),
2. **nastawienie na grupy, wspólnoty, więzi, relacje** (wspólnoty seniorów, wspólnoty lokalne, więzi lokalne, relacje gospodarcze, relacje społeczne),
3. **kompleksowość** – łączenie wielu aspektów / obszarów, np. jednocześnie polityki zdrowotnej, polityki rynku pracy, integracji i jakości życia.

Ostatecznie przy wyborze programów, niezależnie od kryterium merytorycznego związanego ze wskazanymi na podstawie profilu województwa rekomendacjami, kierowano się trzema podstawowymi kryteriami:

1. **programy oddolne** (w pierwszej kolejności lokalne i regionalne – polskie i zagraniczne, w dalszej kolejności krajowe i ogólnoeuropejskie),
2. **programy nastawione na integrację**, rewitalizację zerwanych więzi społecznych, ekonomicznych,
3. **programy kompleksowe** (łączące maksymalną ilość obszarów / aspektów).

Warto także podkreślić, że oddziaływanie poszczególnych rodzajów proponowanych działań/programów należy rozpatrywać z dwóch perspektyw:

- **bezpośredniego/pośredniego oddziaływania** – niektóre z programów mają na celu oddziaływanie wprost na wskaźniki demograficzne obrazujące przyrost/ubytek liczby ludności, liczbę urodzeń etc. Inne z kolei są ukierunkowane na tworzenie warunków

[71] Hollander J. B. 2018. An Ordinary City. Planning for Growth and Decline in New Bedford, Massachusets. Palgrave Macmillan; Hospers G-J., Reverda N. 2015. Managing Population Decline in Europe's Urban and Rural Areas. Springer.

skłaniających mieszkańców danego obszaru do podejmowania planów matrymonialnych czy prokreacyjnych poprzez zapewnienie materialnych (miejsca pracy, dostęp do mieszkań) bądź socjalnych (dostęp do usług opiekuńczo-wychowawczych) podstaw do podejmowania planów prokreacyjnych lub osiedleńczych.

- **sposób reakcji na procesy depopulacyjne** – w tym kontekście niektóre z programów mają na celu (podobnie jak w wariancie bezpośrednim) zahamowanie procesów prowadzących do ubytku ludności (np. programy leczeni niepłodności). Inne z kolei są propozycjami działań będących reakcją na konsekwencje depopulacji, np. starzenia się społeczeństw (różnego rodzaju programy senioralne).

W sumie zaproponowano 21 różnego rodzaju programów i działań, które skupiają się zasadniczo w obrębie dwóch obszarów oddziaływania: **polityki senioralnej/srebrnej** oraz **gospodarki polityki społecznej i rodzinnej**.

Relatywnie najszerszą grupą (liczącą 10 pozycji) są działania w obszarze **polityki senioralnej/srebrnej gospodarki**, które należą do grupy programów będących swoistą reakcją na efekty procesów depopulacyjnych, do których należy wspomniane wyżej starzenie się społeczeństwa. Tego rodzaju procesy wymagają podejmowania szeregu działań mających na celu chociażby podtrzymanie udziału w życiu społecznym tej grupy wiekowej, jak również zapewnienie im dostępu do odpowiednio sprofilowanych usług społecznych (np. teleopieki). Oprócz osiągnięcia efektu w postaci zapobiegania wykluczeniu społecznemu potencjalna korzyścią tego rodzaju działań jest odciążenie członków rodzin w procesie opieki, co może umożliwić pełniejsze zaangażowanie się tych osób w pełnienie ról społecznych przewidzianych dla młodszych grup wiekowych i np. bardziej swobodne planowanie rodziny.

Jeśli chodzi o kwestie **polityki społecznej i rodzinnej** (8 programów) należy podkreślić, że niektóre propozycje mogą również zostać zaliczone do innych obszarów. W tym obszarze znajdziemy zarówno programy polegające na dążeniu do zapewnienia dostępu do usług opiekuńczo-wychowawczych, ale także związane z wprowadzaniem ułatwień w zakresie osiedlania się (przekazywanie gruntów pod budowę domów) czy mające na celu szeroko rozumianą integrację społeczną (nie tylko seniorów, ale także imigrantów zasilających lokalny/regionalny rynek pracy). W tym obszarze są również działania zachęcające do dokonywania meldunku w miejscu zamieszkania, bowiem znaczna część ruchu ludności nie podlega rejestracji zaburzając w ten sposób rzeczywisty obraz problemu.

W kontekście oddziaływanie na **rynek pracy** propozycje (2 pozycje) działania skupiają się zarówno na młodych mieszkańcach regionu, ale także wspierające rozwój podmiotów ekonomii społecznej, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Warto podkreślić, że generowanie impulsów pobudzających obie strony rynku pracy - po stronie popytowej (wspierając rozwój przedsiębiorstw), jak i podażowej (wspierając rozwój dopasowanych do potrzeb kompetencji przyszłych pracowników) stanowi fundament zrównoważonej polityki gospodarczej regionu. Realizacja programów wspierających z obszaru rynku pracy, choć nie wpisują się wprost w politykę np. prokreacyjną czy opiekuńczą, stanowi kluczowy element tworzenia korzystnego kontekstu gospodarczego przyczyniającego się do budowy pozycji regionu opolskiego jako atrakcyjnej przestrzeni lokowania aktywności zawodowej i rodzinnej. Rekomendowane, w dalszej części raportu, działania zostały wyselekcjonowane tak by łącznie obejmowały swoim zasięgiem zarówno centra biznesowo-administracyjne, jak też obszary peryferyjne (np. w zakresie moderowania rozwoju ekonomii społecznej na obszarach wiejskich). Umożliwi to równomierny rozwój ekonomiczny i społecznych województwa niwelując ryzyka i

obciążenia związane z naturalnymi dysproporcjami będącymi efektem różnych potencjałów poszczególnych obszarów regionu.

Wreszcie jeśli chodzi o najrzadziej reprezentowany w zestawieniu obszar zwiazany z **jakością życia** oraz zdrowiem (po 1 programie), to odnoszą się one do stanowiacych szeroką kategorię procesów rewitalizacji, realizowanych jednak (co szczególnie istotne) nie tylko w obszarze infrastrukturalnym, ale także społeczno-gospodarczym.

Sposób opisywania

Tabela rekomendacji, która stanowi efekt ostatecznej selekcji programów rekomendowanych do rozważenia składa się z dwóch grup kolumn. W pierwszej (kolumny A-J) zawarto podstawowe charakterystyki programów, przeniesione ze zbiorczego zestawienia.

Druga grupa kolumn (K-N) zawiera kryteria rekomendacji i oceny danego programu (ciemnozielone tło nagłówków) w kontekście profilu demograficznego województwa i wartości wskaźników obszarowych.

1. w kolumnie „K" zawarto informacje dotyczące tego, na który z obszarów oddziałuje program oraz które ze zidentyfikowanych w ramach programu działań i instrumentów należy wdrożyć i dlaczego,
2. w kolumnie „L" zidentyfikowano potencjalne problemy, związane z wdrażaniem programu,
3. w kolumnie „M" zawarto informacje nt. tego, w jaki sposób można przeciwdziałać potencjalnym problemom, związanym z wdrażaniem rekomendowanego programu,
4. w kolumnie „N" opisano spodziewane efekty programu z punktu widzenia problemów demograficznych, których rozwiązaniu ma służyć.

Działania zostały scharakteryzowane wg tych samych kategorii opisowych. Każdej z głównych kategorii towarzyszy pytanie pomocnicze nawiązujące do pytania badawczego. W celu uniknięcia powielania pytań dla każdego z działań (co znacznie wpłynęłoby na objętość raportu) przyjęto, że pytania pomocnicze zostaną ujęte jedynie w poniższej tabeli, która stanowi punkt odniesienia.

Tabela 6. Pytania pomocnicze odpowiadające poszczególnym kategoriom opisowym

Kategoria opisowa:	**Pytanie pomocnicze:**
Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:	*Które ze zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów można wdrożyć w regionach objętych badaniem i dlaczego?*
Potencjalne problemy:	*Czy występują bariery, a jeżeli tak to jakie, które są związane z wdrożeniem zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem?*
Potencjalne rozwiązania:	*W jaki sposób można przeciwdziałać lub łagodzić występowanie ewentualnych barier związanych z wdrożeniem zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem?*
Oczekiwany efekt (w kontekście profilu):	*Jaka będzie użyteczność wdrożenia wybranych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem*

Źródło: opracowanie własne

Zestawienie programów

OBSZAR PROBLEMOWY:

JAKOŚĆ ŻYCIA

Działanie/interwencja:

Lokalny Program Rewitalizacji/Gminny Program Rewitalizacji

Opis działania/interwencji:

Szeroki zakres działań w obszarze infrastrukturalnym, gospodarczym, społecznym i środowiskowym, w tym w szczególności poprawa dostępności usług publicznych, edukacji, poprawa jakości kształcenia zawodowego dostosowanego do potrzeb rynku pracy, aktywizacja rynku pracy, zmniejszanie bezrobocia i wykluczenia społecznego. Efektem działań jest wyprowadzenie obszarów rewitalizacji ze stanu kryzysowego oraz stworzenie warunków do ich zrównoważonego rozwoju, stanowiący narzędzie planowania, koordynowania i integrowania różnorodnych aktywności w ramach rewitalizacji.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy obszarów rewitalizowanych, głównie gmin w największym stopniu dotkniętych ubytkami ludności

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Programy rewitalizacyjne są narzędziem wpływającym na poprawę jakości życia mieszkańców danego obszaru. Ich planowanie i realizacja powinny jednakże odbywać się zgodnie z przyjętymi ustawowo założeniami kompleksowości w podejściu. Działania są sugerowane do podjęcia zwłaszcza w gminach cechujących się największymi ubytkami w liczbie ludności, zarówno rejestrowanymi dotychczas, jak i prognozowanymi (południowa część województwa).

Potencjalne problemy:

Z wdrażaniem programów rewitalizacji wiąże się szereg wyzwań, które rodzą określone bariery, zwłaszcza w przypadku małych gmin:

- konieczność przeprowadzenia rewitalizacji o charakterze kompleksowym, oddziałującej również na społeczny komponent danego obszaru, wymaga zaangażowania relatywnie większych środków już na etapie planowania procesów;
- sfinansowanie kompleksowego charakteru procesów rewitalizacyjnych może napotkać na bariery w finansowaniu wieloaspektowych pakietów działań.

W efekcie powyższych ograniczeń programy rewitalizacyjne mogą przybierać szczątkową postać, ograniczoną jedynie do działań remontowych prowadzących do odnowienia wydzielonej przestrzeni, niepolegających natomiast na ingerencji w lokalne procesy społeczno-gospodarcze.

Potencjalne rozwiązania:

Kluczowa dla przeciwdziałania wskazanemu problemowi jest realizacja otwartych konsultacji społecznych o charakterze partycypacyjnym, a także klarowne wyjaśnianie zasad opracowywania diagnoz rewitalizacyjnych (w oparciu o które powstają późniejsze plany rewitalizacyjne). Objaśnienie metodologii procesu wyznaczania obszarów zdegradowanych, a także szerokie zaproszenie

społeczności do zgłaszania postulatów działań nie niweluje całkowicie potencjalnych negatywnych reakcji, lecz znacząco ogranicza ich zasięg i nasilenie.

Oczekiwany efekt:

Programy rewitalizacyjne wspierają odnowę i poprawę jakości życia na terenach szczególnie zaniedbanych. Co ważne wspierają one rewitalizację nie tylko w wąskim infrastrukturalnym i technicznym charakterze, lecz zgodnie z zapisami Ustawy o rewitalizacji mają one na celu także aktywizację lokalnej społeczności, co korzystnie wpływa na subiektywną ocenę jakości życia ludności i stanowi jeden z czynników ograniczających zainteresowanie migracją z danego terenu. W efekcie wdrożeń programów opartych na kompleksowym podejściu (uwzględniającym także kwestie rozwoju przedsiębiorczości) można ograniczyć procesy migracyjne będące jedną z głównych przyczyn procesów depopulacyjnych w województwie opolskim.

OBSZAR PROBLEMOWY:

POLITYKA SENIORALNA/SREBRNA GOSPODARKA

Działanie/interwencja:

Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014-2020

Opis działania/interwencji:

Program jest koncepcją systemowego oddziaływania w czterech zdiagnozowanych obszarach (dostępność usług zdrowotnych i socjalnych, aktywność społeczna, aktywność zawodowa i czas wolny).

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

1. osoby w wieku powyżej 60 r. ż – jako bezpośredni odbiorcy zaproponowanych działań,
2. osoby w wieku ok. 55 r. ż, które dopiero wkraczają w okres senioralny,
3. otoczenie osób starszych, czyli całe społeczeństwo – jako pośredni, a czasem i bezpośredni odbiorcy niniejszego programu, szczególnie w kontekście edukowania o procesie starzenia się i przygotowania do tego etapu życia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Polityka senioralna jest niezwykle ważna w sytuacji wzrastającego natężenia procesów starzenia się społeczeństwa. W przypadku województwa opolskiego najbardziej istotnym aspektem wydają się kwestie związane z szeroko rozumianą jakością życia, w tym dostępem do usług zdrowotnych i socjalnych, ale także stymulowaniem zaangażowania seniorów w różnego rodzaju społeczne aktywności. Szczególnie istotną kwestią jest reakcja na procesy migracyjne skłaniające seniorów do wyprowadzki poza region celem spędzenia wieku emerytalnego za granicą bądź w innych regionach kraju. Decyzje te mogą być pochodną obaw w zakresie możliwości samodzielnego życia w podeszłym wieku.

Potencjalne problemy:

Podstawowym wyzwaniem jest kwestia skoordynowania aktywności szeregu podmiotów i instytucji działających na różnych poziomach samorządu terytorialnego.

Potencjalne rozwiązania:

Postuluje się opracowanie regionalnego programu regulującego wszelkie kwestie związane z prowadzeniem polityki senioralnej na różnych szczeblach samorządu województwa.

Oczekiwany efekt:

Pożądanym efektem wdrożenia skoordynowanych działań z zakresu polityki senioralnej w województwie opolskim powinno być mi.in. ograniczenie migracji osób starszych za granicę lub do innych regionów.

Działanie/interwencja:

Silver Economy

Opis działania/interwencji:

Wdrażanie technologii informatyczno-komunikacyjnych wspierających niezależność życia seniora we własnym domu (teleopieka, ang. telecare).

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wzrost komfortu osób starszych i niepełnosprawnych idące w parze z odciążeniem opiekunów faktycznych, co może pozwolić im na podejmowanie innych planów życiowych (np. matrymonialnych lub prokreacyjnych). Ponadto rozwiązania te odciążą system opieki zdrowotnej oraz pomocy społecznej.

Potencjalne problemy:

Postrzeganie teleopieki jako zdehumanizowanej formy opieki nad osobami starszymi. Niechęć osób starszych wobec nowych technologii.

Potencjalne rozwiązania:

Obok rozwoju teleopieki należy również rozwijać inne inicjatywy - przede wszystkim ukierunkowane na integrację seniorów z lokalną społecznością.

Oczekiwany efekt:

Ocenia się, że teleopieka jest diametralnie tańsza od opieki szpitalnej lub zapewnianej w placówce stałego pobytu, zaś w odniesieniu do członków rodziny niesie korzyść w postaci umożliwienia im swobodnego pełnienia ról zawodowych.

Działanie/interwencja:

IBA 2010 Saksonia-Anhalt: Sangerhuasen.

Opis działania/interwencji:

Stworzenie przestrzeni i usług przyjaznych dla seniorów.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kształtowanie funkcji przestrzeni miejskich z uwzględnieniem szczególnych potrzeb osób w podeszłym wieku. Postulat ten nie odnosi się jednak jedynie do kwestii fizycznej dostępności miejsc, lecz również - a może przede wszystkim - do takiego animowania społeczności lokalnych, które sprawi, że osoby starsze będą chętnie podejmować atrakcyjne dla nich formy aktywności.

Potencjalne problemy:

Kompleksowe kształtowanie przestrzeni miejskiej zgodnie z przyjętymi założeniami wymaga wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Mając na uwadze dostępność funduszy europejskich należy konsekwentnie uwzględniać potrzeby starszych mieszkańców obszarów poddawanych rewitalizacji czy przekształcenia w ramach innego rodzaju realizowanych zadań.

Oczekiwany efekt:

W przestrzeni miejskiej i w ramach miejskich instytucji powinny powstać warunki dla aktywności mieszkańców w podeszły wieku. W dalszej perspektywie dzięki pobudzaniu tej aktywności seniorzy - o ile będą tym zainteresowani - będą mogli być z powodzeniem włączani w działania na rzecz realizacji innych celów, na przykład organizowania czasu dla dzieci pochodzących z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Działanie/interwencja:

Rozwój systemu teleopieki w Wielkiej Brytanii.

Opis działania/interwencji:

Formy opieki dobierane są w zależności od indywidualnych potrzeb seniorów lub osób niepełnosprawnych. Preferowane jest dobieranie takich rozwiązań, dzięki którym możliwe jest zapewnienie opieki osobom żyjącym samodzielnie w warunkach domowych (np. dzięki wykorzystywaniu rozwiązań bazujących na ICT).

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku lub gwałtownego pogorszenia stanu zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Testowanie różnorodnych możliwości z zakresu teleopieki, by móc ostatecznie wypracować najlepsze rozwiązania do powszechnego stosowania w ramach starzejących się europejskich społeczeństw

Potencjalne problemy:

Tradycyjne formy opieki - nawet te, które były stosowane ze względu na przesłanki czysto medyczne - niosły ze sobą dodatkową korzyść w postaci zapewniania osobom starszym i niepełnosprawnym kontaktu z drugim człowiekiem. Teleopieka nie zapewnia tego elementu.

Potencjalne rozwiązania:

Obok teleopieki - na zasadzie komplementarności - należy animować społeczności lokalne w taki sposób, by były one inkluzywne wobec seniorów.

Oczekiwany efekt:

Rozwinięty system teleopieki powinien przynieść skutek w postaci odciążenia służby zdrowia oraz systemu opieki społecznej. W warunkach starzenia się społeczeństw europejskich osiągnięcie takiego celu stanowi nieuchronną konieczność, gdyż systemy te w ich tradycyjnej formie staną się niewydolne nawet w najzamożniejszych państwach.

Działanie/interwencja:

Ageing Related Support Systems for Healthy and Independent Living (a następnie inne projekty pilotażowe).

Opis działania/interwencji:

W warunkach postępującego starzenia się społeczeństwa wdrażanie rozwiązań z zakresu ICT ma za zadanie odciążyć system opieki zdrowotnej oraz pomocy społecznej.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku lub gwałtownego pogorszenia stanu zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kolejny program zakładający testowanie różnorodnych możliwości z zakresu teleopieki w celu ostatecznego wypracowania najlepszych rozwiązań do powszechnego stosowania w ramach starzejących się europejskich społeczeństw

Potencjalne problemy:

Tradycyjne formy opieki - nawet te, które były stosowane ze względu na przesłanki czysto medyczne - niosły ze sobą dodatkową korzyść w postaci zapewniania osobom starszym i niepełnosprawnym kontaktu z drugim człowiekiem. Teleopieka nie zapewnia tego elementu.

Potencjalne rozwiązania:

Obok teleopieki - na zasadzie komplementarności - należy animować społeczności lokalne w taki sposób, by były one inkluzywne wobec seniorów.

Oczekiwany efekt:

Rozwinięty system teleopieki powinien przynieść skutek w postaci odciążenia służby zdrowia oraz systemu opieki społecznej. W warunkach starzenia się społeczeństw europejskich osiągnięcia takiego celu stanowi nieuchronną konieczność, gdyż systemy te w ich tradycyjnej formie staną się niewydolne nawet w najzamożniejszych państwach.

Działanie/interwencja:

Seniorenwohngruppe Külz (Wspólnota mieszkalna seniorów w Külz).

Opis działania/interwencji:

Integracja społeczności wsi poprzez stworzenie przestrzeni otwartej dla wszystkich mieszkańców. W wyremontowanym budynku stworzono przestrzeń dla seniorów potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu. Seniorzy z miejscowości mogą korzystać z oferty dziennej, pobytów krótkoterminowych i wparcia opiekuńczego.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Starsi mieszkańcy wsi potrzebujący stałego lub tymczasowego wsparcia w codziennym funkcjonowaniu

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Należy rozwijać i wzmacniać sieć instytucji, które są ukierunkowane na wszelkie potrzeby osób w podeszłym wieku, których wraz z postępującym się starzeniem społeczeństw będzie coraz więcej.

Potencjalne problemy:

W warunkach ograniczonych zasobów konieczna będzie niekiedy reorientacja zasad działania obecnie istniejących instytucji, co może rodzić poczucie odwracania się od dotychczasowych adresatów ich usług.

Potencjalne rozwiązania:

Należy dążyć do kształtowania możliwie szerokiego profilu działania instytucji - tak aby aktywizowały one możliwie jak najszersze grono członków lokalnej społeczności. Doświadczenia czerpane z programów realizowanych w Europie Zachodniej podpowiadają, że osoby starsze, którym zapewnia się opiekę i wsparcie, same mogą aktywnie włączyć się w realizację działań na rzecz społeczności lokalnej.

Oczekiwany efekt:

Powoływanie instytucji zapewniających opiekę osobom starszym, które będą jednocześnie aktywizować lokalną społeczność, odciąży system publicznej opieki społecznej oraz zapewni osobom starszym znacznie lepszą jakość oferowanego wsparcia - szczególnie mając na uwadze fakt, że wiele z tych osób artykułuje nie tylko potrzeby związane z opieką medyczną i wsparciem w codziennych czynnościach, lecz również potrzeby związane z integracją z lokalną społecznością czy utrzymywaniem relacji międzyludzkich.

Działanie/interwencja:

MeinDorf55+ (Moja wieś 55+).

Opis działania/interwencji:

Aplikacja internetowa aktywizująca starszych mieszkańców na terenach wiejskich, szczególnie w odpowiedzi na narastający problem ich samotności i izolacji w obliczu odpływu młodych ludzi do miast. Aplikacja umożliwia codzienny kontakt z innymi mieszkańcami miejscowości, co jest dla seniorów ważne w warunkach rozproszenia przestrzennego domów na wsiach.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 55+ ze słabo zaludnionych terenów wiejskich

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wykorzystywanie współczesnych rozwiązań telekomunikacyjnych i informatycznych, by wspomóc proces integracji społecznej osób starszych w ramach społeczności lokalnej

Potencjalne problemy:

W polskich warunkach wiele starszych osób - zwłaszcza na terenach wiejskich - doświadcza problemu wykluczenia cyfrowego

Potencjalne rozwiązania:

Wdrażanie narzędzi należy poprzedzić realizacją programów edukacyjnych kierowanych do seniorów, które podniosą ich poziom kompetencji w zakresie obsługi komputerów i urządzeń mobilnych

Oczekiwany efekt:

Animowanie społeczności lokalnej z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań może umocnić budowanie sieci relacji międzysąsiedzkich na terenach o rzadkiej zabudowie lub tam, gdzie relacje te z różnych względów uległy erozji.

Działanie/interwencja:

Le Pré aux Fleurs (Kwiecista Łąka).

Opis działania/interwencji:

Budowanie małych ekologicznych domów wspólnego zamieszkania i tworzenie przestrzeni życiowej dla seniorów o skromnych dochodach pozwala im na niezależnie funkcjonowanie w godnych warunkach oraz na pozostanie w ich otoczeniu lokalnym.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Niezamożne starsze osoby z terenów wiejskich

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Publiczna oferta w zakresie stacjonarnej opieki dla osób w podeszłym wieku już dziś w polskich warunkach nie jest w stanie odpowiedzieć na zapotrzebowanie, a tendencje demograficzne wskazują, że stan niedoboru będzie się dramatycznie zwiększał. Rozwiązaniem mogą się więc okazać wszelkie formy pośrednie między usługą mieszkania komunalnego, a stacjonarną opieką dla osób jej wymagających.

Potencjalne problemy:

Projekty tego rodzaju wymagają wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Należy uwzględniać realizację takich zadań w ramach realizowanych programów rewitalizacyjnych - korzystając ze znacznej puli środków kierowanych na te cele.

Oczekiwany efekt:

Wypracowywanie rozwiązań opierających się na wzajemnym wsparciu seniorów tworzących wspólnotę mieszkańców, z jednej strony odciąży publiczny system opieki społecznej, z drugiej strony zapewni osobom starszym możliwość bycia członkiem wspólnoty, z czym wiążą się silniejsze więzi społeczne niż te, które tworzone są w publicznych placówkach opiekuńczych.

Działanie/interwencja:

Teleopieka w województwie warmińsko-mazurskim

Opis działania/interwencji:

Teleopieka w wersji podstawowej to system przywoławczy działający w domu podopiecznego przez 24 h/dobę, 365 dni w roku. Osoba potrzebująca wyposażona zostaje w terminal telefoniczny oraz do wyboru brelok, wisiorek lub bransoletkę z przyciskiem SOS, który w razie jakiegokolwiek zagrożenia po naciśnięciu powoduje automatyczne uruchomienie połączenia z centrum monitoringu, w którym operator zadecyduje o stosownym rodzaju interwencji.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 60+ wymagające opieki

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Podobnie jak szeroko rozumiana polityka senioralna, tak i będące jej wycinkiem działanie w zakresie rozwoju systemów teleopieki są szczególnie ważne w społeczeństwach starzejących się. Dodatkowym argumentem są także zmieniające się relacje rodzinne polegające na rozluźnianiu więzi, skutkiem czego jest częste samotne zamieszkiwanie osób starszych.

Potencjalne problemy:

Podstawowa bariera wiąże się z koniecznością skoordynowania realizacji programu na poziomie gminnym, bowiem to w gminach 'rekrutowani' są uczestnicy programu.

Potencjalne rozwiązania:

Wskazana bariera nie stanowi istotnego problemu i może być zniwelowana odpowiednią akcją informacyjno-promocyjną.

Oczekiwany efekt:

Realizacja programu przyniesie korzyści w postaci podniesienia komfortu życia osób starszych, zwłaszcza samotnie mieszkających. Zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa w sytuacji występowania niepożądanych zdarzeń losowych (np. pogorszenia stanu zdrowia) może odwodzić seniorów od planów migracyjnych np. do dzieci mieszkających w innych regionach.

OBSZAR PROBLEMOWY:

Polityka społeczna i rodzinna

Działanie/interwencja:

Norwegian National Program for Personal Connected Health and Care: Telecare, Telehealth, and mHealth.

Opis działania/interwencji:

Prywatne firmy w drodze zamówień publicznych zyskują sposobność projektowania i wdrażania rozwiązań z zakresu wszelkich form opieki nad osobami w podeszłym wieku. Następnie publiczna spółka The Norwegian Health Network oferuje te rozwiązania jednostkom samorządowym oraz wszelkiego rodzaju placówkom opieki zdrowotnej.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wypracowywaniu najbardziej optymalnych rozwiązań z zakresu teleopieki może sprzyjać system bazujący na konkurowaniu między sobą wielu pionierskich rozwiązań, stanowiących odpowiedź na specyficzne, lokalne wyzwania i problemy

Potencjalne problemy:

System grantowy bywa krytykowany ze względu na nietrwałość wprowadzanych rozwiązań, które zanikają wraz z ustaniem finansowania danego projektu.

Potencjalne rozwiązania:

Spośród wypracowywanych lokalnie rozwiązań należy promować te, które ze względu na skuteczność i uniwersalność warto wdrażać na masową skalę.

Oczekiwany efekt:

Przyjęcie takie systemu powinno przynieść efekt w postaci przetestowania wielu bardzo różnych rozwiązań zapewniających możliwość monitorowania i wspierania osób starszych w każdej sytuacji wymagającej podjęcia danego rodzaju interwencji.

Działanie/interwencja:

Program zwiększania liczby ludności w północnych regionach Szwecji.

Opis działania/interwencji:

Nieodpłatne przekazywanie gminnych gruntów w prywatne ręce, pod warunkiem wykorzystania ich w celu budowy domu mieszkalnego. Urzędnicy samorządowi analizują napływające wnioski pod kątem oceny zdolności do wybudowania domu przez przyszłego właściciela gruntu.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Obywatele Unii Europejskiej zainteresowani osiedleniem w Szwecji i posiadający środki na cel budowy domu

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Nieodpłatne przekazywanie gruntów może skłaniać do osiedlania się rodzin z dziećmi w miejscach narażonych na starzenie się społeczności, czyli w południowozachodniej oraz zachodniej części województwa. Działania te mają szanse na powodzenie zwłaszcza w atrakcyjnych krajobrazowo miejscach położonych na Przedgórzu Sudetów.

Potencjalne problemy:

Potencjalną barierą we wdrażaniu programu może być brak dostatecznego pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego gruntów będących w posiadaniu samorządu lub instytucji zależnych od samorządu.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na wskazany problem jest uzupełnienie braków w PZP przez władze samorządowe oraz określanie przeznaczenia terenów, które są ich własnością.

Oczekiwany efekt:

Zwiększenie udziału osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym (rodzin z dziećmi). W przypadku tej drugiej kategorii osób, zwiększenie udziału osób z planami prokreacyjnymi.

Działanie/interwencja:

Gemeinschaftlich wohnen, selbstbestimmt leben (Mieszkać we wspólnocie, żyć niezależnie). Program relizowany przede wszystkim w miejscowościach położonych na obszarach wiejskich i słabo zaludnionych.

Opis działania/interwencji:

Tworzenie wspólnot senioralnych i międzypokoleniowych, które przyczyniają się do umożliwienia mieszkańcom o szczególnych potrzebach pozostania w dotychczasowym środowisku zamieszkania.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby potrzebujące wsparcia, głównie: osoby starsze, niesamodzielne, dotknięte ubóstwem

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kolejny program stanowiący odpowiedź na problemy publicznej stacjonarnej opieki dla osób w podeszłym wieku, która już dziś w polskich warunkach nie jest w stanie odpowiedzieć na istniejące zapotrzebowanie. Tendencje demograficzne wskazują, że stan niedoboru będzie się dramatycznie zwiększał. Rozwiązaniem mogą się więc okazać wszelkie formy pośrednie między usługą mieszkania komunalnego a stacjonarną opieką dla osób jej wymagających.

Potencjalne problemy:

Projekty tego rodzaju wymagają wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Należy uwzględniać realizację takich zadań w ramach realizowanych programów rewitalizacyjnych - korzystając ze znacznej puli środków kierowanych na te cele.

Oczekiwany efekt:

Wypracowywanie rozwiązań opierających się na wzajemnym wsparciu seniorów tworzących wspólnotę mieszkańców z jednej strony odciąża publiczny system opieki społecznej, z drugiej strony zapewnia osobom starszym możliwość bycia członkiem wspólnoty, z czym wiążą się silniejsze więzi społeczne niż te, które tworzone są w publicznych placówkach opiekuńczych.

Działanie/interwencja:

Servicio de Comidas a Domicilio (Posiłki na kółkach).

Opis działania/interwencji:

Poprzez świadczenie usług dla seniorów możliwe jest tworzenie i utrzymywanie stałych miejsc pracy dla osób z terenów wiejskich z ograniczonym dostępem do rynku pracy. Bezpośrednim efektem jest poprawa jakości usług żywieniowych, lecz dzięki podejmowanym inicjatywom tworzone i wzmacniane są też więzi społeczne między beneficjentami programu i pracownikami.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby starsze

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Na obszarach wiejskich - szczególnie tam, gdzie obecne są skupiska ludności popegeerowskiej - warto przeciwdziałań bezrobociu tworząc miejsca pracy, które by jednocześnie wychodziły naprzeciw wyzwaniom wynikającym z problemu starzenia się społeczeństwa oraz pozostawania osób starszych bez opieki. Opiekę tę tradycyjnie zapewniała najbliższa rodzina, lecz w sytuacji migracji zarobkowych pełnienie tych ról przez członków młodszych pokoleń przestało być możliwe.

Potencjalne problemy:

Rozwinięcie instytucjonalnego systemu byłoby kosztowne.

Potencjalne rozwiązania:

Na tyle, na ile to możliwe, należy dążyć do włączania w ten proces podmiotów ekonomii społecznej oraz wszelkich organizacji pozarządowych.

Oczekiwany efekt:

Rozwijanie systemu takich usług pozwoli części seniorów na wydłużenie okresu samodzielnego funkcjonowania w ramach społeczności lokalnej.

Działanie/interwencja:

Longevità attiva in ambito rurale (Długowieczność na terenach wiejskich).

Opis działania/interwencji:

Wielofunkcyjność przedsiębiorstw rolniczych może stanowić główny motor rozwoju gospodarczego i społecznego. Przedsiębiorstwa te mogą realizować następujący zakres działań: promowanie aktywności fizycznej związanej z typową działalnością rolniczą, działania związane ze zdrowym odżywaniem się oraz terapia zajęciową oparta o lokalne tradycje terenów wiejskich.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 65+, zarówno mieszkające we własnych domach, jak i w domach opieki

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wyludnianiu się obszarów wiejskich można przeciwdziałać poprzez przeobrażanie gospodarstw rolnych z ich wąsko rozumianej funkcji ekonomicznej w podmioty wypełniające równie te role, które dotychczas były pełnione przez instytucje publiczne czy organizacje pozarządowe.

Potencjalne problemy:

W obliczu atrakcyjności migracji zarobkowej mieszkańcy Opolszczyzny mogą nie być zainteresowani angażowaniem się w takie inicjatywy.

Potencjalne rozwiązania:

Inicjatywy tego rodzaju odpowiednio promowane oraz konsekwentnie wspierane dofinansowaniem ze środków publicznych mogą z czasem zacząć być postrzegane jako alternatywa wobec migracji zarobkowych przez część mieszkańców regionu.

Oczekiwany efekt:

Gospodarstwa rolne mogę sukcesywnie włączać się w obszar wypełniania zadań na rzecz starszych mieszkańców społeczności lokalnej oraz - szerzej - na rzecz animowania tej społeczności.

Działanie/interwencja:

Karta Nowego Mieszkańca „Zamieszkaj w Sosnowcu"

Opis działania/interwencji:

Roczne zniżki w licznych miejskich instytucjach, zarówno kulturalnych, jak i sportowych. Karta upoważnia m.in. do 50 proc. upustu na imprezy kulturalne.

Za 1 zł: miejskie baseny, siłownia, korty tenisowe, a zimą trzy wyciągi narciarskie.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby, które zameldują się na stałe w Sosnowcu

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Generalnie rzecz biorąc oferowanie tego rodzaju benefitów ma pełnić funkcję zachęcającą do osiedlania się na danym terenie.

Potencjalne problemy:

Podstawową kwestią, jaka może ograniczać atrakcyjność oferty jest, szczególnie w przypadku gmin wiejskich, ograniczony potencjał sprawiający, że benefity oferowane na terenie danej gminy niekoniecznie muszą być atrakcyjne z punktu widzenia odbiorców karty. Dodatkowo także należy brać pod uwagę, że do podejmowania decyzji o osiedleniu się w danej gminie zaoferowanie tego rodzaju doraźnych korzyści może nie być wystarczające.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na ograniczony potencjał gmin w zakresie oferowanych korzyści byłoby zaoferowanie kart uwzględniających ponadlokalny zasięg oferowanych udogodnień. Wskazane jest ponadto włączenie do tych działań możliwie szerokiego spektrum instytucji i organizacji.

Oczekiwany efekt:

Zaoferowanie możliwości związanych z przyznawaniem kart mieszkańca wiąże się z kilkoma aspektami istotnymi zarówno z punktu widzenia beneficjentów karty, jak i lokalnych samorządów:

- prowadzi do urealnienia liczby mieszkańców i korekty prognoz demograficznych,
- przyczynia się do korekty poziomu wpływów budżetowych,
- zwraca uwagę mieszkańców gminy na jej atuty.

Działanie/interwencja:

Program wspierania przedsiębiorczości dla miasta Kielce

Opis działania/interwencji:

Program przewiduje oddziaływanie na szeroko rozumiany potencjał gospodarczy miasta, a przez to stwarzanie warunków do dalszego rozwoju Kielc nie tylko jako ośrodka gospodarczego, ale także atrakcyjnego miejsca do życia i pracy, w tym powstrzymania odpływu ludności do innych ośrodków miejskich.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

- Absolwenci kieleckich uczelni pochodzący spoza miasta i regionu
- Młodzi kielczanie studiujący w innych ośrodkach akademickich

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Program mający na celu przeciwdziałanie odpływowi młodych osób poza region lub za granicę. Na szczególną uwagę zasługują działania mające prowadzić do ograniczenia migracji osób młodych, w dużej mierze absolwentów uczelni. Działania stymulujące rozwój przedsiębiorczości mogą w długiej perspektywie czasowej przyczynić się również do poprawy sytuacji na regionalnym rynku pracy.

Potencjalne problemy:

Barierą może być chłonność lokalnego rynku pracy, jak również warunki zatrudnienia, jakie są proponowane młodym ludziom. Dodatkowo także należy mieć na uwadze ograniczenia lokalnych samorządów w zakresie finansowego zaangażowania w procesy stymulowania przedsiębiorczości.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na stwierdzone ograniczenia może być w dużej mierze podjęcie działań na poziomie samorządów powiatowych bądź samorządu wojewódzkiego. Dodatkowo także pożądane jest popularyzowanie możliwości korzystania z dostępnego obecnie wsparcia możliwego do pozyskania z funduszy UE przeznaczonych na rozwój przedsiębiorczości.

Oczekiwany efekt:

Zmniejszenie poziomu migracji (poza region lub za granicę), zwłaszcza młodych ludzi.

Działanie/interwencja:

Program „Młodzi w Łodzi":
- konkurs „Mieszkania dla młodych"
- konkurs „Mam pomysł na startup"
- karta rabatowa „Młodzi w Łodzi"

Opis działania/interwencji:

W ramach konkursu „Lokale dla młodych" część lokali w wyremontowanych w ramach miejskiego programu „Mia100 kamienic" budynkach trafiało pod wynajem dla studentów i absolwentów łódzkich uczelni. Konkurs „Mam pomysł na startup" jest ukierunkowany na innowacyjne projekty zarówno naukowe, technologiczne, jak i kreatywne/artystyczne we wczesnej fazie rozwoju. Najlepiej

rokujące osoby/zespoły otrzymują dostęp do szkoleń, doradztwa, opieki mentorskiej ze strony doświadczonych przedsiębiorców, inwestorów i przedstawicieli funduszy VC. Karta rabatowa uprawnia jej posiadacza do uzyskania rabatów na produkty i usługi oferowane przez niemal 120 partnerów: teatry, szkoły językowe, szkoły tańca, auto szkoły, kluby fitness, centra rozrywki oraz lokale gastronomiczne.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

- Studenci i absolwenci łódzkich uczelni
- Młodzi przedsiębiorcy

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Program oddziałujący w obszarze polityki społecznej i podnoszenia jakości życia, zachęcający do osiedlania się, zwłaszcza w miastach, młodych ludzi, absolwentów regionalnych uczelni.

Potencjalne problemy:

Ograniczenia w dostępie do lokali komunalnych, które można przeznaczyć na tego rodzaju cele.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na wskazane ograniczenia jest nadanie programowi charakteru ponadlokalnego. Tego rodzaju działanie może ograniczyć migracje młodych ludzi do granic regionu.

Oczekiwany efekt:

Zmniejszenie poziomu migracji (poza region lub za granicę), zwłaszcza młodych ludzi.

Działanie/interwencja:

Pakiet relokacyjny dla Ukraińców

Opis działania/interwencji:

W ramach planowanych działań przewiduje się:

- wersję urzędową strony w języku ukraińskim,
- możliwość wyboru ukraińskiej wersji językowej podczas obsługi biletomatu w autobusie czy tramwaju,
- nabycie umiejętności posługiwania się językiem ukraińskim przez jednego z pracowników Biura Rozwoju Gospodarczego i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Miasta Łodzi celem łatwiejszego kontaktu z mieszkańcami pochodzącymi z Ukrainy,
- współpraca ze Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców przy Uniwersytecie Łódzkim celem organizacji kursów nauki języka polskiego dla dzieci, aby mogły uczęszczać do łódzkich szkół.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Imigranci z Ukrainy

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Program oddziałujący głównie w obszarze rynku pracy w sytuacji ograniczeń w dostępie do pracowników, z jakimi borykają się obecnie przedsiębiorstwa w warunkach dobrej koniunktury na rynku pracy.

Potencjalne problemy:

Potencjalne bariery mają charakter polityczny i mogą wynikać z niechęci części społeczności lokalnej do emigrantów zarobkowych.

Potencjalne rozwiązania:

Działania edukacyjne mające na celu wsparcie procesu integracji ludności. Należy podkreślić, że aby ten rodzaj działań nie miał charakteru fasadowego, musi angażować możliwie wielu aktorów - w tym w szczególności: lokalne władze, organizacje pozarządowe, instytucje oświatowe, kościół. Równoległe wykorzystanie wielu kanałów komunikacji i docieranie do społeczności lokalnej z szerokim komunikatem daje realne szanse na niwelowanie ewentualnych głosów krytycznych. Należy zauważyć, że sytuacja migracji na teren województwa jest specyficzna ze względu na fakt, że wielu mieszkańców województwa ma osobiste doświadczenia związane z migracją swoją lub swoich najbliższych. Tworzy to więc przyjazny klimat dla migranta i skutkuje dostrzeganiem w nim raczej osoby szukającej lepszego życia niż przeciwnika na rynku pracy. Należy także podkreślić, że większość osób migrujących na teren województwa (podobnie jak całej Polski) to mieszkańcy Ukrainy - osoby z podobnego kręgu kulturowego, nierzadko bardzo dobrze posługujące się językiem polskim, co także niweluje bariery w integracji i włączania się w życie lokalnej społeczności.

Oczekiwany efekt:

Zwiększenie liczby osób osiedlających się w danych miejscu. Jest to o tyle istotne, że znaczna część ruchu migracyjnego nie jest rejestrowana, w związku z czym zaburza realny obraz sytuacji demograficznej danego terenu.

OBSZAR PROBLEMOWY:

RYNEK PRACY

Działanie/interwencja:

Cooperativa 'Valle dei Cavalieri' (Spółdzielnia „Dolina Kawalerów").

Opis działania/interwencji:

Tworzenie lokalnych miejsc służących rozwijaniu oraz bieżącej działalności spółdzielni oferującej szeroki pakiet usług na rzecz seniorów - w oparciu o zasady działania na rzecz lokalnej społeczności, ekologii oraz samowystarczalności.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Spółdzielcy, lokalna społeczność, osoby starsze korzystające z usług

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Jest to działanie w obszarze polityki społecznej i rynku pracy. Z jednej strony bowiem odnosi się do poprawy warunków życia osób starszych, ale przy okazji kreuje obszar do działania (rozwoju przedsiębiorczości, powstawania miejsc pracy) dla osób młodych, co jest ważne na terenach wiejskich województwa opolskiego - w szczególności na tych obszarach jego południowozachodniej oraz zachodniej części, gdzie znajdują się skupiska ludności popegeerowskiej.

Potencjalne problemy:

Brak zainteresowania ze strony młodych ludzi angażowaniem się w tego rodzaju przedsięwzięcia w obliczu utrwalanych przez lata wzorów zachowań związanych z migrowaniem do innych regionów Polski lub poza granice kraju.

Potencjalne rozwiązania:

Promocja ekonomii społecznej

Oczekiwany efekt:

Realizacja programu w dłuższej perspektywie może przyczynić się do zwiększenia przedsiębiorczości mieszkańców terenów wiejskich, jak również ograniczenia poziomu migracji, zwłaszcza młodych ludzi.

OBSZAR PROBLEMOWY:

ZDROWIE

Działanie/interwencja:

Bezpiecznie we własnym domu – usługi teleopiekuńcze w mieście Częstochowa.

Opis działania/interwencji:

Uczestnicy programu otrzymują urządzenia teleinformatyczne (bransoletka lub wisiorek) pozwalające, po wciśnięciu jednego przycisku, na 24-godzinny kontakt z pracownikami centrum alarmowego. Ci udzielają pomocy nie tylko w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia, ale także w przypadku objawów podwyższonego stresu, nasilania się lęku czy poczucia samotności. Bez względu na porę dnia i nocy w centrum czekają wykwalifikowani opiekunowie i asystenci senioralni.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Ważne jest, by potrzeb osób w podeszłym wieku nie redukować wyłącznie do zapotrzebowania na określone czynności medyczne czy pomoc w wykonywaniu czynności, których samodzielne wykonywanie stanowi trudność ze względu na stan zdrowia. Reagowanie na wszelkie przejawy silnego stresu czy poczucia osamotnienia są również ważnym wyzwaniem w ramach kompleksowych działań prowadzonych w ramach polityki senioralnej.

Potencjalne problemy:

Jak w każdym innym przypadku, również i w tym wypadku możliwe jest wyzwolenie stanu uzależnienia od pomocy społecznej.

Potencjalne rozwiązania:

Tego rodzaju wsparcie kierowane do osób starszych należy traktować jako pewnego rodzaju punkt wyjścia, zaś docelowym stanem powinna być sytuacja, w której starsza osoba staje się aktywnym członkiem społeczności lokalnej czy choćby wspólnoty sąsiedzkiej (z pominięciem tych sytuacji, gdy taki kierunek zmian jest niemożliwy ze względu na postępujące pogarszanie się stanu zdrowia stanowiące przesłankę do zastosowania stacjonarnych form całodobowej opieki).

Oczekiwany efekt:

Ocenia się, że teleopieka jest diametralnie tańsza od opieki szpitalnej lub zapewnianej w placówce stałego pobytu, zaś w odniesieniu do członków rodziny niesie korzyść w postaci umożliwienia im swobodnego pełnienia ról zawodowych.

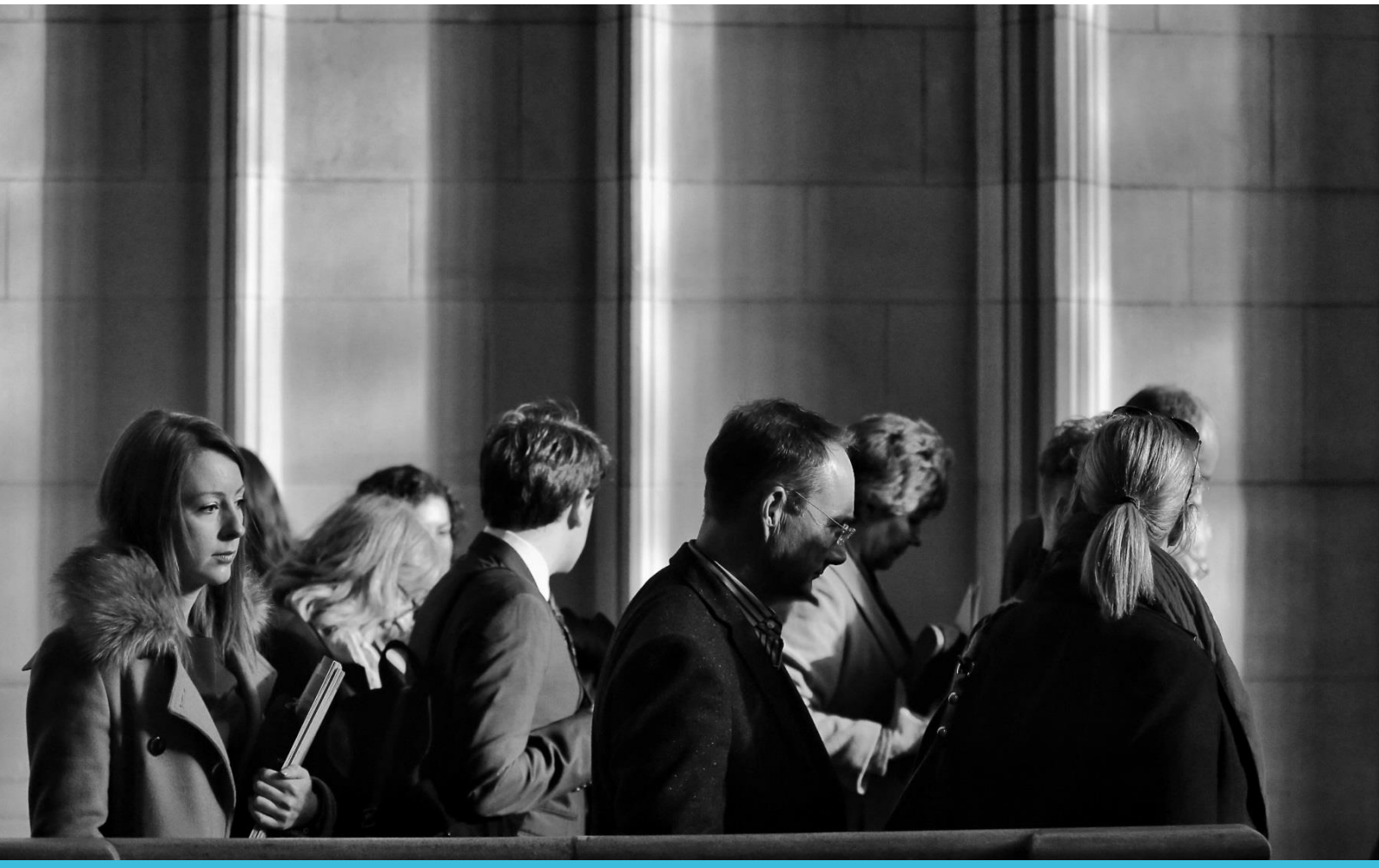

Podsumowanie

Podsumowanie

Podstawowa konkluzja, jaka wynika z przeprowadzonej diagnozy sytuacji demograficznej województwa opolskiego w kontekście zachodzących w nim procesów depopulacyjnych pokazała, że mają one do pewnego stopnia silny związek z typowymi uwarunkowaniami przestrzenno-gospodarczymi właściwymi dla innych regionów. Należy do nich bez wątpienia zjawisko suburbanizacji obserwowane głównie wokół Opola, z którego ludność migruje do ościennych gmin. Jakkolwiek zyskują na tym gminy otaczające opole, to jednocześnie powoduje umiarkowaną depopulację miast, aczkolwiek równoważoną innymi czynnikami. Niestety w przypadku Opola czynniki te nie oddziałują na tyle silnie jak w przypadku stolic innych regionów (np. Wrocławia będącego ponadregionalnym ośrodkiem wzrostu), stąd też nie równoważą w pełni ubytków ludności będących efektem migracji o lokalnym charakterze i wspomnianych wyżej uwarunkowaniach

Drugim zauważalnym zjawiskiem, również właściwym dla innych regionów, jest odpływ ludności z gmin wiejskich (w dużej mierze o charakterze peryferyjnym i jednocześnie przygranicznym) i generalnie z obszarów o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, typowy dla wszystkich społeczeństw ponowoczesnych, w których dochodzi do rozwoju sektora usług. Przy rosnących możliwościach migracji, jakie daje nie tylko rozwój środków transport, ale przede wszystkim uwarunkowania i przemiany polityczne (związane chociażby z członkostwem w UE), doświadczany jest ubytek ludności odpływających do innych regionów, np. na Dolny Śląsk. W efekcie obszary wiejskie, oddalone od ośrodków miejskich, turystycznych i innego typu „centrów społeczno-gospodarczego wzrostu" podlegają gwałtownej depopulacji. Dotyczy to zwłaszcza południowozachodniej i zachodniej części województwa, która w wyniku przekształceń gospodarczych doświadczyła znacznej marginalizacji gospodarczej. W efekcie o nasiliły się migracje – wewnętrzne i zagraniczne – a populacja tego obszaru wykazuje wyraźną tendencję do starzenia się.

Rozpatrując uniwersalne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne nie należy również zapominać o zmianach, jakie zachodzą w ostatnich latach w szeroko rozumianej sferze społeczno-obyczajowej. Jej przejawem są zmieniające się priorytety życiowe młodych ludzi (można je zdefiniować sentencją: najpierw praca potem rodzina).Przejawem tego jest opóźnianie wieku wchodzenia w stałe związki (nie tylko małżeńskie) czy podejmowania planów prokreacyjnych.

Do wymienionych czynników o charakterze uniwersalnym dochodzi w przypadku województwa opolskiego czynnik specyficzny, czyli wieloletnia emigracja zagraniczna z obszarów ze śląską ludności autochtonicznej, zapoczątkowana podpisaniem układu normalizacyjnego pomiędzy Polską a Niemcami (Republiką Federalną Niemiec) z 7 grudnia 1970 r. jej efekty są odczuwalne w każdym praktycznie pokoleniu. Jej przejawem, oprócz ugruntowanych zwyczajów migracyjnych, jest między innymi zjawisko migracji zagranicznych osób w wieku emerytalnym, które po przepracowaniu wielu lat w Niemczech decydują się na spędzenie tam emerytury.

Przeprowadzona diagnoza demograficzna doprowadziła do konstatacji, zgodnie z którą należy wspierać wszelkie inicjatywy na rzecz rozwoju gospodarczego regionu – tworzenia miejsc pracy oraz pobudzania lokalnej przedsiębiorczości. Tego rodzaju działania mogą ograniczyć zachodzące procesy migracyjne, które są uwarunkowane czynnikami wypychającymi, jak chociażby poszukiwaniem lepszej (lepiej płatnej) pracy. Należy także pamiętać o mieszkańcach regionu, którzy uczestniczyli w zagranicznych migracjach zarobkowych, w dużej mierze o charakterze zawieszonym. Bez wątpienia

konieczne jest podejmowanie inicjatyw mających między innymi na celu zapobieganie trwałości osiedlania się tych ludzi za granicą. Wreszcie należy dbać o szeroko rozumianą jakość życia, w szczególności o jakość usług publicznych, aby poprawić subiektywnie postrzeganą atrakcyjność pozostania w miejscu dotychczasowego zamieszkania w relacji do korzyści wynikających z migracji do innego regionu lub państwa.

W drugim rozdziale została przeprowadzona analiza sytuacji woj. opolskiego w odniesieniu do wskaźników przypisanych do dziewięciu obszarów analitycznych badania. W zakresie analizy statystycznej, przeprowadzono badanie korelacji pomiędzy wybranymi wskaźnikami demograficznymi (Wskaźnik starości, Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, Przyrost naturalny na 1000 ludności, Saldo migracji na 1000 osób, Prognozowana zmiana stanu ludności do 2030) a wskaźnikami obszarowymi. Analiza w tym zakresie napotkała szereg istotnych trudności, m.in. z uwagi na różny poziom agregacji danych (od poziomu gmin aż do poziomu kraju) oraz braki danych dla niektórych wskaźników (braki danych za określone lata – np. przy saldzie migracji za 2015 r., brak wszystkich jednostek administracyjnych na danym poziomie, itd.). Rozwiązaniem było usuwanie braku danych przypadkami, tj. nieuwzględnianie w obliczeniach sytuacji, w których takie sytuacje miały miejsce. Sama analiza korelacji wykazuje silne korelacje, dla par wskaźników, które można w oczywisty sposób wyjaśnić (np. Przyrost naturalny na 1000 ludności a Liczbą osób w wieku przedprodukcyjnym). Do innych występujących relacji można zaliczyć powiązanie wskaźników demograficznych ze stanem finansów publicznych. Ta dość oczywista zależność wynika z logiki finansów samorządowych, których głównym źródłem (aczkolwiek w różnych proporcjach dla gmin o różnej wielkości) są podatki od osób fizycznych i prawnych. Do innych przykładów występujących korelacji można zaliczyć ujemnie skorelowane saldo migracji ze wskaźnikami dotyczącymi bezrobocia, a pozytywnie dla wskaźników zatrudnienia oraz poziomu wynagrodzenia (co można tłumaczyć wzrostem zatrudnienia oraz wynagrodzeń dla terenów, w których saldo migracji jest dodatnie). Analiza korelacji wykazuje również szereg powiązań pomiędzy prognozowaną sytuacją demograficzną a poziomem uczestnictwa w życiu kulturalnym czy też wskaźnikami edukacji. W wielu obszarach statystyczne związki pomiędzy wskaźnikami demograficznymi a wskaźnikami dla poszczególnych obszarów są niejednoznaczne.

Z uwagi na ograniczoną objętość raportu oraz znaczną liczbę wskaźników (z uwzględnieniem wskaźników przeliczonych wystąpiło niemal 200 wskaźników, niektóre na kilku różnych poziomach agregacji, dla 8 letniego szeregu czasowego) omawianie wszystkich (zwłaszcza nie niosących istotnej wartości informacyjno-wyjaśniającej) nie jest uzasadnione ani celowe. Skoncentrowano się zatem na najważniejszych oraz tych dla których zdiagnozowano nietrywialne korelacje z obszarem demografii. Z uwagi na powyższe, większy nacisk w części drugiej raportu położono na próbę identyfikacji i wyjaśnienia związków o charakterze jakościowym pomiędzy sytuacją demograficzną a poszczególnymi obszarami analitycznymi badania. Dalsze wnioskowanie w zakresie wskaźników obszarowych oraz sposobu w jaki są kształtowane przez sytuację demograficzną, będzie możliwe w sytuacji, gdy dane z analiz statystycznych zostaną uzupełnione danymi z badań pierwotnych (CAWI na jednostkach samorządu terytorialnego).

Zdiagnozowane dla województwa problemy demograficzne były podstawą selekcji programów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji bądź niwelowanie jej efektów. Programy zostały wybrane zgodnie z terytorialną logiką problemów rozwojowych, kumulujących się w konkretnych miejscach czy na konkretnych obszarach. Unitarny model ustrojowy wraz z postępującym

centralizmem administracyjnym[72] oraz liberalną doktryną rozwojową są podstawowymi barierami systemowymi utrudniającymi efektywne przeciwdziałanie i osłabianie skutków tychże zjawisk. W ramach tego modelu największą ilością środków dysponuje scentralizowane państwo o sztywnych strukturach resortowych (tzw. silosach), które jednocześnie nie jest w stanie poradzić sobie z sytuacyjnymi (np. upadek kilku kluczowych zakładów pracy na określonym terytorium) i kontekstowymi (np. niekorzystna struktura gospodarcza połączona z niekorzystną strukturą ekonomicznych grup wiekowych) oraz przebiegającymi w poprzek podziałów administracyjnych (resortów, działów, dziedzin) problemami (np. nierejestrowana migracja wahadłowa pomiędzy dwoma województwami czy krajami). Tego typu problemy z uwagi na ich wyjątkowość a jednocześnie kompleksowość wymagają podejmowania elastycznych, oryginalnych, niestandardowych rozwiązań, dostosowanych do specyfiki określonego problemu i obszaru na którym występuje. Zgodnie z konstytucyjną zasadą pomocniczości regiony i instytucje państwa mają obowiązek wspierać gminy w tych działaniach. Niestety, gminy, powiaty, a nawet regiony dysponują bardzo ograniczonymi możliwościami przeciwdziałania niekorzystnym tendencjom demograficznym, choć to jednostki samorządowe w pierwszym rzędzie powinny takie kroki podejmować, ewentualnie łącząc się z innymi gminami o podobnych problemach.

Niezależnie od przyjętego podejścia realizacyjnego (tj. np. opartego na łączeniu potencjałów bądź samodzielności poszczególnych obszarów) zaproponowany został zestaw programów skupionych wokół kilku kluczowych z demograficznego punktu widzenia problemów. W sumie zaproponowano 21 różnego rodzaju programów i działań, które skupiają się zasadniczo w obrębie dwóch obszarów oddziaływania: **polityki senioralnej/srebrnej** oraz **gospodarki polityki społecznej i rodzinnej**, choć część z nich odnosi się także do zagadnień związanych z **rynkiem pracy** czy oddziaływaniem na szeroko rozumianą **jakość życia**. Poza dokonanym podziałem należy podkreślić, że de facto wszystkie z propozycji rekomendowanych do wdrożenia niosą z sobą założenie podnoszenia jakości życia w poszczególnych jego wymiarach. Z jednej strony wskazuje się bowiem na komponowanie odpowiednio szerokiego spektrum usług publicznych odpowiedniej jakości, kierowanych do różnych grup społecznych, jak rodzice (do nich powinny być kierowane wszelkie działania mające na celu ułatwienia w realizacji funkcji wychowawczych, jak zapewnienie usług opiekuńczych dla dzieci) czy seniorzy (w ich przypadku istotne są wszelkiego rodzaju socjalne udogodnienia ułatwiające egzystencję, ale także zapobiegające społecznej izolacji / ułatwiające integracje społeczną).

Nie należy przy tym zapominać, że bazą wszelkiego rodzaju planów życiowych (małżeńskich, prokreacyjnych), jak również istotnym czynnikiem hamującym procesy migracyjne, jest możliwość zapewnienia ekonomicznych podstaw egzystencji. Chodzi rzecz jasna o możliwość zarobkowania czy to w ramach pracy najemnej, czy też w oparciu o przedsiębiorcze postawy. Dużo oczywiście zależy w tym względzie od rozwiązań systemowych będących poza zasięgiem oddziaływania władz samorządowych, jednak podejmowanie działań na rzecz wzmacniania kapitału ludzkiego i ułatwiania rozpoczynania działalności gospodarczej może być znaczącym czynnikiem wpierającym rozwój danego obszaru.

[72] Odwołujemy się tu do serii badań, analiz i publikacji realizowanych przez Małopolską Szkołę Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie: http://www.msap.uek.krakow.pl/index.php/pl/ publikacje #raporty-o-stanie-samorządu-i-kierunkach-jego-reformowania

Dodatkowym aspektem jest również troska o kształtowanie odpowiedniej jakości miejsc zamieszkania, co również może mieć znaczenie zarówno z punktu widzenia podejmowania decyzji o wyborze miejsca do życia, jak i podejmowania decyzji o wyjeździe. Znakomitym narzędziem mogą być w tym kontekście programy rewitalizacji, które potraktowane kompleksowo (tj. nie tylko w ujęciu przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym), mogą w istotny sposób wesprzeć procesy rozwojowe poszczególnych miejscowości czy obszarów.

Istotą zgłoszonych propozycji jest przy tym założenie, że nie należy oczekiwać efektów po wdrożeniu pojedynczych programów. Ich oddziaływanie ma bowiem potencjalnie ograniczony charakter, jak również trudno oczekiwać, że wpływanie na jeden tylko wymiar rozwoju może przynieść zauważalne efekty. Ich wdrażanie powinno zakładać komplementarny charakter działań mający na względzie złożoność przyczyn wpływających na procesy depopulacyjne.

Wykaz źródeł

Akty prawne i dokumenty strategiczne (poziom regionalny – woj. opolskie):

1. Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa opolskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego, UMWO 2018.
2. Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007, Warszawa 2007, s. 123 [za:] R. Jończy, Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego, WUP, Opole 2016.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe (poziom krajowy):

1. Bourdieu P., Passeron J.C*., Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. E. Neyman, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN, 1990.
2. Churski P. *Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju,* Rozwoj Regionalny i Polityka Regionalna 25, *s. 13-27*, 2014.
3. Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015.
4. Dobosz D., Glinkowska B., *Kiedy kobieta pakuje walizki- uwarunkowania i cechy migracji kobiet*, [w:] A. Regulska, U. Dudziak (red.), Transformacja i jaj implikacje dla współczesnej rodziny, , Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk-Warszawa 2015.
5. Dyrekcja Generalna ds. Polityki Wewnętrznej Unii. Departament Tematyczny B (Polityka Spójności i Polityka Strukturalna), Regiony wyludniające się. Nowy paradygmat demograficzny i terytorialny, Studium. Parlament Europejski, s. 4 – 5, Bruksela 2008.
6. Dzieciuchowicz J., Janiszewska A., *Przemiany w sferze zachowań demograficznych w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych*, s. 43-65, Łódź 2013.
7. Frątczak E., *Sytuacja demograficzna Polski okresu transformacji. Zmiany w podstawowych procesach demograficznych 1989-2006*, [w:] Chyrowicz B. (red.), Przedłużanie życia jako problem moralny, Towarzystwo Naukowe KUL, s.77 – 147, Lublin 2008.
8. Giddens A., *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; Beck U., Beck-Gensheim E. Całkiem zwyczajny chaos miłości, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2013; Slany K., Alternatywne formy życia małżeńskiego w ponowoczesnym świecie, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002.
9. Gorzelak G., Smętkowski J., *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
10. Gorzelak G., M. Smętkowski, Rozwój regionalny, polityka regionalna, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Warszawa 2018.
11. Gujski M., Kalbarczyk WP., Tytko Z., Ścibek A., *Zdrowie priorytetem politycznym państwa – analiza i rekomendacje*, Instytut Ochrony Zdrowia, Warszawa 2013.
12. Jaskulska A., *Wychowanie na wsi: model tradycyjny i współczesny*, Rocznik Kolbuszowski 7, s. 137-149, 2003.
13. Jończy R., *Zagraniczne migracje zarobkowe z województwa opolskiego w latach 2008–2010 oraz ich wpływ na opolski rynek pracy i sferę fiskalną samorządów terytorialnych. Diagnoza*

i rekomendacje w kontekście rozwoju regionu, Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole 2011.
14. Kramkowska E., Człowiek stary w sytuacji migracji dorosłych dzieci, Roczniki Nauk Społecznych, Tom 8(44), Nr 2, Lublin 2016.
15. Kłos L., *Uwarunkowania ekomigracji w Polsce*, „Optimum. Studia Ekonomiczne", nr 1 (85) 2017.
16. Kudłacz T., Woźniak D., *Konwergencja czy polaryzacja rozwoju regionalnego Polski w perspektywie 2020 r. w świetle projekcji modelu HERMIN*, Zarządzanie Publiczne nr 1(7), s. 19-32, 2009.
17. Latocha A., Szymanowski M., Wieczorek M., *Wyludnianie powiatu kłodzkiego – przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania*, Przegląd Geograficzny t. 90 z. 2, s. 241–266, 2018.
18. Małek J., *Historyczne i współczesne uwarunkowania procesów suburbanizacji*, Przestrzeń i forma, s. 431-442, 2016.
19. Pięta-Kamurska M., *Oddziaływanie metropolii na region*, Folia Oeconomica 246, s. 23-24, 2010.
20. „Roboty rozwiążą problemy rynku pracy?" w Polska 204 1- kierunek gospodarka. www.polska2041.pl/spoleczenstwo/news-roboty-rozwiaza-problemy-rynku-pracy [dostęp: 24.04.2019]
21. Rydzewski P., *Przyczyny rozwodów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LIII, zeszyt 4, 1991.
22. Ryś A., *Europejska polityka zdrowotna a polityki narodowe*, Komisja Europejska Dyrekcja Generalna ds. Zdrowia i Konsumentów, Szczyt Zdrowia, Warszawa 2013.
23. Siła lokalności. Wspólnoty narodowe. Wspólnoty regionalne. Wspólnoty lokalne. Po XIII Kongresie Obywatelski. Wspólnota i Solidarność nr 83. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2019.
24. Szamrej-Baran I., *Analiza i diagnoza rozwoju demograficznego Szczecina*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Nr 2, s. 245, Szczecin 2008.
25. Szukalski P., *Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy*, Rynek Pracy nr 1/2017 (160)
26. Szukalski P., *Depopulacja, w: Problemy społeczne,* Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS*,* Łódź 2015.
27. Szukalski P., *Intelektualne źródła koncepcji aktywnego starzenia się*, Małopolskie Studia Regionalne, nr 2-3, s. 31-34, 2014.
28. Szukalski P., *Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce*, Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny 2013, Nr 8
29. Zygmunt A., *Spór o tradycyjny model rodziny w świetle dyskursu na temat równości płci*, Acta Universitas Lodzensis, Folia Sociologica 34, s. 35-47, 2009.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe (poziom regionalny i lokalny – woj. opolskie):

1. Dybowska J., Depopulacja jako wyzwanie dla rozwoju społeczno-gospodarczego województwa opolskiego, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017.
2. Goleński W., *Społeczne skutki zagranicznych migracji zarobkowych z terenu województwa opolskiego dla dzieci emigrantów pozostających w Polsce* [w:] Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 290, s. 216, 2016.

3. Heffner K., B. Solga, *Perspektywy rozwoju demograficznego województwa opolskiego. Wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017.
4. Rauziński R., *Specyficzna sytuacja demograficzna województwa opolskiego na tle Polski w latach 1945–2050,* [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017.
5. Rostropowicz-Miśko M., Zagórowska A., *Wybrane problemy starszych mieszkańców województwa opolskiego w kontekście zagranicznych migracji*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Opole 2014.
6. Sołdra-Gwiżdż O., *Analiza powiązań społeczno-gospodarczych i przestrzennych zachodzących w województwie opolskim oraz prognoza wskaźników dla nich istotnych w perspektywie do 2030 roku,* Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole 2018.
7. Sołdra-Gwiżdż T., *Czy „pułapka niskiej dzietności" w województwie opolskim? Perspektywa socjologiczna*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 309, 2017, s. 39-48
8. Wilczyński R., *Sytuacja rozwojowa wsi w województwie opolskim w warunkach depopulacji*, Studia Obszarów Wiejskich, 2016.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe zagraniczne:

1. Barca F. *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy*. A place-based approach to meeting Euro, 2009.
1. Hannerz U., *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*, Columbia University Press, New York 1992.
2. Meier K., *Social Context, Management, and Organizational Performance: When human capital and social capital serve as substitutes*, 2014.
1. Urry J., *Mobilities*. Cambridge: Polity Press; Senneth R. 2006. Korozja charakteru. Osobiste konsekwencje pracy w nowym kapitalizmie. Muza, Warszawa 2007.
2. WHOQOL Group, The WHO Quality of Life Assesement: Position Paper of the WHO, Social Science and Medicine, nr. 41, 1995.

Dane statystyczne:

1. Dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
2. Dane Narodowego Funduszu Zdrowia, udostępniane w ramach statystyki JGP
3. Zasoby Głównego Urzędu Statystycznego udostępnianie w ramach takich baz, jak:
    a. Roczniki statystyczne województw.
    b. Bank Danych Lokalnych.

Wykaz tabel

Tabela 1. Średnioroczna zmiana liczby ludności w poszczególnych funkcjonalnych grupach wieku według typów gmin ..... - 33 -
Tabela 2. Ranking gmin w województwie opolskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.) ..... - 45 -
Tabela 3. Gminy z największą poprawą / spadkiem pozycji w rankingu w województwie opolskim ..... - 46 -
Tabela 4. Ranking powiatów w województwie opolskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.) ..... - 47 -
Tabela 5. Regiony / gminy szczególnie narażone na zjawiska depopulacyjne w województwie opolskim ..... - 47 -

Wykaz rysunków

Rysunek 1. Liczba ludności ogółem (2017 r.) ..... - 28 -
Rysunek 2. Średnioroczna zmiana liczby ludności ogółem (2010-2017)..... - 28 -
Rysunek 3. Współczynnik feminizacji (2017 r.) ..... - 29 -
Rysunek 4. Liczba ludności w miastach (2017 r.) ..... - 30 -
Rysunek 5. Liczba ludności na wsi (2017 r.). ..... - 30 -
Rysunek 6. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (2010-2017) ..... - 31 -
Rysunek 7. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym (2010-2017) ..... - 31 -
Rysunek 8. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (2010-2017) ..... - 32 -
Rysunek 9. Gęstość zaludnienia (2017 r.)..... - 32 -
Rysunek 10. Wskaźnik starości (2017 r.) ..... - 34 -
Rysunek 11. Przyrost naturalny na 1000 osób (2017 r.) ..... - 34 -
Rysunek 12. Małżeństwa na 1000 osób (2017 r.) ..... - 37 -
Rysunek 13. Rozwody na 1000 osób (2017 r.) ..... - 37 -
Rysunek 14. Współczynnik dzietności (2017 r.) ..... - 38 -
Rysunek 15. Saldo migracji na 1000 osób (2017 r.) ..... - 38 -
Rysunek 16. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem do roku 2030 ..... - 42 -
Rysunek 17. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem do roku 2050 ..... - 42 -
Rysunek 18. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2010 r. ..... - 43 -
Rysunek 19. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2017 r. ..... - 43 -
Rysunek 20. Struktura geograficzna zmian pozycji w rankingu w województwie opolskim dla okresu 2010-2017 r..... - 46 -

Wykaz użytych skrótów

Skrót	Pełna nazwa
BDL	Bank Danych Lokalnych
GUS	Główny Urząd Statystyczny
JST	Jednostki samorządu terytorialnego
OPS	Ośrodek Pomocy Społecznej
OPZ	Opis Przedmiotu Zamówienia
PGR	Państwowe gospodarstwo rolne
PKB	Produkt Krajowy Brutto
UE	Unia Europejska

Wykaz załączników

1. Załącznik nr 1 – pytania badawcze z odniesieniem do poszczególnych części raportu
2. Załącznik nr 2– wskaźniki demograficzne wraz z notą metodologiczną (ROZDZIAŁ I)
3. Załącznik nr 3 – kartogramy (ROZDZIAŁ I.2)
4. Załącznik nr 4 – wskaźniki obszarowe wraz z notą metodologiczną (ROZDZIAŁ II)
5. Załącznik nr 5 – zestawienie programów/narzędzi w formie tabelarycznej (ROZDZIAŁ III)